

ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

Збірник наукових праць

№ 157, 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Головний редактор:

Орловська Юлія Валеріївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Члени редакційної колегії:

Булатова Олена Валеріївна – доктор економічних наук, професор, перший проректор Маріупольського державного університету.

Дубницький Володимир Іванович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки Українського державного хіміко-технологічного університету.

Дугінець Ганна Володимирівна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри світової економіки Київського національного торговельно-економічного університету.

Каховська Олена Володимирівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та підприємництва ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Фісуненко Павло Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, декан економічного факультету, доцент кафедри обліку, економіки та управління персоналом підприємства ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Чала Вероніка Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Черчата Анжела Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, управління проектами і логістики ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Maija Šenfelde – PhD in Economics, Professor of Macroeconomics, Director of the Institute of National and Regional Economy at Riga Technical University (Latvia).

Друкується відповідно рішення Вченої ради
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
(Протокол № 9 від 07.07.2020 р.)

Свідоцтво про Державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 12699-1583 Р,
видане Міністерством юстиції України 17.05.2007 р.

Науковий збірник «Економічний простір» включено до переліку наукових фахових видань України
в галузі економічних наук (категорія «Б») на підставі Наказу МОН України
від 2 липня 2020 року № 886 (додаток 4)

Галузь науки: економічні.
Спеціальності: 051 – Економіка; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;
076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність;
281 – Публічне управління та адміністрування; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Збірник включений до міжнародних наукометричних баз даних
Index Copernicus та Google Scholar

Е 45 Економічний простір: Збірник наукових праць. – № 157. – Дніпро: ПДАБА, 2020. – 126 с.

У збірнику розглядаються сучасні проблеми просторових економічних систем, сталого екологозбережувачого розвитку економіки, інноваційних процесів макро і мікрорівня, кластерних форм організації бізнесу, ресурсозбереження, фінансових та інвестиційних аспектів економічного зростання, ефективності регуляційних дій органів державного управління та місцевого самоврядування. Особливої уваги в збірнику набувають питання підвищення якості освітнянських функцій вищих навчальних закладів, ролі освіти в постіндустріальному суспільстві. Рекомендовано для студентів, аспірантів, науковців, викладачів, представників органів державного управління та місцевого самоврядування.

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Апелът Г. В. ВИДИ ТУРИЗМУ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ТУРИНДУСТРІЇ.....	7
Чабаров В. О., Черевата Т. М., Євтушок О. В. ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРОСУВАННЯ ТОВАРІВ НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ НАЦІОНАЛЬНИМИ ВИРОБНИКАМИ.....	13
Шиманська К. В., Каленчук Л. В. АНАЛІЗ СТАНУ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	17

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Гарькава В. Ф. ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	22
Згалат-Лозинська Л. О. КОНЦЕПЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ.....	27

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Бойко О. С., Гейко Л. М. СУЧАСНИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВ ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ.....	32
Живець А. М., Наконечна В. І. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ В УПРАВЛІННІ ВИТРАТАМИ ЕКОНОМІЧНИХ ТА ІНЖЕНЕРНИХ СЛУЖБ ПІДПРИЄМСТВ.....	38
Іванченко В. О. МАРКЕТИНГОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ РИЗИКІВ.....	44
Коптєва Г. М. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ.....	48
Краснодєд Т. Л., Бакіна Т. В. ЕКОНОМІКА МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА НА РИНКУ НАФТОПЕРЕРОБНИХ ПРОДУКТІВ У КОРОТКОСТРОКОВОМУ ПЕРІОДІ.....	55
Стратійчук В. М. ФІНАНСУВАННЯ ОБОРОТНИХ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ.....	60

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Горобченко Д. В., Вороненко В. И.	
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ АНАЛИЗА	
ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ.....	65

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Фатюха Н. Г., Здорова К. О.	
ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ.....	69

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Вовчак О. Д., Стаднійчук Р. В.	
ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ РИЗИКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ	
ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ БАНКІВ.....	74
Плескун І. В.	
АНАЛІЗ ЗМІННОСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ РИЗИК-КОНТРОЛЮ КЛІЄНТІВ БАНКУ	
В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ.....	78
Ушакова О. А., Гарбарук А. Б.	
УПРАВЛІННЯ ВІДСОТКОВИМ РИЗИКОМ У СИСТЕМІ	
БАНКІВСЬКОГО РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ.....	85

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Кононенко Л. В., Назарова Г. Б.	
ФОРМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІСТЬ.....	89
Савіцький В. В.	
ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АУДИТОРСЬКОЇ КОМПАНІЇ	
ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ.....	97
Тростенюк Т. М.	
КЛАСИФІКАЦІЯ ВИТРАТ ДЕРЖАВНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	
ДЛЯ ПІДСИСТЕМИ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ.....	103
Широкопояс О. Ю.	
ОРГАНІЗАЦІЯ ВЕДЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ПОСЛУГИ	
У СФЕРІ БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ.....	111

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Яровенко Г. М.	
ВИКОРИСТАННЯ КАРТ КОХОНЕНА ДЛЯ АНАЛІЗУ РІВНЯ	
ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН З УРАХУВАННЯМ ЇХ РОЗВИТКУ	118

CONTENTS**WORLD ECONOMY
AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS****Appelt Halyna**TYPES OF TOURISM IN THE CONTEXT OF CURRENT TRENDS
IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY.....7**Chabarov Valentyn, Cherevata Tetiana, Yevtushok Olha**INTRODUCTION OF A PROMOTION MECHANISM FOR PRODUCTS
ON INTERNATIONAL MARKETS BY NATIONAL PRODUCERS.....13**Shymanska Kateryna, Kalenchuk Liudmyla**ANALYSIS OF THE STATE OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS
INTERNATIONALIZATION IN UKRAINE UNDER THE EUROPEAN
INTEGRATION CONDITIONS.....17**ECONOMY AND OPERATION
OF NATIONAL ECONOMY****Harkava Viktoriia**EVOLUTION OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE ESSENCE
OF THE PROCESS OF ENSURING ECONOMIC SECURITY.....22**Zgalat-Lozynska Liubov**THE CONCEPT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF CONSTRUCTION IN A PANDEMIC AND ECONOMIC CRISIS.....27**ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT****Boiko Olga, Geiko Liudmyla**

CURRENT STATE OF OIL AND FAT INDUSTRY ENTERPRISES OF UKRAINE.....32

Zhyvets Alla, Nakonechna ViktoriiaFEATURES OF USING A BALANCED SCORECARD IN THE COST MANAGEMENT
OF ECONOMIC AND ENGINEERING SERVICES OF ENTERPRISES.....38**Ivanchenko Vadym**MARKETING INFORMATION SYSTEMS OF ENTERPRISES
IN THE CONDITIONS OF GROWTH OF ENTREPRENEURIAL RISKS.....44**Koptieva Hanna**ORGANIZATIONAL SUPPORT OF ECONOMIC SECURITY
OF BUSINESS PROCESSES OF A TRADE ENTERPRISE.....48**Krasnoded Tetiana, Bakina Tetiana**ECONOMY OF A SMALL ENTERPRISE IN THE MARKET
OF OIL REFINING PRODUCTS IN THE SHORT TERM.....55**Stratiichuk Victoria**CURRENT ASSETS FINANCING OF TRADING COMPANIES IN UKRAINE:
DEVELOPMENT TRENDS AND INFLUENCE FACTORS.....60

ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Horobchenko Denys, Voronenko Viacheslav

THEORETICAL MODELS OF ANALYSIS

OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT.....65

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Fatiukha Nataliya, Zdorova Katerina

THE PROBLEM OF POVERTY IN UKRAINE.....69

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Vovchak Olga, Stadniychuk Roman

FINANCIAL MONITORING OF RISKS

AS AN INSTRUMENT FOR FINANCIAL RECOVERY OF BANKS.....74

Pleskun Inna

ANALYSIS OF VARIABILITY OF RISK CONTROL EFFICIENCY

OF THE BANK CUSTOMERS IN THE FINANCIAL MONITORING SYSTEM.....78

Ushakova Oksana, Harbaruk Anastasiia

INTEREST RISK MANAGEMENT

IN THE BANKING RISK MANAGEMENT SYSTEM.....85

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Kononenko Lesya, Nazarova Halyna

FORMS OF ACCOUNTING: RETROSPECTIVE AND MODERN VIEW.....89

Savitskyi Vladyslav

ECONOMIC ACTIVITIES OF THE AUDIT COMPANY

AS AN OBJECT OF ECONOMIC ANALYSIS.....97

Trosteniuk Tetiana

CLASSIFICATION OF EXPENDITURES OF HIGHER EDUCATION GOVERNMENT

INSTITUTIONS FOR THE MANAGEMENT ACCOUNTING SUBSYSTEM.....103

Shyrokopoyas Oleksandr

ACCOUNTING IN THE FIELD OF BUSINESS SECURITY.....111

MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY

Yarovenko Hanna

USE OF KOHONEN MAPS TO ANALYZE THE INFORMATION SECURITY LEVEL

OF COUNTRIES TAKING INTO ACCOUNT THEIR DEVELOPMENT.....118

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 338.48

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-1>**Аппельт Г. В.**

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і країнознавства,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Appelt Halyna

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

ВИДИ ТУРИЗМУ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ТУРИНДУСТРІЇ

Розвиток туризму неможливий без розроблення і впровадження інновацій, які є необхідною умовою досягнення економічного успіху. У сучасних умовах разом із зростанням вимогливості туристів до сервісу сам туристичний продукт стає все більш витонченим, зростають його трудомісткість і капіталомісткість. Також в останні десять років перед туристичною індустрією гостро постала проблема збереження і розвитку як рекреаційних ресурсів, так і туристських ресурсів загалом. Все це зумовило появу і розвиток такого виду туризму, як онлайн-туризм. У статті автором розглянуто інноваційні види туризму як нетрадиційний варіант організації дозвілля; охарактеризовано роль онлайн-туризму і його цінність для сучасного суспільства та запропоновані сучасні тенденції світового туризму як інструмент підтримки споживчого попиту в умовах карантинних обмежень.

Ключові слова: туризм, інновації, віртуальний туризм, маркетинг, інтернет, комунікації, попит, онлайн-туризм, агротуризм, алкогольний туризм, атомний туризм, гастрономічний туризм, духовний туризм, космічний туризм, подорожі нетрадиційними сексуальними меншинами.

TYPES OF TOURISM IN THE CONTEXT OF CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY

Over the last twenty years, tourism has played an increasingly prominent role in the world economy. However, the beginning of 2020 was marked not only by the decline of the international tourist movement due to the emergence of a new virus and the introduction of quarantine restrictions. However, it should be noted the emerging changes in the tourism market: the emergence of new trends in international tourism, which developed dynamically in 2019, continue to develop after the resumption of tourist flows. It is worth noting that with the growing demand of tourists for the service, the tourist product itself is becoming more sophisticated, increasing its complexity and capital intensity. Also in the last ten years, the tourism industry has faced an acute problem of preservation and development of both recreational resources and tourist resources in general. All this led to the emergence and development of such tourism as online tourism (with the development of scientific and technological progress, urbanization, technocratization of human life, tourism with the use of computer technology and minimization of personal contact are becoming more attractive). In the article the author considers innovative types of tourism, such as agritourism, alcohol tourism, atomic tourism, gastronomic tourism, spiritual tourism, space tourism, travel of non-traditional sexual minorities, cash free, childfree, couchsurfing, edutainment, geocaching, microcations, neotribes, sabbatical, slow travel, undertourism, vegan travel as non-traditional leisure options. The role of virtual tourism as a component of online tourism was described through a detailed description of the tourist elements of the virtual tourism platform in the world and its value to modern society (creation of a complex of virtual tours, which can be conditionally divided into virtual excursions to iconic historical and cultural sites; virtual excursions to museums dedicated to science and virtual excursions to art museums by using various technologies to minimize the risk of the spread of the virus and maintain consumer demand). Also, the author proposes the process of using modern world tourism trends indicated in the article as a tool to support consumer's demand for travel services.

Keywords: tourism, innovation, virtual tourism, marketing, internet, communication, demand, online tourism, agritourism, alcohol tourism, atomic tourism, gastronomic tourism, spiritual tourism, space tourism, travel of non-traditional sexual minorities, cash free, childfree, couchsurfing, edutainment, geocaching, microcations, neotribes, sabbatical, slow travel, undertourism, vegan travel

JEL classification: L83, Z32, O10.

Постановка проблеми. За останні двадцять років туризм відіграє все більш помітну роль у світовій економіці. Однак початок 2020 року було відзначено не лише падінням міжнародного туристичного руху у

зв'язку з появою нового вірусу та введенням карантинних обмежень.

Разом із тим слід відзначити такі зміни на туристичному ринку, як поява нових трендів у галузі між-

народного туризму, що динамічно розвивалися в 2019 році і продовжують свій розвиток після відновлення руху туристичних потоків. Варто зауважити, що разом із зростанням вимогливості туристів до сервісу сам туристичний продукт стає все більш витонченим, зростають його трудомісткість і капіталомісткість. Також в останні десять років перед туристською індустрією гостро постала проблема збереження і розвитку як рекреаційних ресурсів, так і туристських ресурсів загалом. Все це зумовило появу і розвиток такого виду туризму, як онлайн-туризм (у міру розвитку науково-технічного прогресу, урбанізації, технократизації життя для людини все більш привабливим стає туризм із використанням комп'ютерних технологій і мінімізацією особистого контакту) [1].

Цей вид туризму став незамінним під час всесвітнього карантину як інструмент підтримки попиту на туристичний продукт.

Онлайн-туризм разом з останніми інноваціями і тенденціями на ринку туристичних послуг набуває масового характеру, що приводить до актуалізації їх дослідження і виділення в сучасну класифікацію. Тому мета сучасних досліджень полягає в ознайомленні зі структурою нових видів туризму, включаючи онлайн-туризм, визначенні характеристики їхніх дій на основі постепідеміологічної кризи в світі і розкритті місця сучасних тенденцій в останніх версіях класифікації туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні дедалі більше з'являється інформації щодо нових видів туризму, проблем та перспектив їхнього розвитку, і дедалі більше зарубіжних та вітчизняних науковців приділяють увагу в своїх працях тематиці онлайн-туризму, зокрема А.В. Бабкин [1], В.А. Шамлікашвілі [2], Ю.В. Тімошина [3], С.В. Аїгіна [4], Н.І. Тульська [4], Г.Н. Кутєпова [5], С.Д. Буценко [6], Ю.Ю. Андреева [7], А.Ю. Александра [8] та інші.

Мета статті полягає у висвітленні інноваційних видів туризму, ключовим із яких є віртуальний туризм, який є частиною онлайн-туризму та виник після появи вірусу Covid-19 та введення карантинних обмежень, як інструментів для підтримки попиту на туристичні послуги.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку людства, в століття, коли технології та інтернет швидко розвиваються, індустрія онлайн-туризму невідмінно зростає. Водночас зростає і культура користування населенням банківськими картами, онлайн-покупками й онлайн-сервісами. Все це сприяє стрімкому збільшенню кількості людей, які планують свої тури та купують квитки самостійно через інтернет.

На ринку онлайн-туризму своєю вагомою нішу вже давно зайняли сервіси онлайн-бронювання номерів у готелях, такі як: Booking.com, Expedia, TripAdvisor, Oktogo; сервіси для онлайн-покупки транспортних та екскурсійних квитків; сервіси для онлайн-шопінгу тощо. Все це вже стало частиною сучасного туризму.

Іншим неймовірно прогресивним сегментом ринку туристських онлайн-послуг є ринок мобільних додатків. Зараз практично у будь-якої організації, що займається онлайн-туризмом, є свій додаток у PlayMarket або AppStore.

Ринок онлайн-туризму є одним із найбільш перспективних напрямів, що динамічно розвивається.

З кожним роком створюється все більша кількість сервісів із планування подорожей, які пропонують, крім уже стандартних онлайн-послуг, оформити страхування, взяти в оренду автомобіль напрокат, знайти супроводжуючого для дитини і багато іншого. Онлайн-сервіси дають змогу туристам самим організувати свій відпочинок, не вдаючись до послуг туроператорів і турагентів, працюючи безпосередньо з постачальниками туристських послуг, мінімізуючи при цьому особистий контакт [9].

Глибокий рівень упровадження онлайн-послуг у комплекс туристичних послуг і велика популяризація використання цих онлайн-ресурсів стали в нагоді після спалаху нового вірусу covid-19 і відповідного впровадження карантинних обмежень. І хоч у цей період кількість туристичних поїздок різко скоротилася, ті споживачі туристичних послуг, які прийняли рішення провести ізоляцію в іншій країні, активно використовували можливості онлайн-туризму.

Також онлайн-туризм став платформою для створення нового напрямку, такого як віртуальний туризм, або VR-туризм, як інструменту для підтримки попиту на туристичні послуги під час карантину і порятунку майбутнього попиту після зняття обмежень.

У цьому разі країни, туристичні організації, музеї та інші об'єкти надання туристичних послуг використовували онлайн-ресурси й онлайн-платформи для створення віртуальних екскурсій до історичних та культурних пам'яток. Такий метод є відмінним рішенням не тільки для підтримки попиту туристів і залучення уваги до культурно-історичних об'єктів, які втратили своїх відвідувачів через карантин, а й інструментом державного контролю і допомоги підтримці життя людей в ізоляції.

Натепер платформа віртуального туризму включає в себе туристичні об'єкти, зображені на рис. 1.

Однак найяскравішим прикладом віртуального туризму виступає платформа Sites in 3D – 360 Panoramic Photographs. Virtual Tours, яка діє з 2015 року. Вона дає можливість віртуально відвідати понад 50 країн світу, включаючи віртуальні тури по мечетях, гробницях, палацах, музеях, готелях, басейнах, вежах, площах, парках, священних і стародавніх розкопках, космосі і багато чому іншому [11].

У зв'язку з цим актуалізується розширення стандартної типології туризму за допомогою додаткового виду – онлайн-туризму, який буде в себе включати віртуальний туризм як діяльність індивіда, що дає змогу за допомогою використання сучасної комп'ютерної техніки та комунікаційних мереж створити й отримати максимально реалістичну сенсуальну інформацію про бажану дестинацію з числа реально існуючих без фізичного переміщення в неї [2].

У результаті план-схема основних популярних видів туризму в умовах сучасності (залежно від мети подорожі), що попередньо складена А.А. Романовою, була доповнена автором (рис. 1).

Також з огляду на необхідність різкого збільшення інтересу туристів до туристичних поїздок після зняття карантинних обмежень актуально відзначити нові тенденції в туризмі, які почали своє існування в 2019–2020 роках і які будуть новинками і в тому числі мотиваторами для здійснення перших після ізоляції туристичних поїздок.

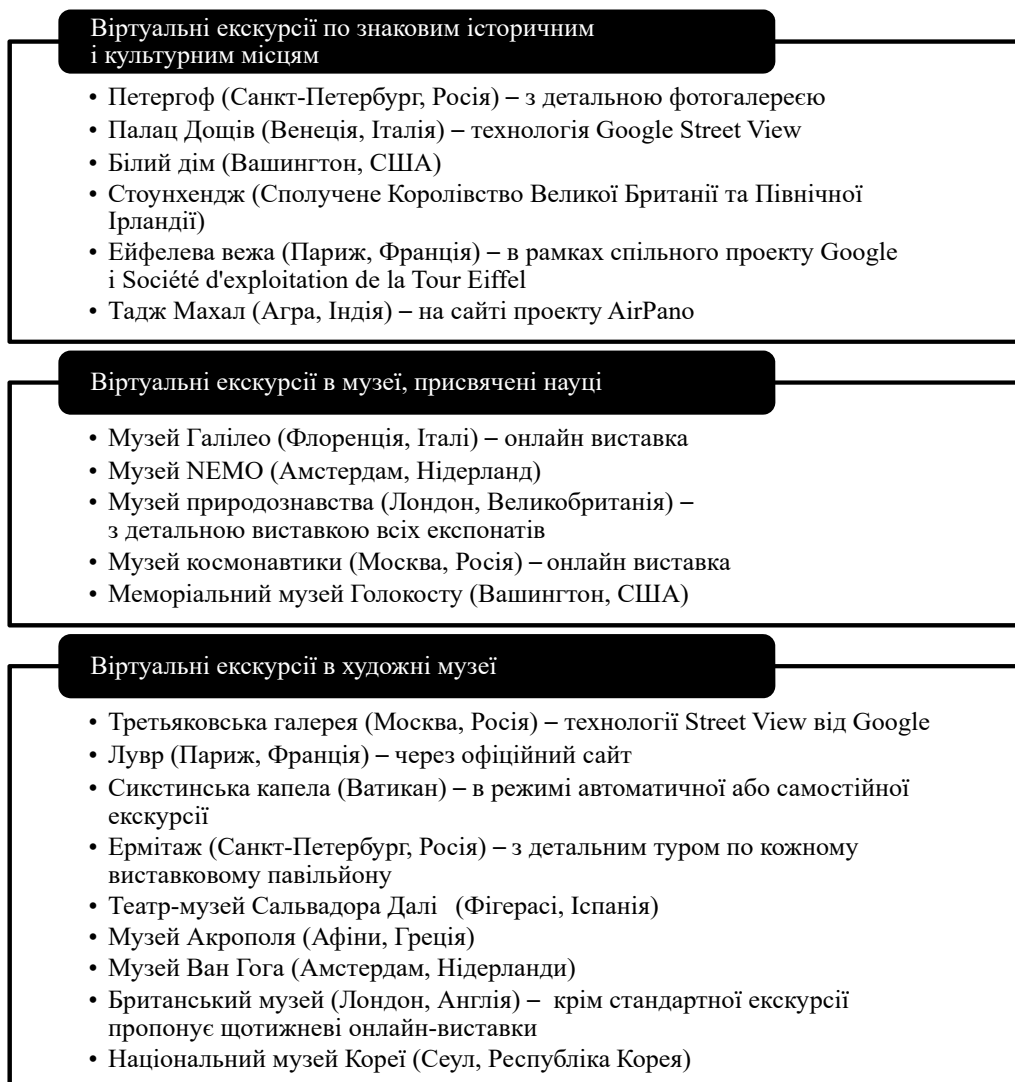

Рис. 1. Туристичні об'єкти віртуального туризму

Джерело: сформовано автором на основі [10]

Тому проаналізуємо і сформулюємо визначення нових видів туризму, які з'явилися та/або стали актуальними в 2019–2020 рр. (за алфавітом).

Агротуризм – напрям туризму, що орієнтований на використання природних, культурно-історичних та інших ресурсів сільської місцевості та її особливостей із наданням туристам можливості участі в сільській праці. Причинами для виникнення цього виду туризму став високий рівень урбанізації населення, невисока вартість турів, бажання побути на природі і можливість харчування екологічно чистими і корисними продуктами. Цей вид туризму набув значного поширення в США і Канаді, а також у країнах Європи, насамперед у Франції, Німеччині [13].

Алкотуризм (алкогольний туризм, п'яний туризм) є видом самостійних подорожей у певну географічну місцевість із метою спілкування і розпивання традиційних спиртних напоїв, іноді із спортивно-туристичними елементами, змаганнями та іншими заходами. Різновидами алкотуризму є горілчаний, винний, коньячний, пивний туризм, відвідання тематичних фестивалів тощо [14].

Атомний туризм виник після світанку атомної ери і набув широкої популярності в Україні у 2018–2019 рр. Туристи можуть відвідати місця, які важливі в історії атомної ери, де відбулися значні інциденти, пов'язані з ядерною енергією. Існує багато музеїв, що спеціалізуються на атомній зброї, але туристи бажують відвідувати саме ті місця, де були скинуті атомні бомби. Хіросіма і Нагасакі – два самих відвідуваних місця в межах так званого ядерного туризму. Київський музей Чорнобиля є найбільш відвідуваним музеєм цього незвичайного виду туризму [13].

Гастрономічний туризм – спеціалізований вид туризму, пов'язаний з ознайомленням та дегустацією національних кулінарних традицій країн світу, що є синтезом екології, культури і виробництва. З погляду організаторів туризму, гастрономічний тур передбачає ознайомлення з оригінальними технологіями виготовлення місцевих харчових продуктів, традиціями їх споживання, опанування навичок кулінарного мистецтва, участь у фестивалях та тематичних культурно-масових заходах. Науковці виділяють такі підвиди гастрономічного туризму, як: культурно-

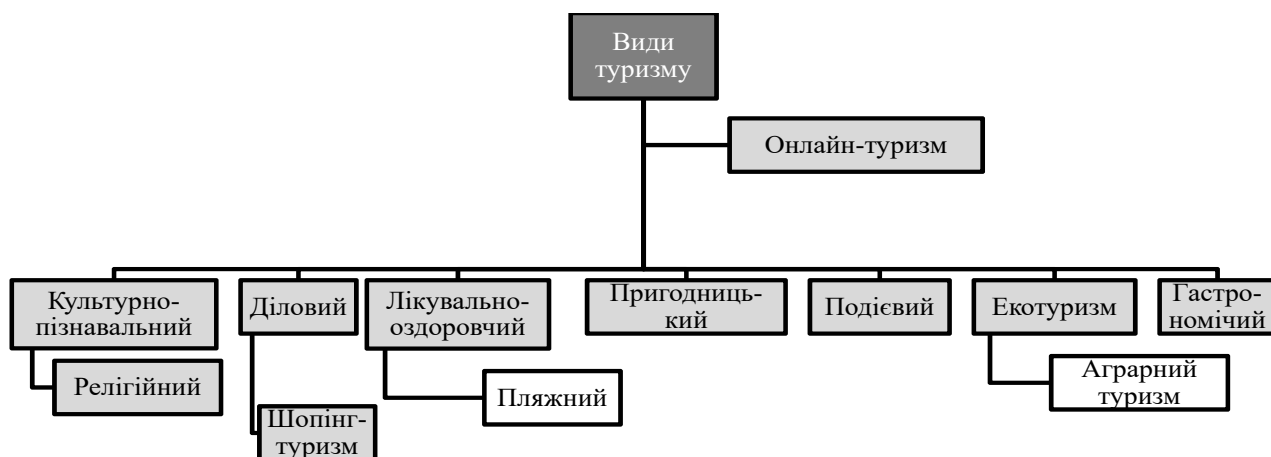

Рис. 2. Основні сучасні види туризму

Джерело: доповнено автором на основі [12]

пізнавальний, розважальний, діловий, освітній, рекреаційно-оздоровчий тощо [15].

Духовний туризм – його метою є бажання не стільки змінити обстановку, скільки змінити себе. Іншими словами, це подорож, яку розпочинає людина з метою самопізнання, розкриття і перетворення власного внутрішнього світу, пошуку краси і гармонії. Два найпопулярніших напрями духовного туризму – Індія і Таїланд.

Космічний туризм є найбільш дорогим видом туризму. Першим у світі космічним туристом став Денніс Тіто, який в 2001 році заплатив за туристський політ на МКС 20 млн доларів. Нині у світі з'явилася велика кількість туроператорів, які пропонують цей вид туризму [16]. Найбільш популярним є проект Mars One, учасники якого можуть відправитися на Марс безкоштовно, але без зворотного квитка, для того щоб заснувати перше марсіанське поселення. Перший екіпаж передбачає чотирьох чоловік і полетить вже в 2024 році на Марс, потім рейси стануть більш регулярними – раз на два роки [17].

Подорожі представників нетрадиційних сексуальних меншин (гейтуризм, ЛГБТ-туризм, LGBT – скорочено від lesbian, gay, bisexual, transgender, транссексуальний туризм, бісексуальний туризм) – вид туризму, суб'єктами якого є представники сексуальних меншин (геї, лесбійки, бісексуали і трансгендери), які відвідують країни і регіони, толерантні до нетрадиційних сексуальних і гендерних проявів, курорти і різноманітні заходи, популярні серед ЛГБТ-спільнот (гей-паради, гей-фестивалі, концерти зірок нетрадиційної орієнтації). В останні роки у сферу гей-туризму включають також весільні тури з метою укладання шлюбу, весільні подорожі та сімейні тури для туристів з дітьми [18].

Cash free – все більше і більше туристів воліє подорожувати без готівки. Тому в багатьох готелях і закладах вводять таблички «Cards only». Такий напрям став дуже популярним в останні два роки в Америці та Європі. В Україні дещо важко виділити такий вид туризму, адже зараз країна проходить загальний етап популяризації карток для проведення фінансових операцій, що торкається всіх сфер діяльності [19].

Childfree – напрям відпочинку без дітей. Цей напрям також не має чіткого відокремлення в Україні, на відміну від Європи, де розділяють готельний відпочинок батьків від відпочинку дітей і позиціонують це як окремий напрям childfree-відпочинку.

Couchsurfing (каучсерфінг) – туризм із використанням світової гостьової мережі у вигляді онлайн-сервісу, що був створений з метою сприяння процесу глобалізації [20]. Платформа Couchsurfing створювалась як платформа для пошуку мандрівниками безкоштовної ночівлі в поїздки, проте ще більше – для культурного обміну з жителями інших країн. Звідси і назва – «couch» від англійського «диван» і «surfing» – переміщуватися, подорожувати. Передбачалося, що зареєстровані користувачі сервісу можуть безкоштовно переночувати у інших учасників по всьому світі, взаємно пропонуючи свій «диван» іншим [21]. Але українські користувачі цієї платформи на цей момент ще не встигли себе зарекомендувати, адже ця платформа ще не встигла зарекомендувати себе в Україні.

Edutainment (education + entertainment) – це поїздка туристів, під час якої поєднуються відпочинок із навчанням, як правило, організованих груп школярів або студентів. Отримання нових знань під час подорожей сприяє їх кращому засвоєнню, ніж під час стандартного освітнього процесу. [22]. В Європі найбільш розвинений освітній туризм в галузі освоєння іноземних мов, що є доволі часто предметом освітніх грантів.

Geocaching (Геокешинг) – це різновид активного відпочинку і туристична гра. Основна ідея гри полягає в тому, що одні гравці готують схованку з невеликими «скарбами», визначають за допомогою GPS-координати схованки і публікують інформацію про це в мережі Інтернет. Інші гравці знаходять схованки, беруть що-небудь із них собі, залишають що-небудь наступним гравцям і реєструють свою знахідку в інтернеті [20].

Microcations – поїздка на кілька днів в інше місто або країну користуються все більшою і більшою популярністю серед мандрівників, особливо серед студентів та молодих працівників, які націлені на коротку подорож впродовж вихідних [23].

Neotribes – подорож у колективі людей, які об'єднані

спільними інтересами. Найчастіше такі групи людей збираються вперше [24].

Sabbatical – тривалий відпочинок, присвячений самовдосконаленню, розвитку творчості та особистості, освоєнню нових видів діяльності тощо. Творча відпустка – це похідне від біблійного Sabbath (шабат) – тобто часу, коли людина могла виділити час на відпочинок і відновлення сил. Творча відпустка – поширене явище в академічних колах, але в наш час це перестало бути прерогативою тільки вчених і викладачів. Будь-яка людина має право взяти творчу відпустку і відправитися подорожувати. Творча відпустка – це більш тривала перерва в роботі, зазвичай від двох місяців до року. Деяким людям вдається домовитися про оплату творчу відпустку. Але в українських реаліях таку ситуацію уявити дуже важко [25].

Slow travel – туризм для тих, хто не женеться за враженнями і кількістю відвіданих місць, а хоче максимально зануритися в нову культуру, звичаї, пожити життям звичайних місцевих жителів: відвідувати не туристичні місця, заповувати продукти на ринку, влаштувати пікніки в місцевому парку, їздити на велосипеді по вулицях міста або сільських стежках. Ніяких організованих екскурсій, поспіху, численних переїздів [23].

Undertourism (андеграундний туризм) – подорож у менш відоме або незвичайне місце замість відвід-

ування всесвітньо відомих локацій, переповнених туристами [23].

Vegan Travel – тури, які користуються особливою популярністю серед мандрівників. Поки що єдиного формату таких подорожей не існує, але в веган-тріпах знайомляться однодумці і відправляються в тематичні гастротури без м'яса [19].

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що туристична галузь у світі зараз, незважаючи на обмеження за епідеміологічних обставин, має величезні перспективи. Є безліч видів туризму, частину з яких було детально розглянуто в статті, розвиток яких піддається реалізації після скасування заходів карантинних обмежень. Порівнюючи плани з розвитку і переймаючи досвід країн, які першими зіткнулися з впливом нового вірусу на припинення процесу надання туристичних послуг, можна оцінити описаний у статті віртуальний туризм як кращу стратегію з розвитку всієї туристичної індустрії в обставинах, що склалися.

При цьому особливої актуальності набуває включення віртуального туризму в програми довгострокового розвитку, прийняті місцевими органами влади, а також у наявну класифікацію як постійно діючого виду туризму для мінімізації ризику туристів під час і після зняття карантинних обмежень і як елементу збереження і підтримки попиту на туристичні послуги.

Список використаних джерел:

1. Бабкин А.В. Специальные виды туризма. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. 252 с.
2. Шамликашвили В.А. Виртуальный туризм как новый вид туризма. *Креативная экономика*. 2014. № 10 (94). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnyy-turizm-kak-novyy-vid-turizma> (дата обращения: 21.05.2020).
3. Тимошина Ю.В., Смирнов Д.В. Новые виды туризма как способ оптимизации туристской отрасли Крыма. *Актуальные проблемы физической культуры, спорта, туризма и рекреации*: сб. матер. VI Всерос. С междунар. участием науч.-практ. конф. студентов и аспирантов. Томск, 2018. С. 355–357.
4. Аигина Е.В., Тульская Н.И., Шабалина Н.В. Туризм в городах золотого кольца: новые формы и виды. *Российский научный журнал*. 2013. № 5. С. 313–319.
5. Кутепова Г.Н. Классификация видов экзотического туризма. *Научный вестник МГИИТ*. 2010. № 3. С. 20–25.
6. Буценко Е.Д. Гастрономический туризм как популярное направление в туризме. *Научно-методический электронный журнал Концепт*. 2015. Т. 33. С. 56–60.
7. Андреева Ю.Ю. Наиболее популярные виды спортивного и экстремального туризма. Обзор. *Современные проблемы сервиса и туризма*. 2009. № 1.
8. Александрова А.Ю. Актуальные тенденции развития сферы туризма в глобальных городах мира. *Современные проблемы сервиса и туризма*. 015. Т. 9. № 2. С. 5–13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-tendentsii-razvitiya-sfery-turizma-v-globalnyh-gorodah-mira> (дата обращения: 21.06.2020).
9. Крайнова О.С., Кетрарь М.Ф. Маркетинговый анализ рынка онлайн-туризма и сопутствующих услуг. *Экономика, право, образование: региональный аспект*. 2016. С. 119–122.
10. 35 лучших виртуальных музеев мира, которые необходимо посетить. Canva: онлайн сервис графического дизайна : веб-сайт. URL: https://www.canva.com/ru_ru/obuchenie/virtualnye-ekskursii/ (дата звернення: 03.05.2020).
11. Sites in 3D. 360 Panoramic Photographs. Virtual Tours : веб-сайт. URL: <http://www.3dmekanlar.com/sites.html> (дата звернення: 10.05.2018).
12. Романова А.А. Види туризму та їх класифікація у контексті сучасних тенденцій розвитку туризму. *ЕКОНОМІКА І РЕГІОН. Науковий вісник*. 2017. № 4 (65). С. 13–19.
13. Михайлова К.Ю. Инновационные направления развития мировой туристской индустрии. *Вестник АПК Ставрополя*. 2016. № 1. С. 260–264.
14. Алкотуризм. Лучшие места в Европе : веб-сайт. URL: <http://traveliving.pro/alkoturizm-luchshie-mesta-v-evrope.html> (дата звернення: 13.05.2020).
15. Басюк Д.І. Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в Україні. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2012. № 45. С. 128–132.
16. Жиленко В.Ю. Инновационные виды туризма: проблемы и перспективы развития в РФ. *European research* : сб. статей XVI междунар. науч.-практ. конф., (Пенза, 14 авг. 2018 г.). Пенза : МЦНС «Наука и Просвещение», 2018. Ч. 2. С. 24–27.
17. Archer B.H., Owen C.B. Towards a tourist regional multiplier. *Journal of Travel Research*. 1972. Т. 11. № 2 С. 9–13.
18. Гей-туризм (ЛГБТ-туризм). Туроператор Ас-тревел : веб-сайт. URL: http://actravel.ru/tourism_glossary.php?word=453 (дата звернення: 17.05.2020).
19. Travel-тренды 2020. Chance for traveller : веб-сайт. URL: <https://chance4traveller.com/travel-trendy-2020-goda-samyie-populyarnyie-zaprosyi-puteshestvennikov/> (дата звернення: 10.04.2020).
20. Малиновська О.Ю., Ісакова А.І. Інноваційні види туризму. *Географія та туризм*. 2014. № 27. С. 46–55.

21. Couchsurfing на будь-який смак: безкоштовний нічліг, компанія в поїзді, екскурсія чи секс-туризм. УНІАН : веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/tourism/lifehacking/10534908-couchsurfing-na-bud-yakiy-smak-bezkoshtovniy-nichlig-kompaniya-v-pojizdci-ekskursiya-chi-seks-turizm.html> (дата звернення: 12.05.2020).
22. Пономарева Т.В. Образовательный туризм: сущность, цели и основные сегменты потребителей. *Проблемы современной экономики*: материалы IV Междунар. науч. конф., г. Челябинск, февраль 2015 г. Челябинск: Два комсомольца, 2015. С. 139–143. URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/132/7188/> (дата звернення: 01.06.2020).
23. Названы главные тренды в туризме 2020. Piligrim : веб-сайт. URL: <https://piligrim.ua/news/nazvany-glavnye-trendy-v-turizme-2020> (дата звернення: 10.05.2020).
24. Необходимость создания новых форм туризма. Автор24 : веб-сайт. URL: https://spravochnik.ru/turizm/innovacii_v_turizme/neobhodimost_sozdaniya_novyh_form_turizma/ (дата звернення: 10.05.2020).
25. Что такое сabbatical и почему он вам нужен? RUSBASE : веб-сайт. URL: <https://rb.ru/howto/sabbatical/> (дата звернення: 10.05.2020).

References:

1. Babkin A.V. (2008) *Spetsial'nye vidy turizma* [Special types of tourism]. Rostov-on-Don: Feniks. (in Russian)
2. Shamlikashvili V.A. (2014) Virtual'nyy turizm yak novyy vid turizmu. [Virtual tourism as a new type of tourism]. *KE*. [KE] vol. 10, no 94. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnyy-turizm-kak-novyy-vid-turizma> (accessed 01 June 2020)
3. Timoshina U.V., Smirnov D.V. (2018) Novye vidy turizma kak sposob optimizatsii turistskoy otrasli Kryma. [New types of tourism as a way to optimize the tourism industry of Crimea]. Proceedings of the *Aktual'nye problemy fizicheskoy kul'tury, sporta, turizma i rekreatsii: sb. mater. VI Vseros. S mezhdun. uchastiem nauch.-prakt. konf. studentov i aspirantov* (Russia, Tomsk), Tomsk, pp. 355–357.
4. Aigina E.V., Tulskaia N.I., Shabalina N.V. (2013) Turizm v gorodakh zolotogo kol'tsa: novye formy i vidy [Tourism in the cities of the Golden Ring: new forms and types] *Rossiyskiy nauchnyy zhurnal*, vol. 5, pp. 313–319.
5. Kutepova G.N. (2010) Klassifikatsiya vidov ekzoticheskogo turizma [Classification of types of exotic tourism]. *Nauchnyy vestnik MGIT*. vol. 3, pp. 20–25.
6. Butsenko E.D. (2015) Gastronomicheskiy turizm kak populyarnoe napravlenie v turizme [Gastronomic tourism as a popular destination in tourism] *Nauchno-metodicheskiy elektronnyy zhurnal Kontsept*, vol. 33, pp. 56–60.
7. Andreeva U.U. (2009) Naibolee populyarnye vidy sportivnogo i ekstremalnogo turizma. Obzor [The most popular types of sports and extreme tourism. Overview] *Sovremennye problemy servisa i turizma*, vol. 1.
8. Alexandrova A.U. (2015) Aktual'nye tendentsii razvitiya sfery turizma v global'nykh gorodakh mira [Current trends in the development of the tourism sector in global cities of the world] *Sovremennye problemy servisa i turizma*, vol. 9, no. 2.
9. Krainova O.S., Ketrar M.F. (2016) Marketingovyy analiz rynka onlayn-turizma i soputstvuyushchikh uslug [Marketing analysis of the online tourism market and related services] *Ekonomika, pravo, obrazovanie: regional'nyy aspekt*, pp. 119–122.
10. 35 luchshikh virtual'nykh muzeev mira, kotorye neobkhodimo posetit'. (Canva: onlayn servis graficheskogo dizayna). Available at: https://www.canva.com/ru_ru/obuchenie/virtualnye-ekskursii/ (accessed 03 May 2020).
11. Sites in 3D. 360 Panoramic Photographs. (Virtual Tours). Available at: <http://www.3dmekanlar.com/sites.html> (accessed 10 May 2018).
12. Romanova A.A. (2017) Vidi turizmu ta ikh klasifikatsiya u konteksti suchasnikh tendentsiy rozvitku turindustrii [See tourism and its classification in the context of current trends in the development of tourism] *EKONOMIKA I REGION Naukoviy visnik*, vol. 4, no. 65), pp. 13–19.
13. Mikhailova K.U. (2016) Innovatsionnye napravleniya razvitiya mirovoy turistskoy industrii [Innovative directions for the development of the global tourism industry] *Vestnik APK Stavropol'ya*, vol. 1, pp. 260–264.
14. Alkoturizm. Luchshie mesta v Evrope. Available at: <http://traveliving.pro/alkoturizm-luchshie-mesta-v-evrope.html> (accessed 13 May 2020).
15. Basyuk D.I. (2012) Innovatsiyniy rozvitok gastronomichnogo turizmu v Ukraïni [Innovative development of gastronomic tourism in Ukraine] *Naukovi pratsi Natsional'nogo universitetu kharkovikh tekhnologiy*, vol. 45, pp. 128–132.
16. Zhilenko V.Y., Glushova Y.G., Yakovenko O.V., Magomian O.M., Muradyan L. A., Kochanova M. A. (2018) Innovatsionnye vidy turizma: problemy i perspektivy razvitiya v RF [Innovation kinds of tourism: problems and prospects of development in the russian federation] *In EUROPEAN RESEARCH*, pp. 24–27.
17. Archer B.H. & Owen C.B. (1972). Towards a tourist regional multiplier. *Journal of Travel Research*, 11(2), 9–13.
18. Gey-turizm. LGBT-turizm. (Turoperator As-trevel). Available at: http://actravel.ru/tourism_glossary.php?word=453 (accessed 17 May 2020).
19. Travel-trendy 2020. (Chance for traveller). Available at: <https://chance4traveller.com/travel-trendyi-2020-goda-samyie-populyarnyie-zaprosyi-puteshestvennikov/> (accessed 10 April 2020).
20. Malinovska O.Yu., Isakova A.I. (2014) Innovatsiyni vidi turizmu [Innovative types of tourism] *Geografiya ta turizm*, vol. 27., pp. 46–55.
21. Couchsurfing na bud'-yakiy smak: bezkoshtovniy nichlig, kompaniya v poizdtsi, ekskursiya chi seks-turizm. (УНІАН). Available at: <https://www.unian.ua/tourism/lifehacking/10534908-couchsurfing-na-bud-yakiy-smak-bezkoshtovniy-nichlig-kompaniya-v-pojizdci-ekskursiya-chi-seks-turizm.html> (accessed 12 May 2020).
22. Ponomareva T.V. (2015) Obrazovatel'nyy turizm: sushchnost', tseli i osnovnye segmenty potrebiteley [Educational tourism: the essence, goals and main segments of consumers]. Proceedings of the *Problemy sovremennoy ekonomiki: materialy IV Mezhdunar. nauch. konf. (Russia, Chelyabinsk, February 2015)*, Chelyabinsk: Dva komсомol'tsa, pp. 139–143. Available at: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/132/7188/> (accessed 01 June 2020).
23. Nazvany glavnye trendy v turizme 2020. (Piligrim). Available at: <https://piligrim.ua/news/nazvany-glavnye-trendy-v-turizme-2020> (accessed 10 May 2020).
24. Neobkhodimost' sozdaniya novykh form turizma. (Автор24). Available at: https://spravochnik.ru/turizm/innovacii_v_turizme/neobhodimost_sozdaniya_novyh_form_turizma/ (accessed 10 May 2020).
25. Chto takoe sabbatical i pochemu on vam nuzhen? (RUSBASE). Available at: <https://rb.ru/howto/sabbatical/> (accessed 10 May 2020).

УДК 339.564.2:658.811

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-2>**Чабаров В. О.**

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і логістики,
Одеська національна академія харчових технологій
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3652-2583>

Черевата Т. М.

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі
Одеська національна академія харчових технологій
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5581-5715>

Євтушок О. В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі
Одеська національна академія харчових технологій
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6027-7330>

Chabarov Valentyn, Cherevata Tetiana, Yevtushok Olha
Odessa National Academy of Food Technologies

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРОСУВАННЯ ТОВАРІВ НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ НАЦІОНАЛЬНИМИ ВИРОБНИКАМИ

У статті досліджено механізм просування товарів на міжнародних ринках національними виробниками. Визначено основні проблеми, притаманні вітчизняним товарам під час виходу на міжнародні ринки. Розглянута сутність поняття «просування товарів». Наведені та обґрунтовані особливості механізму просування товарів. Проаналізовані основні переваги для національних виробників від запровадження механізму просування товарів. Означена відмінність між поняттями «просування товарів» та «механізм просування товарів». Сформульовані рекомендації для ефективного функціонування механізму просування товарів на міжнародні ринки. Наведено механізм просування товарів у вигляді здійснення комплексу послідовних дій. Обґрунтована необхідність запровадження механізму просування товарів на міжнародних ринках національними виробниками.

Ключові слова: просування товару, національні виробники, стимулювання збуту, підприємство, міжнародний ринок, конкурентоспроможність, механізм просування, запровадження механізму просування.

INTRODUCTION OF A PROMOTION MECHANISM FOR PRODUCTS ON INTERNATIONAL MARKETS BY NATIONAL PRODUCERS

Nowadays, the task of product promotion by national producers on international markets, expanding the market for national products, stimulating quality imports and establishing foreign relations is very acute in Ukraine not only to make better profits for producers, but also to attract additional investment, because all these points are able to provide the maximum benefit for the development of the state's economy. However, the unsatisfactory condition of financial assets, the critical condition of fixed assets and outdated production technologies, the quality of national products, which do not meet international standards, can be considered the reasons why a large number of national producers cannot enter international markets. National producers operate in conditions of high inflations, limited demand, increased lending rates, high dependence on world energy prices, escalated competition, and low consumer conversion costs. This is due to the fact that the transformational nature of the economy significantly increases the uncertainty, risks, unpredictability of the external environment, and therefore, the process of selling their products is very complicated. Accordingly, the entry of national producers into international markets with fierce competition existing is possible only with the use of modern management methods and effective marketing to promote their own products. Thus, a promotion mechanism for products on international markets by national producers is a multifaceted and complex process, but its accomplished introduction allows the enterprise to develop most successfully in a market situation and respond quickly to favorable environmental factors and protect against adverse ones. Following a detailed consideration and study of the essence of the process of product promotion, we can assume that the introduction of the product promotion mechanism in international markets by national producers has undeniable advantages, because it is a coherent system with a clear algorithm and sequence of actions. This means that the introduction of a promotion mechanism for products on international markets by national producers is a priority in modern conditions of fierce competition and a dynamic market environment.

Keywords: product promotion, national producers, sales promotion, enterprise, international market, competitiveness, promotion mechanism, introduction of a promotion mechanism.

JEL classification: M31.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Будь-яке підприємство, функціонуючи в

сучасних умовах господарювання в нашій державі, а також те, що ставить за мету розвиток, не може бути задоволеним перебуванням тільки на національному

ринку. Політичні, економічні та соціальні обставини, що склалися сьогодні в Україні, вказують національним виробникам на необхідність виходу зі своїм товаром на міжнародні ринки. Проте незадовільний стан фінансових активів, критичний стан основних засобів та застарілі технології виробництва, якість національних товарів, що не відповідає міжнародним стандартам, можна вважати тими причинами, через які велика кількість національних виробників не може вийти на міжнародні ринки, хоча для України це доволі актуальне питання.

Такі особливості економічного простору, як жорстка конкуренція, перенасиченість ринків, значне перевищення пропозиції над попитом товарів, а також стрімке зростання вимог споживачів до представленого асортименту товарів дуже сильно ускладнюють, а іноді й унеможливають діяльність підприємств зі збуту. Привабити споживача стандартними способами стає вкрай важко, тому з метою зацікавлення споживачів, утримання позицій на національних ринках та виходу на міжнародні ринки національні виробники повинні впроваджувати сучасний ефективний механізм просування товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження подолання проблем та способів виходу національними виробниками на міжнародні ринки, а також упровадження дієвого механізму просування товарів є об'єктом праць провідних вітчизняних та закордонних науковців, таких як А.Ю. Гурєєва, С.М. Ілляшенко, А.Б. Толочкєєва, І.О. Куртіна, Н.І. Чухрай, В.В. Добрянська та інші.

З огляду на динамічне зовнішнє середовище та турбулентні зміни, що притаманні умовам господарювання сьогодні, питання просування товару національними виробниками на міжнародних ринках є вкрай актуальним.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою цього дослідження є визначення поняття механізму просування товарів національними виробниками для виходу на міжнародні ринки та обґрунтування необхідності його впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний маркетинг – це зовсім інше, ніж те, що було декілька років назад, і навіть не те, що було вчора. Ринок є не просто насиченим товарами – він є перенасиченим, а пропозиція давно переважає попит; майже будь-яка, навіть найсміливіша та неочікувана потреба споживача може бути задоволена; національна економіка перебуває у стані фінансово-економічної та політичної кризи. Таким чином, з огляду на умови, що склалися, національні виробники шукають нові форми маркетингу, які б в умовах нестабільної ситуації та посилення конкуренції на ринку забезпечили їхнє стабільне функціонування та розвиток [1, с. 109].

Національні виробники працюють в умовах високого рівня інфляції, обмеженого попиту, підвищених кредитних ставок, великої залежності від світових цін на енергоресурси, загострення конкуренції, відчувають низькі конверсійні витрати споживача. Це пов'язано з тим, що трансформаційний характер економіки істотно підсилює невизначеність, ризики, непередбачуваність зовнішнього середовища, а отже, процес збуту своїх товарів є дуже ускладненим.

Таким чином, нині потреба національних виробників у виході на міжнародний ринок дуже велика. Голо-

вна мета, що ставиться перед підприємствами, – сприяти збільшенню прибутків, що має відбутися за рахунок використання ефекту масштабу. Хоча більшість національних виробників прагне до виходу на міжнародні ринки, проте вони не готові конкурувати в глобальній економіці. Така ситуація може бути пояснена низкою проблем, що притаманні вітчизняним товарам щодо просування їх на міжнародні ринки, а саме:

- значний фізичний та моральний знос виробничого потенціалу більшості вітчизняних підприємств. Означені обставини не сприяють виробництву високоякісної продукції, яка б відповідала світовим стандартам;

- низький рівень активізації інноваційної діяльності. Інноваційна активність, спрямована на розвиток конкурентних переваг, може існувати за умов постійного оновлення виробництва і технологій та виготовлення високоякісної продукції;

- відсутність в Україні низки високотехнологічних галузей. Насамперед таких, які визначають експортні позиції вітчизняних підприємств;

- недостатнє впровадження інноваційних технологій. Результатом цього є низька конкурентоспроможність багатьох видів продукції вітчизняних підприємств;

- недостатньо спеціалізованої літератури з певного кола питань. Велика кількість науковців вивчає таку проблематику, проте багато питань досі не є розкритими до кінця;

- недостатня кількість кваліфікованого персоналу. Така ситуація призводить до низької конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Відповідно, вихід національних виробників на міжнародні ринки, де є жорстка конкуренція, можливий тільки за умови використання сучасних методів управління й ефективного маркетингу щодо просування вироблених товарів.

Просування – це зусилля з привернення уваги клієнтів до товару чи організації. Суть просування товару полягає у стимулюванні попиту з метою збільшення або збереження доходів підприємства тощо. Традиційно до основних інструментів просування зараховують рекламу, стимулювання збуту, зв'язки з громадськістю, прямий маркетинг, особистий продаж [2, с. 33].

Однак для вдалого виходу на міжнародні ринки та ефективного просування не досить створити товар, призначити на нього ціну та розмістити його у зручному для споживача місці. Такий товар залишиться просто непоміченим серед сотень схожих на нього. Більше того, здійснюючи купівлю, споживач з-поміж альтернатив вибере лише те, що він знає, застерігаючи себе у такий спосіб від непередбачуваного ризику, оскільки не знати – означає не хотіти отримати. Подолати таку вкрай складну ситуацію для національних виробників під час виходу на міжнародний ринок можливо за рахунок впровадження механізму просування товарів.

Отже, основними рекомендаціями для ефективного функціонування механізму просування товарів на міжнародні ринки можна вважати такі, як [3, с. 13]:

1. Комплексна оцінка засобів просування, які будуть використані (реклама, стимулювання збуту тощо).

2. Системний підхід до менеджменту клієнтів. Постійний онлайн-аналіз купівельної спроможності та вподобань потенційних покупців, орієнтація на отримані дані.

3. Творчий підхід до просування товарів (таким може бути, наприклад, проведення акцій під час купівлі, проведення безкоштовного додаткового сервісу, з'єднання під час купівлі популярних та не надто популярних товарів тощо).

4. Повний цикл фінансового аналізу під час просування. Необхідно проводити попередній (прогнозний), поточний та після проведення дій із просування або виходу товару на ринок.

5. Вибір короткострокових та довгострокових маркетингових цілей підприємством, розроблення маркетингової стратегії.

6. Залучення до процесу просування найкращої команди фахівців.

7. Повторення успішних методів просування у майбутньому.

Відповідно, успіх національних виробників під час виходу на міжнародні ринки полягає у впровадженні дієвого та ефективного механізму просування товарів. Цей механізм повинен бути:

- максимально результативним і мінімально витратним;
- таким, що підходить до усіх без винятку підприємств, які працюють у галузі;
- універсальним для просування усіх товарів одного напрямку виробництва;
- прозорим та зрозумілим загалом та щодо окремих його складників;
- адаптованим до вітчизняного ринку [4, с. 32].

Отже, на основі вищенаведеного вважаємо, що механізм просування товарів на міжнародних ринках національними виробниками можна представити як здійснення комплексу послідовних дій, які наведено на рис. 1.

Таким чином, можемо стверджувати, що впровадження механізму просування товарів саме як здійснення комплексу послідовних дій сприятиме для національного виробника:

- досягненню ретельного планування і бюджетування;

- врахуванню тенденцій розвитку методів просування в Україні та світі;

- активізації маркетингових комунікацій через Інтернет, що сьогодні є найперспективнішим з погляду ефективності;

- здійсненню системного управління просуванням;

- використанню нестандартних і найсучасніших способів просування з врахуванням особливостей міжнародного середовища [5, с. 39].

Впровадження такого механізму необхідне для просування товарів національних виробників на міжнародні ринки у період кризи, що можна спостерігати сьогодні. Тобто надалі цей механізм може бути доповнений новими засобами просування товарів, які неодмінно будуть з'являтися. Та у період зростання прибутку підприємства він може бути також розширений такими засобами, як стимулювання збуту, стимулювання сфери торгівлі, тими, котрі були вилучені через значні матеріальні потреби чи котрі приносять менше результату з однаково вкладеними ресурсами, особливо фінансовими.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. В Україні в умовах політичної та економічної кризи, стагнації у торгівлі, падіння купівельної спроможності є необхідність посилення ефективності просування товарів на внутрішні та міжнародні ринки з урахуванням особливостей їхнього розвитку. Процес просування товарів на міжнародні ринки спонукає національних виробників об'єктивно розглянути свій бізнес усебічно, а також оцінити можливості подальшого розвитку. У зв'язку з цим впровадження механізму просування товарів на міжнародні ринки національними виробниками є надважливим завданням сьогодення, а також є дієвим способом досягнення основної цілі підприємства – отримання прибутку, допомагає виявити майбутні проблеми, з якими може зіткнутися підприємство, визначає способи їх вирішення.

Від того, наскільки правильно впроваджено механізм просування на підприємстві, великою мірою

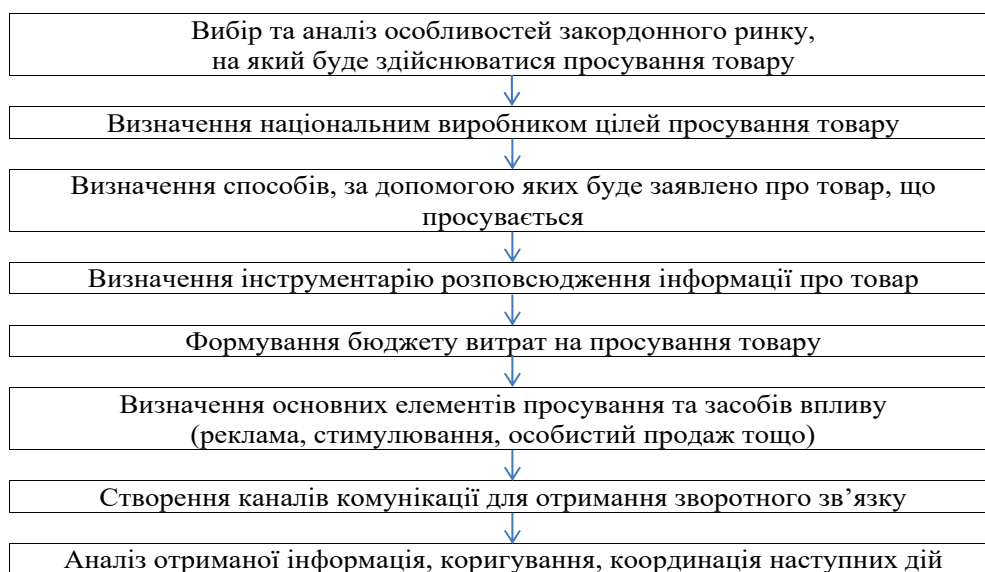

Рис. 1. Механізм просування товарів на міжнародних ринках національними виробниками

Джерело: авторська розробка

залежить його конкурентоспроможність на ринку, а в подальшому – результативність та прибутковість. Важливість рішень щодо впровадження механізму просування товарів на міжнародний ринок

пояснюється також тим, що від успіху у вирішенні цієї проблеми буде безпосередньо залежати ефективність програми подальших маркетингових дій підприємства.

Список використаних джерел:

1. Лилик І.В. Маркетинг в українській економіці: монографія / І.В. Лилик. Київ : КНЕУ, 2008. 243 с.
2. Гурсьва А.Ю. Аналіз методів просування товарів на зовнішній ринок А.Ю. Гурсьва. *Управління розвитком*. 2012. № 3. С. 32–34.
3. Толокнєсва А.Б. Управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. *Управління розвитком*. 2013. № 2. С. 12–14.
4. Чухрай Н.І. Проблеми виходу українських підприємств на європейський ринок. *Управління розвитком*. 2013. № 5. С. 32–34.
5. Куртіна І.О., Добрянська В.В. Організація ефективного просування та продажу продукції на підприємстві. *Молодий вчений*. 2014. № 7(10). С. 38–40.

References:

1. Lylyk I.V. (2008) *Marketing in the Ukrainian economy: monograph*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet.
2. Guryeyeva A.Yu. (2012) *Analiz metodiv prosuvannya tovariv na zovnishnij ry`nok* [Analysis of methods of promoting goods on the foreign market]. *Upravlinnya rozvy`tkom*, no. 3, pp. 32–34.
3. Toloknyeyeva A.B. (2013) *Upravlinnia zovnishnoekonomichnoiu diialnistiu pidpriemstva* [Management of foreign economic activity of the enterprise]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 2, pp. 12–14.
4. Chuxraj N.I. (2013) *Problemy vykhodu ukrainskykh pidpriemstv na yevropeyskyi rynek* [Problems of Ukrainian enterprises entering the European market]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 5, pp. 32–34.
5. Kurtina I.O., Dobryans`ka V.V. (2014) *Orhanizatsiia efektyvnoho prosuvannya ta prodazhu produktsii na pidpriemstvi* [Organization of effective promotion and sale of products at the enterprise]. *Molodiy vcheniy*, vol. 7, no. 10, pp. 38–40.

УДК 339.564

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-3>**Шиманська К. В.**доктор економічних наук, доцент,
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0375-5102>**Каленчук Л. В.**кандидат економічних наук, доцент,
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6971-9553>**Shymanska Kateryna, Kalenchuk Liudmyla**
Zhytomyr Polytechnic State University

АНАЛІЗ СТАНУ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті проаналізовано значення інтернаціоналізації малих та середніх підприємств для розвитку зовнішньоторговельної діяльності України в умовах європейської інтеграції. На основі статистичних даних проаналізовано динаміку долучення малих та середніх підприємств України та Житомирської області до зовнішньоторговельних операцій. Окреслено місце малого та середнього бізнесу у системі зовнішньоторговельних зв'язків, який акумулює та використовує локальні ресурси, формуючи попит на внутрішньому ринку на робочу силу й ресурси. Описано внутрішні та зовнішні бар'єри інтернаціоналізації малого та середнього бізнесу, зокрема відсутність доступу до фінансових ресурсів, неможливість отримання повної інформації про зарубіжний ринок, недостатність матеріальних та трудових ресурсів, мовні бар'єри персоналу малих та середніх підприємств. Сформульовано переваги та недоліки малих та середніх підприємств порівняно з великими компаніями за умов прямого виходу на ринок та ухвалення експортного рішення.

Ключові слова: міжнародна торгівля, малі та середні підприємства, інтернаціоналізація бізнесу, експорт, вихід на зарубіжний ринок.

ANALYSIS OF THE STATE OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS INTERNATIONALIZATION IN UKRAINE UNDER THE EUROPEAN INTEGRATION CONDITIONS

Globalization and integration processes show positive trends in expanding access of small and medium enterprises to different forms of international cooperation, particularly in export and import operations. The article analyzes the importance of small and medium enterprises internationalization for the Ukraine's foreign trade development under the European integration conditions. Basing on statistical data, the dynamics of small and medium enterprises involvement in foreign trade operations was analyzed (at the national and Zhytomyr region levels). The place of small and medium business in the foreign trade relations system has been outlined. It covers local resources accumulation and use, forming the demand in the domestic market for labor and material resources. Internal and external barriers to the small and medium-sized businesses internationalization are described, including lack of access to financial resources, inability to obtain complete information about foreign markets, lack of material and labor resources, language barriers for SMEs' staff. The advantages and disadvantages of small and medium enterprises in comparison with large companies are formulated in terms of direct market entry and export decision-making. In the article it has been determined that small and medium enterprises of Ukraine and particularly Zhytomyr region have increased exports in recent years, their share in Ukraine's total exports is growing (especially for micro-enterprises). In addition, the volume of exports per enterprise is growing at the same time. In Zhytomyr region the corresponding growth trends of the SMEs' share in export activities should also be outlined, because it is higher than average indexes in Ukraine. Potentially, SMEs' development and internationalization will expand regional opportunities for effective employment; contribute to the households' incomes growth. National and regional disparities in SMEs' internationalization level should be equalized through the support of such enterprises, in particular by the regional development programs and the SMEs' expansion to European funding programs.

Keywords: international trade, small and medium enterprises, internationalization of business, export, entry into foreign market.

JEL classification: F15, F23, L25.

Постановка проблеми. Питання активізації зовнішньоекономічної діяльності означає для країни можливість більш повної реалізації власного природно-ресурсного та трудового потенціалу, здатність конкурувати та ефективно використовувати ресурси, отримувати від них більшу віддачу, диверсифікувати ризики нестабільності внутрішнього ринку. В умовах цифровізації економіки та інтелектуалізації праці розвиток зовнішньої торгівлі дає змогу країнам під-

вищити рівень технологічного розвитку через обмін знаннями й трансфер технологій. Крім того, наявні тенденції посилення регіональної економічної інтеграції, зокрема долучення до євроінтеграційних процесів нашої держави, потенційно визначають ускладнення міжнародних економічних зв'язків, створення ефективних міжнародних виробничих ланцюгів. Проте важливе місце в цій системі зовнішньоторговельних зв'язків посідає малий та середній бізнес, який тільки

акумуляне та використовує локальні ресурси. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання інтернаціоналізації діяльності малого та середнього бізнесу, зокрема в умовах євроінтеграційних трансформацій нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважно проблематика наукових досліджень міжнародної торгівлі концентрується на питаннях впливу міжнародної торгівлі на національні економіки або економіку регіону, основних вигодах та втратах від активізації зовнішньої торгівлі та її лібералізації (зокрема, доцільних методах та формах лібералізації). Останнім часом набуває актуальності питання значення регуляторної системи міжнародної торгівлі у дотриманні екологічних норм (особливо в умовах загострення екологічної кризи), а також «класично» важливе питання для міжнародних ринків продовольства, таке як вплив регулювання торгівлі сільськогосподарськими товарами для розвитку світової економіки. Значна група наукових досліджень присвячена глибокому аналізу та моделюванню торгової політики країн, її елементів та інструментів, впливу торгової політики на національну економіку, зокрема розробленню торгових політик в умовах інтеграційних процесів та торгових договорів.

Проте наше дослідження орієнтовано на питання, яке часто залишається осторонь сфери наукових інтересів, таке як значення інтернаціоналізації діяльності малого та середнього бізнесу в межах реалізації національної торговельної політики України в умовах її євроінтеграції. Зокрема, розвиток інтеграційних процесів у сфері міжнародної торгівлі, їх вплив на формування торговельної політики досліджували К. Аль-Х'ярі (Khalil Al-Hyari), Г. Аль-Вешах (Ghazi Al-Weshah), М. Альнсур (Muhammed Alnsour) [5], Дж. Лов (J. Love), С. Ропер (S. Roper) [8], А. Лейпрас (A. Lejpras), Д. Беднарова (D. Bednářová), Й. Пражакова (J. Pražáková), П. Косікова (P. Kosíková), М. Хільмерсон (M. Hilmersson), М. Йохансон (M. Johanson) [4], А.Е. Гут'єрес Фернандес (A.E. Gutiérrez Fernández), М. Перез Суарез (M. Pérez Suárez) [3], Й. Чжоу (Y. Zhou) [7]. Наведені вчені виділили основні бар'єри виходу на ринок, зокрема для малого бізнесу.

Мета статті полягає в аналізі стану інтернаціоналізації малого та середнього бізнесу України в умовах євроінтеграції, окресленні її значення для розвитку національної економіки та реалізації зовнішньоторгівельної політики.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація передбачає все ширше долучення країн до міжнародної торгівлі, що на рівні національної економіки реалізується через активізацію зовнішньоекономічної діяльності національних компаній, зокрема представників малого та середнього бізнесу.

«Однією з головних ознак ділового середовища двадцять першого століття є феноменальне зростання глобалізації. Зіштовхнувшись з глобалізацією, країни інтенсивну політичну увагу приділяють інтернаціоналізації національних фірм. <...> Участь у міжнародному бізнесі стає особливо актуальною як з точки зору національного процвітання, так і для окремих організацій», – зазначають К. Аль-Х'ярі (Khalil Al-Hyari), Г. Аль-Вешах (Ghazi Al-Weshah) та М. Альнсур (Muhammed Alnsour) [5], досліджуючи проблему бар'єрів інтернаціоналізації малих та середніх підприємств у Йорданії.

На важливості розвитку експортної конкурентоздатності компаній в умовах зростаючої глобалізації та зміцнення глобальних ланцюжків цінності наголошують Дж. Лов (J. Love) та С. Ропер (S. Roper) [8].

Під час виходу на зовнішні ринки визначальним аспектом є спосіб, вибраний підприємством для виходу (прямі продажі, використання послуг посередника, робота з торговельними мережами). А. Лейпрас (A. Lejpras) зазначає, що «інтернаціоналізація фірми функціонує лише шляхом експорту (активності та інтенсивності), хоча фірми можуть обрати багато інших режимів інтерналізації» [6]. Зазвичай така діяльність включає експортні та імпорتنі операції, проте вимагає на початку значних фінансових вкладень для забезпечення початку експорту.

В ході дослідження Дж. Лов та С. Ропер (2013 рік) доходять висновку, що «європейські малі та середні підприємства, які експортують, зростають більш ніж удвічі швидше, ніж ті, що не роблять, тоді як МСП, які працюють на міжнародному рівні, в три рази частіше впроваджують нові продукти в своєму секторі, ніж ті, які орієнтуються цілком на внутрішній ринок» [8].

Територіальна диверсифікація маркетингових зусиль підприємства, з одного боку, може знизити ризик відсутності очікуваних обсягів продажів, а з іншого боку, пов'язана зі значними витратами на освоєння ринку від подолання притаманних імпортних бар'єрів та забезпечення присутності підприємства, впізнавання бренду. До того ж українські реалії останніх років щодо зміни торговельних пріоритетів та посилення європейського вектору торговельної співпраці замість втрачених російських ринків свідчать про те, що малому та середньому бізнесу така переорієнтація відкриває ширші можливості для розвитку експортної діяльності в більш передбачуваному інституційному середовищі.

Якщо такі ринки є географічно близькими та економічно залежними (наприклад, ринки Східної Європи або загалом ЄС), оцінити ризики може бути складніше, адже на цих ринках діятимуть подібні фактори та загрози.

Багато в чому це залежить від переваг малих та середніх підприємств порівняно з великим бізнесом, проте вони мають свої недоліки. «До переваг, – як пишуть Д. Беднарова (D. Bednářová), Й. Пражакова (J. Pražáková) та П. Косікова (P. Kosíková), – можна віднести гнучкість та швидке пристосування до вимог ринку, можливість створити діловий клімат регіону тощо. До недоліків можна віднести обмежені ресурси, як фінансові, так і трудові, труднощі в отриманні замовлень та доступ до нових ринків збуту» [1].

Однак позитивними трендами глобалізаційних та інтеграційних процесів є те, що доступ до форм міжнародного співробітництва перестає слугувати виключно інтересам великих підприємств, хоча очевидно, що майже всі етапи інтернаціоналізації бізнесу для них є простішими як з організаційної, так і з фінансової точок зору. Натомість малі та середні підприємства мають обмежений доступ до інформаційних ресурсів, оскільки аналітичні огляди ринків, спеціалізовані для інформаційних запитів менеджменту таких підприємств, є досить дорогими, а прямі експортні зусилля часто можуть не дати очікуваного результату. До речі, слід вказати на існування досить банального, але серйозного бар'єра, а

само мовного бар'єра, тому під час оцінювання готовності малих та середніх підприємств до виходу на зарубіжний ринок важливим елементом самоаналізу стає аналіз готовності персоналу та менеджменту підприємства до роботи у мультикультурному середовищі.

Водночас ринкові ніші малих підприємств також суттєво відрізняються від ніш великого бізнесу, хоча вийти на локальні зарубіжні ринки вони здатні, пропонуючи через великі торговельні мережі якісний продукт для домогосподарств.

У науковій літературі пропонується вимірювати конкурентоспроможність експорту шістьма послідовними показниками, такими як розмір, співпраця, кількість цільових ринків, конкурентні переваги, роки діяльності та відсоток продажів за кордоном [3]. Додатково М. Хільмерсон (M. Nilmersson) та М. Йохансон (M. Johanson) (2016 рік) обґрунтовують тезу, що «швидкість інтернаціоналізації – це більш багатогранна та досконала концепція, ніж визнана сьогодні» [4].

«Експортна діяльність, – пишуть К. Аль-Х'ярі, Г. Аль-Вешах та М. Альнур, – підвищує прибутковість, покращує баланс торгівлі та допомагає вирішувати проблеми бідності та безробіття. Малі фірми стають все більш міжнародними, і вони дають 25–35% світового експорту. <...> Експорт – це найпоширеніший режим виходу на зовнішній ринок для цих фірм. Однак у країнах, що розвиваються, все ще багато МСП, які не експортують або навіть не думають про це, незважаючи на те, що експорт не потребує великих капітальних вкладень та має менший фінансовий та комерційний ризик порівняно з прямими інвестиціями» [5]. Враховуючи викладене вище, маємо оцінити показники значення підприємств малого та середнього бізнесу в українському та регіональному експорті (на прикладі Житомирського регіону).

На основі офіційно оприлюднених даних Державної служби статистики України нами проаналізовано обсяги інтернаціоналізації малого та середнього бізнесу протягом 2015–2018 років за такими показниками:

- кількість суб'єктів господарювання (за показниками кількості працівників як одного з критеріїв класифікації підприємств згідно з Господарським кодексом України), од.;
- частка суб'єктів відповідного розміру у загальній кількості експортерів, %;
- обсяги експорту суб'єктів відповідного розміру, млн. дол. США;
- частка обсягів експорту суб'єктів відповідного розміру у загальному обсязі експорту, %;
- обсяг доходів від на 1 суб'єкта відповідного розміру, млн. дол. США.

Результати аналізу даних представлено у табл. 1.

Представлена у табл. 1 динаміка свідчить про посилення значення малого та середнього бізнесу у розвитку експорту орієнтованої стратегії нашої держави. Зауважимо, що в середньому приріст обсягу доходів на одного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності становить 98,4% для мікропідприємств, 8,3% – для малих, 20,1% – для середніх.

Засловами А.Е. Гут'єреза Фернандеса (A.E. Gutiérrez Fernández) та М. Перез Суарез (M. Pérez Suárez), «підприємства збільшують своє проникнення на зовнішні ринки, коли їх конкурентна перевага більша, ніж у конкурентів, тому вимірювання конкурентоспроможності є постійним пріоритетним завданням на макро- та мікроекономічному рівнях» [3]. Саме варіація показників приросту загального обсягу експорту й цих категорій підприємств (від -24,9% для мікропідприємств до +16,8% для середніх підприємств) вказує на різний рівень конкурентоспроможності, адже на ринку зали-

Таблиця 1

Аналіз зміни кількості підприємств-експортерів України та обсягів їх експорту (за їх розмірами) у 2015–2018 роках

Показник	Підприємства за розмірами (за критерієм кількості працівників)				
	мікро- (до 9 осіб)	малі (10–49 осіб)	середні (50–249 осіб)	великі (250 осіб і більше)	ФОП
Усього по Україні (2015 рік)					
Кількість суб'єктів, од.	5 086	4 259	2 897	1 245	5 002
Частка у загальній кількості експортерів, %	25,8	21,6	14,7	6,3	25,4
Обсяги експорту, млн. дол. США	1 728,1	2 930,1	6 060,2	25 815,3	314
Частка у загальному обсязі експорту, %	4,53	7,69	15,89	67,71	0,82
Обсяг доходів на 1 суб'єкта, млн. дол. США	0,340	0,688	2,092	20,735	0,063
Усього по Україні (2018 рік)					
Кількість суб'єктів, од.	1 926	3 544	2 818	1 198	6 353
Приріст з 2015 року, %	-62,1	-16,8	-2,7	-3,8	27,0
Частка у загальній кількості експортерів, %	8,4	15,4	12,2	5,2	27,6
Зміна питомої ваги з 2015 року, %	-17,5	-6,2	-2,5	-1,1	2,2
Обсяги експорту, млн. дол. США	1 298,4	2 639,4	7 080,5	32 031,6	337,1
Приріст з 2015 року, %	-24,9	-9,9	16,8	24,1	7,4
Частка у загальному обсязі експорту, %	2,7	5,6	15,0	67,7	0,7
Зміна питомої ваги з 2015 року, %	-1,8	-2,11	-0,94	-0,04	-0,11
Обсяг доходів від експорту на 1 суб'єкта	0,674	0,745	2,513	26,738	0,053
Приріст з 2015 року, %	98,4	8,3	20,1	28,9	-15,5

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики [13–16]

шаються підприємства, здатні конкурувати та нарощувати індивідуальні обсяги експорту.

Загалом аналогічні тенденції спостерігаються за більш детальним розглядом динаміки обсягів експорту підприємств (за їх розмірами) Житомирської області (табл. 2).

Як бачимо, регіональні показники мають ще більші диспропорції, але на рівні Житомирської області приріст обсягу доходів на одне мікропідприємство зріс за досліджуваний період на 175,4%, тоді як відповідний показник зменшився по середніх підприємствах на 8,2%.

К. Аль-Х'ярі, Г. Аль-Вешах та М. Альнур відзначають, що багато ризиків інтернаціоналізації генеровані самою глобалізацією: «навіть у розвинених країнах мало МСП намагалися побудувати конкурентоспроможний експорт без державної підтримки; отже, політичні заходи повинні бути спрямовані на зменшення бар'єрів для входу на ринок та зниження витрат на міжнародне розширення, наприклад, захист прав власності і трансакційних витрат» [5].

Дж. Лов, С. Ропер та Й. Чжоу вважають, що «заходи щодо сприяння доступу до фінансів також відіграють важливу роль за рахунок збільшення ліквідності МСП та грошових потоків, залишаючи більше можливостей для інвестицій в інновації та розвиток експорту. Вони найбільш цінні, коли супроводжуються консультаціями спеціалістів чи наставництвом» [7].

Отже, вважаємо, що національні та регіональні особливості й диспропорції у рівні інтернаціоналізації мають вирівнюватися за рахунок підтримки підприємств малого та середнього бізнесу. Проте для подальшої інтернаціоналізації їх діяльності та посилення значення зовнішньоекономічної діяльності регіону

слід запроваджувати програми регіонального розвитку, створювати інституційні умови для розширення можливостей регіональних МСП до програм європейського фінансування.

Висновки. За результатами дослідження сформульовано такі висновки.

1. Інтернаціоналізація діяльності малих та середніх підприємств є невід'ємним елементом розбудови зовнішньоекономічної діяльності України, адже потенціал цих підприємств є значним і з точки зору можливості диверсифікації експорту, і з точки зору можливості вирішення локальних проблем регіонів через активізацію їх діяльності. Зокрема, йдеться про зростання зайнятості у регіонах саме на підприємствах малого та середнього бізнесу, що означає потенційне підвищення рівня життя населення, зростання фіскальних надходжень.

2. Доступ до форм міжнародного співробітництва стає частиною реальності функціонування малого та середнього бізнесу України. Проте МСП мають обмежений доступ до ресурсів, зокрема інформаційних та фінансових, що стає ризик-фактором їх успішної діяльності на зарубіжному ринку, тому оцінювання фінансової, організаційної та кадрової готовності малих та середніх підприємств до виходу на зарубіжний ринок є важливим елементом самоаналізу перед початком активної інтернаціоналізації.

3. Іншим аспектом є зміцнення товарних брендів України саме шляхом забезпечення високого рівня якості товарів національних виробників, зокрема малого та середнього бізнесу. Це вимагає розбудови програм підтримки таких суб'єктів як на державному, так і на місцевому рівнях, долучення їх до програм просування експорту, зокрема навчальних програм для представників МСП.

Таблиця 2

Аналіз зміни кількості підприємств-експортерів Житомирської області та обсягів їх експорту (за їх розмірами) у 2015–2018 роках

Показник	Підприємства за розмірами (за критерієм кількості працівників)				
	мікро- (до 9 осіб)	малі (10–49 осіб)	середні (50–249 осіб)	великі (250 осіб і більше)	ФОП
Усього по Житомирській області (2015 рік)					
Кількість суб'єктів, од.	168	168	90	55	43
Частка у загальній кількості експортерів, %	30,1	30,1	16,1	9,8	7,7
Обсяги експорту, млн. дол. США	43,5	47,1	115,9	352,4	30,5
Частка у загальному обсязі експорту, %	9,86	10,67	26,26	79,85	6,91
Обсяг доходів від експорту на 1 суб'єкта, млн. дол. США	0,259	0,280	1,288	6,407	0,709
Усього по Житомирській області (2018 рік)					
Кількість суб'єктів, од.	61	130	98	56	730
Приріст з 2015 року, %	-63,7	-22,6	8,9	1,8	1 597,7
Частка у загальній кількості експортерів, %	4,5	9,7	7,3	4,2	54,2
Зміна питомої ваги з 2015 року, %	-25,5	-20,4	-8,8	-5,7	46,5
Обсяги експорту, млн. дол. США	43,5	47,1	115,9	352,4	30,5
Приріст з 2015 року, %	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Частка у загальному обсязі експорту	6,6	7,1	17,5	53,2	4,6
Зміна питомої ваги з 2015 року, %	-3,3	-3,56	-8,75	-26,61	-2,30
Обсяг доходів від експорту на 1 суб'єкта	0,713	0,362	1,183	6,293	0,042
Приріст з 2015 року, %	175,4	29,2	-8,2	-1,8	-94,1

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики [13–16]

Список використаних джерел:

1. Bednářová D., Pražáková J., Kosíková P. Cooperation and Entry of SMEs into Foreign Markets. In Scientific Conference INPROFORUM, 2016.
2. Francioni B., Pagano A., Castellani D. Drivers of SMEs' exporting activity: a review and a research agenda. *Multinational Business Review*. 2016. № 24 (3). P. 194–215. URL: <http://centaur.reading.ac.uk/66857> (дата звернення: 17.07.2020).
3. Gutiérrez Fernández A.E., Pérez Suárez M. The export competitiveness of social enterprises as compared to with export SMEs, 2017.
4. Hilmersson M., Johanson M. Speed of SME internationalization and performance. *Management International Review*. 2016. № 56 (1). P. 67–94.
5. Al-Hyari Kh., Al-Weshah Gh., Alnsour M. Barriers to internationalisation in SMEs: evidence from Jordan. *Marketing Intelligence & Planning*. 2012. Vol. 30. Issue 2. P. 188–211.
6. Lejpras A. Determinants of export performance: differences between service and manufacturing SMEs. *Service Business*. 2019. № 13 (1). P. 171–198.
7. Love J.H., Roper S., Zhou Y. Experience, age and exporting performance in UK SMEs. *International Business Review*. 2016. № 25 (4). P. 806–819.
8. Love J., Roper S. SME innovation, exporting and growth. *Enterprise Research Centre*. White Paper. 2013.
9. OECD, "Top Barriers and Drivers to SME Internationalisation", Report by the OECD Working Party on SMEs and Entrepreneurship, OECD, 2009.
10. Pickernell D., Jones P., Thompson P., & Packham G. Determinants of SME exporting: Insights and implications. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*. 2016. № 17 (1). P. 31–42.
11. Rahman M., Uddin M., Lodorfos G. Barriers to Enter into Foreign Markets: Evidence from SMEs in emerging market. *International Marketing Review*. 2017. № 34 (1). P. 68–86.
12. Sozinova A.A., Fokina O.V., Shchinova R.A. Marketing tools for increasing company's reorganization effectiveness. *Overcoming Uncertainty of Institutional Environment as a Tool of Global Crisis Management*. Springer. Cham, 2017. P. 315–320.
13. Експорт товарів суб'єктами господарювання за кількістю найманих працівників за видами економічної діяльності у 2018 році / Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/et_knp_reg/arh_et_knp_u.html (дата звернення: 10.07.2020).
14. Експорт товарів за кількістю найманих працівників у розрізі регіонів у 2015 році / Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення: 10.07.2020).
15. Експорт товарів суб'єктами господарювання за кількістю найманих працівників у розрізі регіонів у 2018 році / Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/et_knp_reg/arh_et_knp_reg_u.html (дата звернення: 10.07.2020).
16. Експорт товарів за кількістю найманих працівників за видами економічної діяльності у 2015 році / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/et_knp_reg/arh_et_knp_u.html (дата звернення: 10.07.2020).

References:

1. Bednářová D., Pražáková J., Kosíková P. (2016) Cooperation and Entry of SMEs into Foreign Markets. *Scientific Conference INPROFORUM*, p. 63.
2. Francioni B., Pagano A., Castellani D. (2016) Drivers of SMEs' exporting activity: a review and a research agenda. *Multinational Business Review*, 24 (3), pp. 194–215.
3. Gutiérrez Fernández A.E., Pérez Suárez M. (2017) The export competitiveness of social enterprises as compared to with export SMEs. *Revista Galega de Economía*, vol. 26-1, pp. 55–72.
4. Hilmersson M., Johanson M. (2016) Speed of SME internationalization and performance. *Management International Review*, 56 (1), pp. 67–94.
5. Khalil Al-Hyari, Ghazi Al-Weshah, Muhammed Alnsour (2012) Barriers to internationalisation in SMEs: evidence from Jordan. *Marketing Intelligence & Planning*, vol. 30, iss. 2, pp. 188–211.
6. Lejpras A. (2019) Determinants of export performance: differences between service and manufacturing SMEs. *Service Business*, 13 (1), pp. 171–198.
7. Love J.H., Roper S., Zhou Y. (2016) Experience, age and exporting performance in UK SMEs. *International Business Review*, 25 (4), pp. 806–819.
8. Love J., Roper S. (2013) SME innovation, exporting and growth. *Enterprise Research Centre*. White Paper, (5).
9. OECD (2009) Top Barriers and Drivers to SME Internationalisation. *Report by the OECD Working Party on SMEs and Entrepreneurship*.
10. Pickernell D., Jones P., Thompson P., Packham G. (2016) Determinants of SME exporting: Insights and implications. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 17 (1), pp. 31–42.
11. Rahman M., Uddin M., Lodorfos G. (2017) Barriers to Enter into Foreign Markets: Evidence from SMEs in emerging market. *International Marketing Review*, 34 (1), pp. 68–86.
12. Sozinova A.A., Fokina O.V., Shchinova R.A. (2017) Marketing tools for increasing company's reorganization effectiveness. In *Overcoming Uncertainty of Institutional Environment as a Tool of Global Crisis Management*, pp. 315–320.
13. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) *Eksport tovariv sub'jektamy gosподарjuvannja za kiljkiqtju najmanykh pracivnykiv za vydamy ekonomichnoji dijalnosti u 2018 roci* [Exports of goods by economic entities by number of employees by type of economic activity in 2018]. Available at: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/et_knp_reg/arh_et_knp_u.html (accessed 10 July 2020).
14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2016) *Eksport tovariv za kiljkiqtju najmanykh pracivnykiv u rozrizi rehioniv u 2015 roci* [Exports of goods by economic entities by number of employees by type of economic activity in 2015]. Available at: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (accessed 10 July 2020).
15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) *Eksport tovariv sub'jektamy gosподарjuvannja za kiljkiqtju najmanykh pracivnykiv u rozrizi rehioniv u 2018 roci* [Exports of goods by economic entities by the number of smaller employees by region in 2018]. Available at: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/et_knp_reg/arh_et_knp_reg_u.html (accessed 10 July 2020)
16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2016) *Eksport tovariv za kiljkiqtju najmanykh pracivnykiv za vydamy ekonomichnoji dijalnosti u 2015 roci* [Exports of goods by economic entities by the number of smaller employees by region in 2015]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/et_knp_reg/arh_et_knp_u.html (accessed 10 July 2020)

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 65.012

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-4>**Гарькава В. Ф.**кандидат економічних наук, доцент,
Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3033-8515>**Harkava Viktoriia**

Pylyp Orlyk International Classical University

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Питання забезпечення економічної безпеки сьогодні вкрай актуальні. Водночас нині політичні та військові складники статусу нашої держави спираються на не досить надійний економічний базис. Саме тому Україні потрібен ефективний організаційно-економічного механізм забезпечення економічної безпеки на національному і регіональному рівнях. Загрозу економічній безпеці регіонів сьогодні становлять: рекомендації щодо недоцільності державного регулювання макроекономічних процесів навіть за допомогою ринкових важелів; приватизація за відсутності відповідних умов; нерегульована лібералізація зовнішньоекономічної діяльності і, як наслідок, проникнення дешевої неякісної продукції та руйнація національного виробництва; мінізація економіки. Більш раціональна та науково обґрунтована економічна регіональна відносна незалежність приведе до позитивних змін у національній економіці.

Ключові слова: економічна безпека, регіон, стратегія, регіональне управління, цільові програми.

EVOLUTION OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE ESSENCE OF THE PROCESS OF ENSURING ECONOMIC SECURITY

The article considers the evolution of views on the essence of the process of ensuring economic security. Issues of economic security are extremely important today. At the same time, today the political and military components of the status of our state are based on an insufficiently reliable economic basis. That is why Ukraine needs an effective organizational and economic mechanism to ensure economic security at the national and regional levels. The strategy of economic security of the region should include: characterization of external and internal threats to economic security as a set of conditions and factors that create security for the vital economic interests of the individual, enterprise, region; determination of criteria and parameters of the state of the economy that meet the requirements of economic security and ensure the vital economic interests of the region; mechanism for ensuring the economic security of the region, protection of its vital interests through the use of all institutions of state power of legal, economic and administrative measures. Potential threats to economic security and sovereignty of Ukraine indicate the need for state intervention, the legitimacy of which is based on three provisions: forms of state regulation is impossible, as ignoring the economic functions of the authorities encounters obstacles associated with ensuring the functioning of the laws of the market; market mechanisms themselves cannot prevent and correct the emergence of economic disparities and economic crisis without appropriate state measures; expanding the arsenal of economic protection enables businesses to conquer new markets, maintain their market shares and protect their scientific, technical and commercial potential. The threat to the economic security of the regions today is posed by recommendations on the inexpediency of state regulation of macroeconomic processes, even with the help of market levers; privatization in the absence of appropriate conditions; unregulated liberalization of foreign economic activity and as a consequence of the penetration of cheap low-quality products and the destruction of national production; shadowing of the economy. More rational and scientifically sound economic regional relative independence will lead to positive changes in the national economy.

Keywords: economic security, region, strategy, regional management, target programs.

JEL classification: E60, N10, Z18.

Постановка проблеми. Питання забезпечення економічної безпеки сьогодні вкрай актуальні, оскільки тільки в економічно небезпечних умовах можливий розвиток будь-якої економічної системи. Україна за географічним положенням є великою європейською державою. Водночас нині політичні та військові складники статусу нашої держави спираються на не досить надійний економічний базис. Саме тому Україні потрі-

бен ефективний організаційно-економічного механізм забезпечення економічної безпеки на національному і регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна безпека є однією з базових проблем, яку досліджують науковці таких установ, як Лондонський Інститут стратегічних досліджень (LISS), Стокгольмський Інститут досліджень безпеки (SIPRI), Національний

інститут стратегічних досліджень Адміністрації Президента України, Національний інститут проблем міжнародної безпеки (Україна), Інститут економіки НАН України та ін. Дослідженням умов забезпечення економічної безпеки регіонів присвячені праці таких учених: В. Тамбовцева, В. Сенчагова, В. Ткаченка, Т. Іванюти, В. Похилока, В. Третяк, А. Татаркіна.

Метою статті є дослідження еволюції наукових поглядів на сутність процесу забезпечення економічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан економічної безпеки регіонів віддзеркалює особливості трансформаційної економіки України. Практичну реалізацію принципів економічно безпечного господарювання можна простежити за відповідною нормативно-правовою базою забезпечення економічної безпеки регіону.

Сутність економічної безпеки полягає в забезпеченні економічного розвитку регіонів і країни загалом із метою задоволення соціальних і економічних потреб її громадян за оптимальних витрат праці та природоохоронного використання сировинних ресурсів і збереження навколишнього середовища. Сьогодні продовжує формуватися система поглядів на роль та місце економічної безпеки регіону в системі національних відносин, і на державному та регіональному рівнях питання економічної безпеки ще не досить вирішені. Поняття «економічна безпека регіону» є досить новим в лексиконі українських органів територіального управління економікою.

На сучасне розуміння сутнісних властивостей, проявів та індикатори економічної безпеки регіону впливають процеси, які відбуваються в системі господарювання. Зокрема, зміни у відносинах власності значною мірою визначають якісні властивості економічної безпеки. Розвиток відносин власності об'єктивно приводить до зростання розмаїття відносин із приводу економічної безпеки. Володіння власністю та її використання зростаючою кількістю індивідуальних та асоційованих власників сприяє зростанню інтересу не лише до її ефективного використання, отримання особистої або корпоративної вигоди, а й до створення умов для стабільної, безпечної господарсько-економічної діяльності.

Теорія економічної безпеки має свою історію, хоча і не дуже давно. Термін «економічна безпека» був застосований Ф. Рузвельтом у програмах свого уряду щодо виходу з «великої депресії» 1933–1937 рр. Приблизно в той самий період ця категорія була складником програм соціально-економічних перетворень демократичної партії США. Примітно, що саме в період економічного спаду актуалізувалося питання забезпечення економічної безпеки країни. Була розроблена програма «Новий курс», яка поступово вдосконалювалась із року в рік. Економічна безпека розглядалася в контексті національної безпеки. Головними її характеристиками виступали рівновага та стійкість економіки. Фактично досягти цього стану економіки вдалося за допомогою адміністративних реформ. Найголовнішим інструментом виступав план соціально-економічного розвитку [10]. Вже у 1947 р. у США був прийнятий закон «Про національну безпеку», де основною складовою частиною визначалась економічна безпека.

Наукове розроблення проблем національної економічної безпеки активізувалося з кінця ХХ ст. Ваго-

мий внесок у розроблення цієї проблеми зробили такі американські вчені, як Г. Моргентау, Дж. Кеннан та Р.Е. Осгуд, відомі як «реалісти». Головною метою економічної безпеки держави західні автори визначають збереження і зміцнення позицій держави у світовій господарській системі [6]. У визначення економіки безпеки та ідентифікації її показників важливий внесок зробив також американець А.І. Росе, автор виданої у 1991 р. праці «Політична економія оборони». Він виділив в окрему сферу дослідження безпеку політично-економічної діяльності. Подібні міркування можна знайти у праці французького вченого Ж. Абена «Політична економія оборони», який, однак, використовував не поняття «економіка безпеки», а дуже схожу категорію «політична економія оборони».

У напрямі виокремлення та визначення поняття «економіка безпеки» важливий доробок зробили науковці США та Великої Британії. Так, дуже цікавим є визначення сутності терміна «економіка безпеки», яке зробила група американських учених – С. Олвей, Дж. Голден і Р. Келлі – у своїй книзі «Економіка державної безпеки», що була опублікована у 1984 р. [9]. Свій внесок у визначення об'єкта економіки безпеки також зробили Кіт Хартлі і Тод Сандлер у праці під назвою «Довідник оборони. Економіка», виданій у 1995 р., в якій зазначено, що протягом останніх років економіка оборони розширила коло своїх інтересів на немілітарні загрози національній безпеці [6]. Сьогодні кожна держава світу першочерговим завданням ставить забезпечення економічної безпеки в системі національної безпеки.

Окремі концепції забезпечення економічної безпеки реалізовувалися в різних умовах господарювання, перші (США) мали надлишкові або недостатні (Німеччина та Японія у післявоєнний період на початку 50-х років ХХ ст.) ресурси для комплексної самореалізації своїх потреб, інтересів, життєвих установок. Як стратегічна мета економічна безпека навіть у найбільш розвинутих і стабільних країнах все ж таки залишається актуальною, оскільки ті або інші зовнішні дії і загрози зберігаються навіть у цих країнах. Для України актуальним прикладом є моделі нарощування потенціалу економічної безпеки в умовах дефіциту основних ресурсів, що використовуються.

Раніше вважалося, що вдосконалення регіонального управління вимагає вирішення широкого кола проблем із розробленням і впровадженням генеральних схем розвитку галузей, раціоналізацією процедур взаємодії регіональних органів із галузевими міністерствами у процесі техніко-економічного обґрунтування і функціонування регіональних промислових, виробничих і науково-дослідних структур; визначенням науково обґрунтованої системи методів регіонального управління тощо. Проте сьогодні відносно незалежне, самостійне розроблення економічної стратегії регіональних суб'єктів у межах загальнодержавної стратегії є умовою ефективного узгодження складних інтересів і пріоритетів із розвитку економіки країни загалом.

В Україні поняття економічної безпеки офіційно визнано у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., яка розроблялася відповідно до Конституції України. Концепція національної безпеки України була затверджена Верховною Радою України 16 січня 1997 р. і являє собою офіційну систему

поглядів на її національні інтереси, принципи, засоби реалізації і захист від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Необхідно відзначити, що в ретроспективі економічна безпека як економічна категорія має досить глибокі витоки, які потребують вивчення минулого досвіду як проєкції на сучасність і майбутнє. Актуальність теоретичних досліджень економічної безпеки та розроблення механізму її забезпечення підвищується для України саме в період трансформаційних реорганізацій економіки, реалізація яких повинна бути закінчена в історично короткий відрізок часу. Регіональну економічну безпеку необхідно трактувати в контексті економічного забезпечення національної безпеки країни, а не як локалізований сегмент проблеми захисту державних інтересів.

Стратегія економічної безпеки регіону повинна включати:

– характеристику зовнішніх та внутрішніх загроз економічній безпеці як сукупність умов та чинників, які створюють безпеку життєво важливим економічним інтересам особи, підприємства, регіону;

– визначення критеріїв та параметрів стану економіки, які відповідають вимогам економічної безпеки та забезпечують життєво важливі економічні інтереси регіону;

– механізм забезпечення економічної безпеки регіону, захисту його життєво важливих інтересів на основі використання всіма інститутами державної влади правових, економічних та адміністративних заходів впливу.

У сучасній динамічній моделі української економіки регіональна підсистема проявляє істотну активізацію відтворювальних процесів. Оскільки в результаті переходу економіки до ринкових відносин змінилися канали

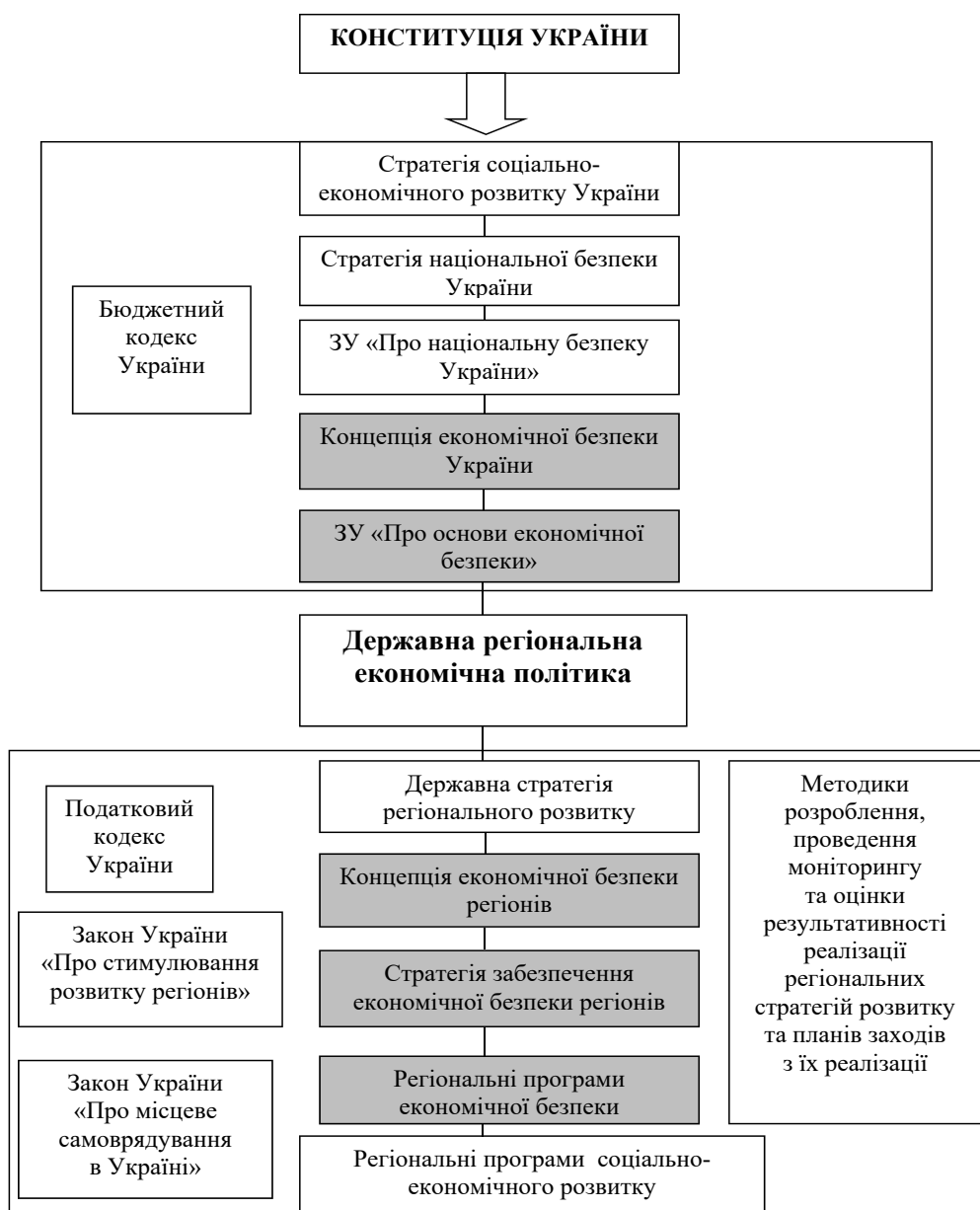

Рис. 1. Нормативне забезпечення у сфері економічної безпеки регіону

Примітка: виділені законопроекти потребують доопрацювання та прийняття

і форми надходження необхідних для розвитку регіонів ресурсів, то перед територіями встала проблема самовизначення в загальній системі відтворювальних зв'язків. Регіональний відтворювальний процес в нових умовах господарювання знаходить якісно нову форму кругообігу матеріально-речовинних, трудових і фінансових ресурсів регіону. Таким чином, програми соціально-економічного розвитку та економічної безпеки регіонів повинні містити принципи раціональної автономії.

Недосконалість правової бази ускладнює реалізацію прогресивних реформ регіональної політики. Назріла необхідність удосконалення нормативно-правової бази забезпечення економічної безпеки регіонів і держави загалом, щоби зробити її більш надійною, всебічною, комплексною, зокрема розробити та прийняти концепції економічної безпеки України та регіонів.

На рівні регіону немає ще комплексного бачення шляхів забезпечення економічної безпеки, вирішуються тільки окремі питання в цьому напрямі. Державна стратегія у напрямі регіональної економічної безпеки повинна здійснюватися на користь досягнення загальної мети національної безпеки на основі прийняття її всіма регіонами країни. Прикладом можуть виступати стратегічні Програми розвитку ООН, де в межах кожного проекту здійснюється залучення громади до розроблення стратегічного плану розвитку території. Передбачено також, що громадськість повинна бути проінформована не лише про досягнення у результаті реалізації проекту, але також і про всі актуальні зміни в процесі.

Позитивний досвід системної оптимізації регіональної політики в межах ЄС зумовлений не тільки

масштабами внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів, але і такими чинниками, як ефективна макро-економічна і структурна політика; цільовий напрям регіональних асигнувань і жорсткий моніторинг їх використання; використання моделі децентралізації національних систем управління на основі 4-рівневого механізму реалізації регіональної політики, оптимізації розподілу функцій між різними рівнями управління за умови збереження єдиного економічного простору і чіткої взаємодії партнерів; тісна взаємодія органів влади з такими соціальними партнерами, як представники приватного бізнесу, профспілки, засоби масової інформації тощо; підвищення кваліфікації управлінського персоналу як робочих органів влади, так і інших соціальних груп за програмою розвитку управлінської креативності, новітніх методів управління тощо.

Висновки. Загрозу економічній безпеці регіонів сьогодні становлять рекомендації щодо недоцільності державного регулювання макроекономічними процесами навіть за допомогою ринкових важелів; приватизація за відсутності відповідних умов; нерегульована лібералізація зовнішньоекономічної діяльності і, як наслідок, проникнення дешевої неякісної продукції та руйнація національного виробництва; тинізація економіки. Дезінтеграційні процеси, які мають більше політичний характер, становлять реальну загрозу економічній безпеці країни, але, на нашу думку, більш раціональна та науково обґрунтована економічна регіональна відносна незалежність приведе до позитивних змін у національній економіці.

Список використаних джерел:

1. Ткач В.О. Економічна безпека регіону як складова економічної безпеки держави. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 4(1). С. 113–120.
2. Варналій З. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/25.html>. (дата звернення: 20.06.2019).
3. Музиченко А.С. Організаційно-економічний механізм стимулювання інноваційної діяльності в АПК. *Економіка АПК*. 2017. № 11. С. 38–43.
4. «Про основи національної безпеки України». Закон України від 19.06.2003 р., № 964-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. (дата звернення: 19.06.2019).
5. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Москва: «КАНОН-пресс», 1998. 416 с.
6. Корнійчук Л.Я. «Історія економічних учень». URL: <http://library.if.ua/book/87/6134.html>. (дата звернення: 01.07.2019).
7. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку Київ: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2016. 48 с.
8. Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. Москва: ИТРК, 2017. 408 с.
9. Ермошенко Н.Н. Определение угрозы национальным интересам в финансово-кредитной сфере. *Экономика Украины*. 1999. № 1. С. 4–12.
10. Афонцев С.А. Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 10. С. 30–39.
11. Татаркин А. Экономическая безопасность как объект регионального исследования. *Вопросы экономики*. 1996. № 5. С. 78–89.

References:

1. Tkach V.O. (2015) Ekonomichna bezpeka rehionu yak skladova ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [Economic security of the region as a component of economic security of the state]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya «Ekonomika»*, no. 4 (1), pp. 113–120.
2. Varnaliy Z. (2016) Problemy ta shlyakhy zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Problems and ways of economic security of Ukraine]. Available at: <http://www.rnbo.gov.ua/news/25.html>. (accessed 20.06.2019).
3. Muzychenko A.S. (2017) Organizational and economic mechanism of stimulation of innovation activity in agroindustrial complex. *Ekonomika APK*, no 11, pp. 38–43.
4. «Pro osnovy natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny» (2003) [On the Fundamentals of National Security of Ukraine]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. (accessed 19.06.2019)
5. Russo Zh.Zh. (1998) Ob obshchestvennom dohovore. [About a public contract]. Moscow: «KANON-press», 416 p.

6. Korniychuk L.YA. (2014) Istoriya ekonomichnykh uchen [History of Economic Studies]. Available at: <http://library.if.ua/book/87/6134.html>. (accessed 01.07.2019)
7. Vlasyuk O.S. (2016) Teoriya i praktyka ekonomichnoyi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku [The theory and practice of economic security in the system of science of economics]. Kyiv, 48 p.
8. Ruzvelt F.D. (2017) Besedy u kamyna [Conversations at the fireplace] Moskov: YTRK, 408 p.
9. Ermoshenko N.N. (1999) Opredelenye uhrozy natsyonalnym ynteresam v fynansovo-kretytnoy sfere [Definition of a threat to national interests in the financial and credit sphere]. *Ekonomyka Ukrainy*, no 1, pp. 4–12.
10. Afontsev S.A. (2016) Natsyonalnaya ekonomycheskaya bezopasnost: na puty k teoretycheskomu konsensusu [National Economic Security: Towards a Theoretical Consensus]. *Mirova ekonomika ta mizhnarodni vidnosyny*, no 10, pp. 30–39.
11. Tatarbyn A. (1996) Ekonomycheskaya bezopasnost kak obekt rehionalnoho yssledovanyya [Economic security as the object of regional research]. *Voprosy ekonomyk*, no 5, pp. 78–89.

УДК338.242 :001.895

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-5>**Згалат-Лозинська Л. О.**кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2063-5738>**Zgalat-Lozynska Liubov**

Kyiv National University of Construction and Architecture

КОНЦЕПЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

У статті визначаються перспективи розвитку будівельної галузі в умовах сучасних викликів. Розглянуто перспективність будівництва автономних будинків, які об'єднують в собі усі системи, необхідні для забезпечення людини в умовах стихійного лиха та пандемії. Наведено приклади досягнення енергетичної автономності та самозабезпечення для сталого функціонування домогосподарства впродовж довгого періоду самоізоляції. Під час вимушеної ізоляції зміняться вимоги людей до дизайну та наповнення житла. Головною стане концепція досягнення ефективності за рахунок економії енергії, ресурсів для досягнення повної автономізації будинку. Обґрунтовано доцільність використання сучасної тенденції в будівництві «екодизайн», що дає змогу звести до мінімуму вплив на довкілля, досягти максимальної ефективності у використанні природних ресурсів (вітру, води, сонячного світла, будь-яких інших доступних ресурсів) та використовує рослинність як додатковий інструмент автономності від зовнішніх джерел.

Ключові слова: інноваційний розвиток, будівництво, концепція будівництва, автономний будинок, пандемія, криза, екодизайн.

THE CONCEPT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION IN A PANDEMIC AND ECONOMIC CRISIS

In the article discussed the question of prospects of development of building industry in the conditions of modern calls of pandemic, economic crisis and expected cataclysms. Perspective of building of autonomous houses which unite in itself all systems necessary for providing of man in the conditions of natural calamity and pandemic is considered. Examples of achievement of power noninteraction and self-sufficiency are made for the permanent functioning of households in a protracted period of self-isolation. During the forced isolation the requirements of people will change to the design and filling of accommodation. Main conception of effective economy of energy will become for the achievement of complete autonomization of house. The lodgers of such houses will be able to get all energy for vital functions from alternative sources: fire, earth, water, wind and sun. It is needed to do so that modern «smart technologies» allowed to the autonomous houses economy to use surplus of water, current, heat and gas. It can be attained at correct combination of modern technologies, materials and designer decisions, that will become the main sign of successful and fully autonomous house. Efficiency of the use of modern tendency is considered in building - «Eco -design» which is distinguished to the uses of technologies, allowing to decrease influence on an environment. Architectural decisions with the use of «Eco - design» will allow to households to attain maximal efficiency in the use of natural resources: wind, water, sunlight and any other accessible resources. Such type of design uses a vegetation as additional instrument of noninteraction often, allowing to do a house yet independence from outsourcing. Harmonious combination of optimal form, materials, technologies, locations (in relation to a sun, water resources, wind, relief et cetera) will become the effective design of autonomous house. The Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine will have to revise the norms in construction and approaches to architectural design and infrastructure in general. All this will require the of institutions formation of interaction of innovative enterprises with local authorities for the implementation of first pilot and then large-scale projects, development of financial institutions that will accumulate investment in construction, attract scientists and technicians to the design of life support systems for settlements and individual buildings.

Keywords: innovative development, construction, construction concept, autonomous house, pandemic, crisis, Eco-design

JEL classification: B22, E02, O31, O38.

Постановка проблеми. Останні два десятиліття людство переживало декілька пандемій внаслідок захворювань на смертельно небезпечні інфекції та віруси, зокрема грип А(H1N1), атипову пневмонію та COVID-19. Всі вони позначаються на стилі життя людей і потребують режиму усамітнення та ізоляції для їх подолання, що негативно відображається на економічних показниках будь-якої країни. Це позначається і на будівельній галузі. Більш затребуваними стають індивідуальні та малоповерхові будинки з індивідуальними виходами, а не багатоквартирні, які будуть спроектовані з урахуванням сучасних технологій енергоощадливості, самофункціонування, антибактеріального та вірусологічного захисту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням у сфері будівництва автономних будинків та впровадження інноваційних технологій у будівництво присвятили свої наукові праці українські та зарубіжні автори. Зокрема, в роботах М. Гусалова, Ю. Лапіна та В. Ліцкевича проведено аналіз сучасного інноваційного будівництва та виокремлено основні вимоги до побудови повністю автономних будинків [1; 2; 3], водночас їхні дослідження стосувалися технічних аспектів та енергоефективності будівництва. Розвиток екологічної економіки та підвищення уваги до питань екологічної ефективності зумовили низку досліджень щодо підвищення рівня безпечності будівель як для самих жите-

лів, так і для навколишнього природного середовища [5, с. 454]. Так, А.А. Поліщук та П.С. Лісіца запропонували побудувати автономний екологічний будинок з екоматеріалів [4], що є, з одного боку, повністю самодостатнім, а з іншого – не впливає на природну екосистему. Дещо глибше в питання автономізації будівель заглибився Ф. Деджтіар, який у своїй публікації звернув увагу на проблеми густонаселених міст Китаю та представив концептуальний архітектурний проект міста, що може функціонувати впродовж тривалого часу на самозабезпеченні [6]. Але всі ці дослідження або знаходяться в стадії розроблення, або зосереджені на автономізації систем життєзабезпечення окремого будинку (енергозабезпечення, водозабезпечення) та не враховують вплив інших чинників (медичного забезпечення, дезінфекції, інформації, харчування тощо), які є досить важливими для домогосподарства, що самоізолюється в умовах пандемії.

Мета статті. Мета статті полягає в окресленні сучасної концепції інноваційного будівництва в умовах пандемії та економічної кризи з урахуванням тенденцій зовнішніх викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині багато домогосподарств намагаються перейти на індивідуальне забезпечення будинку з економічних та екологічних причин. Їхній вибір схиляється у бік автономності від загальнооспільних джерел електроенергії, які постачаються теплоелектростанціями, атомними реакторами, що забруднюють атмосферу. Багато хто вибирає повну або часткову автономність, поступове відключення від спільної електромережі через покрівлю установку альтернативних енергогенеруючих, енергозберігаючих пристроїв. Вслід за джерелами енергії домогосподарства намагаються зробити автономним опалення та водопостачання. Але в умовах самоізоляції потрібно враховувати набагато більше факторів, таких як забезпечення довготермінового функціонування домогосподарства в умовах максимального обмеження контактів із зовнішнім світом за збереження достатнього рівня комфорту мешканців та забезпечення їхніх потреб у наданні таких послуг, як освіта, лікування, спілкування тощо (рис. 1).

Домогосподарство в умовах самоізоляції – це не тільки автономний дім, але й можливість доступу до інформації (дистанційна освіта, віддалена робота, онлайн-спілкування та цифрові технології контролю

умов життєзабезпечення), доступ до медичних послуг, зокрема використання телемедицини, можливість вирощування їжі в теплицях та вільний доступ до неї в межах досяжності, а також доступ до інфраструктури в разі термінової необхідності (рис. 1).

Ідея автономного будинку є одним із складників більш широкої концепції індивідуального домогосподарства, що здатне успішно функціонувати в умовах кліматичних змін, пандемій та економічних криз [2; 7]. Сьогоднішні енергоефективні технології та новітні досягнення у сфері зв'язку, електроніки, електротехніки, медицини, біотехнологій, нових матеріалів та технології будівництва дають змогу повною мірою реалізувати цю концепцію на практиці.

Нині питання проектування індивідуальних будівель повністю автономного й екологічного типів [4; 8] вже не розглядається з позиції рідкісних потреб власників віддалених маєтків або екозахисників. Ця тенденція набирає обертів у густонаселених містах. Так, у Китаї вже почали розробляти проект міста майбутнього з урахуванням усіх особливостей життя в розпал епідемії. Проектуванням займається архітектурне бюро Guallart Architects [6]. Пілотний проект – м. Сюнань, його побудують в 100 км від Пекіна, і в проекті буде об'єднано традиційне європейське планування, сучасні китайські висотки і сільськогосподарський ландшафт. На дахах усіх будинків розмістять теплиці, де вирощуватимуть продукти й одночасно будуть отримувати енергію від сонячних батарей. На перших поверхах будуть обладнані, згідно з проектом, коворкінги (колективні офіси для роботи, переважно для фрилансерів, із різними варіантами зайнятості). Також встановлять 3D-принтери й організують вторинну переробку відходів. Кожна будівля збиратиме дощову воду й очищатиме її до питної. Будови зведуть із дерев'яних конструкцій із застосуванням дизайнерських технологій. У місті будуть житлова нерухомість, офіси, басейни, магазини, продовольчі ринки, дитячі садки, адміністрація, пожежні служби, інші об'єкти інфраструктури. Кожну ділянку Сюнаня зроблять максимально функціональною. «Ми розробили проект під час режиму самоізоляції, коли вся наша команда працювала вдома, і ми вирішили включити все ті аспекти, які могли би зробити наше життя кращим на карантині. Ми не можемо більше проектувати міста і будівлі і робити вигляд, нібито нічого не сталося (йдеться про пандемію коронавірусу)», – заявили проєктанти міста [6].

Повністю автономний будинок – як його побудувати, з яких матеріалів і, що важливо, як зробити його повністю незалежним на довгий час та мінімізувати вплив зовнішніх небажаних чинників на домогосподарство? Цією проблемою зацікавилися також вітчизняні дослідники, архітектори та девелопери, адже сьогодні нові матеріали і принципи будівництва, екотехнології і новітні досягнення технологій дають змогу створити зручний, просторий, затишний будинок, вільний від зовнішнього забезпечення [3; 6; 8]. Йдеться про нову концепцію містобудування, яка зачіпає питання не лише окремих забудовників, домогосподарств в умовах самоізоляції зокрема, але й трансформацію

Рис. 1. Автономне домогосподарство в умовах самоізоляції

Джерело: розроблено автором

підходів до взаємодії суб'єктів будівництва на макрота мікрорівнях.

Звісно, центром домогосподарств в умовах самоізоляції є автономний будинок. Це може бути як окремих будинок, так і малоповерхова будівля типу «таун-хаус» (англ. town house), яка має окремі виходи для кожного домогосподарства. Також важливим є те, щоби споживання енергії в будівлі відбувалося такою ж або навіть меншою мірою, ніж її виробництво. З одного боку, досить вигідно спроектувати «будівлю нульового енергоспоживання» або «будівлю з майже нульовим енергоспоживанням» (ZEB, NZEB), з іншого боку, більшість таун-хаусів проєктуються як «будівлі плюсової енергії» (E+, E++) [1], що можуть навіть продавати частину невикористаної електроенергії. Також потрібно враховувати, що так звані «пасивні будинки» не повинні бути повністю автономними, оскільки за нагальної потреби (наприклад, аварія в електромережі будинку) вони повинні мати швидкий доступ до зовнішнього енергопостачання, хоча і невеликою мірою.

Для розроблення концепції проєктування житла в кризовий період розглянемо баланс між потребами домогосподарства і варіанти їх реалізації ефективним і екологічним способом. Для того, щоб зробити житло максимально автономним та безпечним, потрібно забезпечити: розроблення системи управління процесами у будинку; чисте та свіже повітря; постійний контроль вологості і температури; ефективні та довговічні системи опалювання і охолодження; чисту воду, бажано з автономного джерела; енергоощадливі електричні побутові прилади; грамотне проєктування освітлення для максимальної економії електроенергії та теплових витрат; визначення методів утилізації відходів та можливості їх подальшої переробки.

Виходячи з цих вимог, будинок має бути спроектований з урахуванням клімату і розташування для максимального використання сонячного світла та захисту від холоду і сильних вітрів. Для цього архітектори мають бути обізнані з детальною інформацією про пасивні й активні методи дизайну для сонячних будинків у різних кліматичних умовах. Вибір матеріалів відіграє важливу роль у регулюванні внутрішнього клімату приміщень. За рахунок правильного проєктування розумний автономний дизайн може замінити багато зовнішніх джерел енергії, включаючи нафту, газ і деревину.

Архітектурна форма автономного будинку повинна гармонійно вписуватися в навколишній простір, а його дизайн – враховувати метеорологічні та геологічні особливості місцевості (розу вітрів, течію потоків води під час опадів і танення снігу) [4, с. 131]. Поєднання ландшафтного дизайну і розумного озеленення також суттєво визначають енергоспоживання та ергономічність будівель, наприклад використання листяних дерев на сонячній стороні будинку і вічнозелених вітрозахисних посадок на холодній, вітряній стороні. Це робить будинки «екосумісними», так би мовити, частиною екосистеми. Під час проєктування слід враховувати, що навіть ретельно розроблений проєкт сонячного будинку може виявитися абсолютно неефективним, якщо взимку сонце закривають великі вічнозелені дерева. Ефективність від нагріву й охолодження може бути підвищена за рахунок правильної комбінації суміжних будівель, таких як альтанка, теплиця, і навколишніх будинків.

Під час проєктування автономного житла потрібно використовувати всі досягнення сьогодення, одне з яких – екодизайн [3]. Насамперед потрібно орієнтуватися на використання технологій, що дозволяють звести до мінімуму вплив на довкілля. Архітектурні рішення повинні орієнтуватися на досягнення максимальної ефективності у використанні, вітру, води, сонячного світла і будь-яких доступних ресурсів. Такий тип дизайну часто використовує рослинність як додатковий інструмент автономності, дозволяючи досягти ще більшої незалежності будинку від зовнішнього середовища.

На автономність будинку дуже впливає правильний вибір приладів, що будуть використовуватися в домогосподарстві, їхні джерела енергії та рівень енергоефективності. Багато приладів, які ми використовуємо в повсякденні, зовсім не вимагають електрики. Наприклад, ми можемо використовувати: сонячні водонагрівачі; обігрівачі, які акумулюють тепло; сонячні сушарки для одягу; термоси; газові кухонні плити, які працюють на біогазі; сонячні печі; стельові вентилятори на сонячних батареях; плити і каміни на деревному паливі. Такі прилади здатні прекрасно замінити традиційні газові й електричні, звичайно, за умов наявності постійного забезпечення дровами, які ще треба заздалегідь доставити і підготувати.

До біологічного захисту слід віднести примусові системи кондиціонування і контролю вологості повітря, що використовують фільтри й іонізатори, створюючи подібність чистого гірського повітря. В автономному будинку розумно збалансована вентиляція вдало доповнює природне провітрювання, нагріваючи й охолоджуючи вибрані ділянки будинку.

Використання системи автоматизації «Розумний будинок» з різноманітними пристроями і датчиками дасть змогу створити більше комфорту, гнучкості і безпеки, ефективності, спрощуючи користування усіма системами будинку. Велика частина питань енергетичної ефективності може бути вирішена за допомогою мережевої централізації устаткування.

Дезінфекція в умовах пандемії – це основа карантину в домогосподарстві. Сьогоднішня пандемія суттєво вплине на майбутній дизайн і архітектуру, а також матеріали, які використовують у будівництві. З часом, скоріше за все, стане неактуальною одна з головних тенденцій останніх років – відкриті зони, де вхідна зона, вітальня, їдальня і кухня сполучені. Зону входу доцільно буде відокремити, щоб залишати в ній взуття, одяг і речі з вулиці. За необхідності можна створити проміжну кімнату, обладнану антисептичними дозаторами або ультрафіолетовими лампами для дезінфекції від шкідливих організмів, вірусів і бактерій.

Для того, щоб захистити водопровід від вірусів та бактерій, будинки потрібно буде обладнати фільтрами та системами, які стежать за якістю фільтрації. Зараз виробники систем для «розумних будинків» вже розробили обладнання та програми для контролю температури повітря у будинку і його складу, що у разі необхідності автоматично запускаються та очищують його. Повітря, що надходить ззовні, відразу фільтруватиметься.

Під час карантину більшість людей буде вимушена працювати вдома, тому багато уваги потрібно приділити облаштуванню робочого місця в будинку. Просто-

рова організація зміниться – це буде абсолютно окрема кімната з великими вікнами, затемненими шторами і зручними меблями. Ця зона буде технічно обладнана і звукоізолювана [1]. Доречним буде використання такої сучасної тенденції екодизайну, як будинок-сад і будинок-город, а також організація теплиць. Залежно від того, яке житло використовується, можна розводити маленькі сади біля будинків або на даху чи балконах, що дасть певну свободу, особливо під час самоізоляції.

Залежно від кліматичних зон можуть бути використані місцеві природні ресурси. Зокрема, в Україні доцільно використовувати термальні води, запаси яких є в Луганській, Сумській, Полтавській, Чернігівській та Харківській областях, однак нині вони законсервовані та не використовуються. В країнах Європи геотермальні свердловини використовують для опалення житла термальними водами, широко використовуються сонячні батареї та вітряки як автономні міні-електростанції, що генерують необхідну для домогосподарства потужність, тощо.

Окрім інноваційних підходів до проектування житла, в майбутньому будівництво буде орієнтуватися на використання нових матеріалів та інноваційних технологій будівництва, серед яких, зокрема, є 3D-технології будівництва індивідуального житла за спеціальними проектами з використанням усіх новітніх технологій енергозбереження, водоочищення, стійкості до стихійних лих, а також захисту від вірусів і бактерій.

Висновки. Концепція інноваційного розвитку будівництва заснована на широкому колі питань, що стосуються інноваційної діяльності підприємств галузі та стейкхолдерів, але більшою мірою в майбутньому буде визначатися зовнішніми умовами розвитку суспільства, що продиктовані сучасними викликами. Нині слід акцентувати увагу на зміні підходів до містобудів-

ної діяльності та архітектурного планування майбутніх міст, застосуванні прогресивних архітектурно-проектних рішень, технологій будівельного виробництва (3D-друк, «розумний будинок», «екодизайн», нанотехнології) та інноваційних матеріалів.

Сучасні кризи та очікування глобальних катаклізмів докорінно змінять підходи до концепції проектування міст і будівництва. Людей будуть більше турбувати екологічність будівель, ергономічність інтер'єру. Концепція сучасного будівництва повинна бути заснована на сучасних технологіях енергоощадливості, автономності життєзабезпечення від альтернативних джерел, антибактеріального та вірусологічного захисту. Перспективними можуть бути автономні будинки із власним водопостачанням, опалюванням, теплицями, робочими зонами тощо. Головною метою змін стане незалежність від зовнішнього світу та мінімізація ризиків для мешканців.

Міністерству розвитку громад та територій України доведеться переглянути норми в будівництві та підходи до архітектурного проектування й інфраструктури загалом. Все це вимагатиме формування інститутів взаємодії інноваційних підприємств з органами місцевої влади (державно-приватне партнерство, компанії з управління активами в будівництві) для реалізації спочатку пілотних, а потім масштабних проектів, розвитку фінансово-кредитних інститутів, що дозволять акумулювати кошти інвесторів у будівництві, залучити установи науково-технічного профілю в процес проектування систем життєзабезпечення населених пунктів та окремих будинків. Зрозуміло, що такі проекти внаслідок своєї масштабності не можуть бути реалізовані лише окремими забудовниками, адже вимагатимуть суттєвих адміністративних та економічних методів державної підтримки.

Список використаних джерел:

1. Гусалов М. Автономный дом – это реальность. *AW-Therm*. 2017. № 5. URL: <https://aw-therm.com.ua/realizovannij-proekt-avtonomnogo-doma/> (дата звернення: 10.03.2020).
2. Лапин Ю.Н. Автономные экологические дома. Москва : Алгоритм, 2005. 416 с.
3. Лицкевич В.И. Несколько слов о жилище недалекого будущего. *Жилищное строительство*. 2000. № 8. С. 56.
4. Полищук А.А., Лисица П.С. Строительство автономных энергоэффективных домов (с использованием соломенных блоков). *Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури*. 2013. Вип. 3(101). С. 130–133.
5. Згалат-Лозинська Л.О. Сучасні проблеми формування системи екологічного менеджменту в Україні. Концептуальні засади формування менеджменту в Україні : матер. II всеукр. наук.-практ. конф., м.Київ, МАУП, 16–17 листопада 2007 р. Київ : МАУП, 2007. С. 452–455.
6. Dejtiar, Fabian. Vicente Guallart Wins Self-Sufficient City Competition for Post-Coronavirus China. *ArchDaily*. 13 Aug 2020. URL: https://www.archdaily.com/945679/vicente-guallart-wins-self-sufficient-city-competition-for-post-coronavirus-china?ad_source=search&ad_medium=search_result_all (дата звернення: 14.08.2020).
7. Романенко Е. Этот полностью автономный мини-дом построен своими руками. В завтра. Инновации в строительстве. URL: <https://www.vzavtra.net/eko-zdaniya/etot-polnostyu-avtonomnyj-mini-dom-postroen-svoimi-rukami.html> (дата звернення: 10.03.2020).
8. Махно С. Как коронавирус поменяет наше жилье и нас самих. *Buro 24/7*. 27.03.2020. URL: <https://www.buro247.ua/lifestyle/architecture/7-veshcey-kotorye-mogut-poyavitsya-doma-posle-pand.html> (дата звернення: 28.03.2020).

References:

1. Gusalov M. (2017) Avtonomnyy dom – eto real'nost' [Autonomous home is reality]. *AW-Therm*, no 5. Available at: <https://aw-therm.com.ua/realizovannij-proekt-avtonomnogo-doma/> (accessed 10 March 2020).
2. Lapin Yu. N. (2005) Avtonomnye ekologicheskie doma [Autonomous ecological houses]. Moscow: Algorithm. (in Russian)
3. Litskevich V. I. (2000) Neskol'ko slov o zhilishche nedalekogo budushchego [A few words about the dwelling of the near future]. *Housing construction*, no 8, p. 56.
4. Polishchuk A.A., Lisitsa P.S. (2013) Stroitel'stvo avtonomnykh energoeffektivnykh domov (s ispol'zovaniem solomennykh blokov) [Construction of self-contained energy efficient houses (using straw blocks)]. *Bulletin of the Donbass National Academy of Education and Architecture*, vol. 3(101), pp. 130–133.

5. Zghalat-Lozynska L.O. (2007) Suchasni problemy formuvannia systemy ekolohichnoho menedzhmentu v Ukraini [Modern problems of formation of the ecological management system in Ukraine]. Proceeding of the Kontseptualni zasady formuvannia menedzhmentu v Ukraini (Ukraine, Kyiv, November 16–17, 2007), Kyiv : MAUP, pp. 452–455.

6. Dejtjar Fabian (2020) «Vicente Guallart Wins Self-Sufficient City Competition for Post-Coronavirus China» [Vicente Guallart diseña una ciudad autosuficiente de madera con viviendas post-covid] 13 Aug 2020. ArchDaily. Available at: <https://www.archdaily.com/945679/vicente-guallart-wins-self-sufficient-city-competition-for-post-coronavirus-china> (accessed 14 August 2020)

7. Romanenko E. (2020) Etot polnost'yu avtonomnyy mini-dom postroen svoimi rukami [This fully self-contained mini home is DIY built]. In tomorrow. Construction innovations. Available at: <https://www.vzavtra.net/eko-zdaniya/etot-polnostyu-avtonomnyj-mini-dom-postroen-svoimi-rukami.html> (accessed 10 March 2020).

8. Makhno S. Kak koronavirus pomenyaet nashe zhil'e i nas samikh [How the coronavirus will change our homes and ourselves]. Buro 24/7. 27.03.2020. Available at: <https://www.buro247.ua/lifestyle/architecture/7-veshcey-kotorye-mogut-poyavitsya-doma-posle-pand.html> (accessed 28 March 2020).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 338.3: 338.012

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-6>**Бойко О. С.**кандидат економічних наук, старший викладач,
Одеський національний економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3089-9518>**Гейко Л. М.**кандидат економічних наук, доцент,
Південний науковий центр НАН України і МОН України**Boiko Olga**

Odessa National Economic University

Geiko LiudmylaSouthern Scientific Centre of the National Academy of Sciences
of Ukraine and Ministry of Education and Science of UkraineСУЧАСНИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВ
ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто сучасний стан підприємств олійно-жирової промисловості України та тенденції їхнього розвитку. Розраховано динаміку обсягу переробки олійного насіння українськими олійно-переробними підприємствами за видами олійних культур і побудовано прогноз загального обсягу переробки олійного насіння на 2021 рік. Проведено аналіз ринку олійної продукції. Досліджено проблеми, з якими стикаються олійно-добувні підприємства в сучасних умовах високої конкуренції на ринку олійної продукції. Головними з них визначено дефіцит олійної сировини і, як наслідок, невисокий рівень використання виробничих потужностей; незадовільний технічний стан підприємств і проблеми якості кінцевої продукції. Досліджено фінансові результати діяльності 34 підприємств олійно-жирової промисловості й окреслено напрями їх покращення.

Ключові слова: олійно-жирова промисловість, олійні культури, ринок олійної продукції, експорт олії, прогноз, виробничі потужності, технічний стан підприємств, операційна діяльність, рентабельність підприємств.

CURRENT STATE OF OIL AND FAT INDUSTRY ENTERPRISES OF UKRAINE

The article considers the current state and trends of the oil and fat industry enterprises of Ukraine. The peculiarities of the industry were determined, among which, first of all, the high level of concentration of production. More than half of the industry's production capacity is accounted for by large industrial groups and their share in the total production volume is constantly increasing. The industry is characterized by the use of resource-saving technologies, a high level of competition, export orientation of enterprises. The reasons that attract investors to invest in the creation of new oil production enterprises in Ukraine were investigated. The dynamics of the volume of oilseed processing by Ukrainian oil processing enterprises by types of oilseeds for the period 2013–2019 was calculated and a forecast of the total volume of oilseed processing for 2021 was built. Verification of the calculated forecast showed that an increase in oilseed processing should be expected. A mathematical method of trend equalization was used to smooth the effect of fluctuations. The trend was aligned by a linear equation. An analysis of the oil products market was conducted. The problems faced by oil companies in the current conditions of high competition in the market of oil products were studied. The shortage of oil raw materials and, as a consequence, the low level of capacity utilization, unsatisfactory technical condition of enterprises and problems of quality of final products are identified as the main ones. Diagnosis of the rate of renewal of the active part of fixed assets in the oil and fat industry has shown that it is low and the share of worn-out equipment exceeds 70%. Some equipment has been in operation for more than 20 years. The financial results of 34 enterprises of the oil and fat industry were investigated. The margin between the maximum level of profitability and unprofitability of operating activities exceeds 120 percentage points. The reasons for this have been clarified, the directions of possible improvement of financial results of activity of the investigated enterprises were outlined. In general, the study concludes that to maintain Ukraine's leading position in the world oil market requires improvement of organizational, economic, technical, technological, informational and innovative support of enterprises in the industry, as well as a significant improvement in oil quality and compliance with European and world standards.

Keywords: oil and fat industry, oilseeds, oil market, oil exports, forecast, production capacity, technical condition of enterprises, operating activities, profitability.

JEL classification: C53, L70, O10, Q10.

Постановка проблеми. Олійно-жирова галузь має стратегічне значення для України. Забезпечуючи споживачів своєю продукцією і виступаючи замовником та

споживачем сільськогосподарської сировини і продуктів інших галузей, вона має мультиплікативний ефект міжгалузевих зв'язків. Виробництво в олійно-жировій

галузі є майже безвідходним. Олія, що отримується в процесі екстрагування, використовується для виробництва оліфи; шрот (макуха) є одним із компонентів для виробництва комбікормів для тварин; лушпиння соняшнику гранулюється і застосовується як альтернативне паливо; отриманий у процесі водної гідратації олії фосфатидний концентрат використовується завдяки високій біологічній цінності у хлібопекарській промисловості.

Особливістю вітчизняної олійно-жирової галузі є високий рівень концентрації виробництва. Більше половини виробничих потужностей галузі припадає на великі промислові групи, питома вага яких у загальному обсязі виробництва постійно збільшується. Галузі притаманні використання ресурсозберігаючих технологій, високий рівень конкуренції, інвестиційна привабливість підприємств, їхня експортна орієнтація та участь у продуктивній безпеці країни.

Україна отримала статус найбільшого в світі виробника та безумовного лідера серед експортерів соняшникової олії, якість якої визнана в більш ніж 124 країнах світу. Проте теперішній період функціонування олійно-жирової галузі зумовлений впливом значної кількості чинників, яким притаманний високий рівень варіативності.

Розвиток підприємств та оптимальне використання переробних потужностей потребують підвищення ефективності виробництва, стабільного та максимального їх завантаження, оскільки це буде визначати ефективність використання наявних ресурсів та устаткування. Тому є необхідність у ретельному аналізі та узагальненні сучасних тенденцій функціонування підприємств, що входять до олійно-жирової галузі України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання діяльності підприємств-виробників олії досліджувалися такими науковцями, як В.А. Гарбар, Т.А. Жадан, А.В. Казанджі С.П. Кашпук, В.М. Пилявець, А.В. Снеткова, А.В. Фаїзов. У їхніх працях переважно розглядаються питання структури переробки олійного насіння та експорту олійної продукції. Проте проблеми технічного стану підприємств олійно-жирової галузі, використання виробничих потужностей та фінансового стану потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз тенденцій, сучасного стану та проблем, що нині притаманні підприємствам олійно-жирової промисловості.

Виклад основного матеріалу. Лідируючі позиції олійно-жирової галузі пов'язані з тим, що виробництво рослинних олій стало однією з ключових галузей економіки країни. Сприятливий клімат, вдале застосування важелів державного регулювання щодо обмеження експорту олійного насіння, значні іноземні інвестиції та розвинута інфраструктура за короткий

час перетворили вітчизняну олійно-жирову галузь в потужну індустрію, прибутковість якої постійно зростає. Зростання світового попиту на рослинні види олії та вищі, ніж на зернові культури, ціни стимулюють збільшення виробництва олійних культур у вітчизняному секторі економіки. Україна входить до п'ятірки найбільших світових експортерів олії. При цьому українські олійно-переробні підприємства працюють у жорстких конкурентних умовах. Як свідчать дані табл. 1, основною олійною сировиною, що переробляється вітчизняними підприємствами, залишається насіння соняшнику.

У 2019 році обсяг його переробки становив 12 855 825 тонн. Це становить 86,9% від загального обсягу переробки насіння олійних культур. Крім того, у 2019 році було перероблено 1 593 813 тон насіння сої (10,8%) та 340 729 тонн (2,3%) ріпаку.

За підсумками 2019 року олійно-жировими підприємствами України було перероблено 14 790 336 тонн олійного насіння, що на 12,8% більше аналогічного показника минулого року [1]. Лідерами з переробки були Миколаївський ОЕЗ Бунге (ТОВ «ЄТСК»), Запорізький ОЕЗ («Оптімусагро трейд») та Вінницький ОЖК.

Дані таблиці 1 дали змогу побачити динаміку обсягу переробки олійного насіння у 2013–2019 рр. і розрахувати його прогноз на 2021 рік (рис. 1).

Дані рис. 1 свідчать, що у 2020–2021 рр. слід очікувати зростання обсягу переробки олійного насіння. Для нівелювання впливу коливань було вирівняно тренд за лінійним рівнянням і, таким чином, отримано функцію $y=7681478,71+980025,25t$, яка означає, що початкова швидкість зростання обсягів переробки становить 980025,25 тонн, а вирівняний річний обсяг переробки олійного насіння – 7 681 478,71 тонн. Розрахований коефіцієнт парної лінійної кореляції дорівнює 0,926, що свідчить про високий рівень точності та надійності.

Навіть в умовах фінансово-економічної кризи та карантинних заходів, зумовлених «COVID-19», у січні – квітні 2020 року зростання виробництва олії соняшникової перевищило 110%, соняшникового шроту – 106% порівняно з минулим роком [2].

Створені в Україні потужності з переробки олійних культур дають змогу переробляти весь вирощений урожай (соя, ріпак, соняшник). За останні п'ять років середньорічні виробничі потужності з переробки олійного насіння збільшилися на 8256,4 тис. тонн та станом на 01.04.2020 року становили 18 813,2 тис. тонн переробки соняшника та 2762,8 тис. тонн переробки сої. Однак через постійне нарощування виробничих потужностей та масовий експорт сої і ріпаку потужності не повністю завантажено (це при тому, що вироблені в Україні соєва і ріпакова олія, а також шрот мають попит на світовому ринку, особливо в країнах ЄС).

Таблиця 1

Обсяги переробки олійного насіння вітчизняними підприємствами у 2013–2019 рр., тонн

Види олійного насіння	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
соняшник	7612517	9966458	8130214	10156176	12046578	11518205	12855825
соя	577474	850882	899799	961002	984458	1297123	1593813
ріпак	115075	235685	343927	190984	194799	293788	340729
льон	384	1222	692	9270	14747	5120	0

Джерело: складено за даними [1]

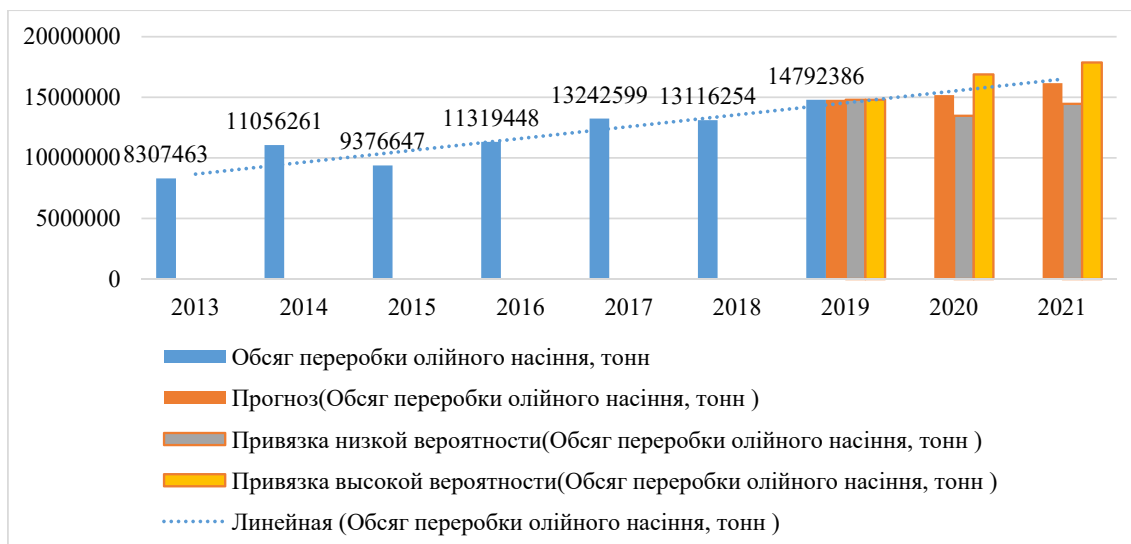

Рис. 1. Динаміка загального обсягу переробки олійного насіння, т

Джерело: розраховано автором

За даними [1], у 2019 році використання виробничих потужностей з переробки олійного насіння було на рівні 76,1%. Однією з причин низького завантаження виробничих потужностей підприємств є проблема забезпечення сировиною, яку кожне з них вирішує по-різному.

За даними Державної служби статистики України, у 2019 році вартість експорту насіння олійних культур становила 2,5 млрд дол. США. Це на 32% більше, ніж 2018 року. Обсяги поставок цієї продукції на зовнішні ринки збільшилися на 44% – до 6,9 млн тонн. Найбільшими для нашої країни стали закордонні продажі соєвих бобів – 3,6 млн тонн. Обсяги експорту ріпаку у натуральному виразі вдруге поспіль сягнули рекордної для України позначки – 3,2 млн тонн, перевищивши минулорічний рекорд у 2,4 млн тонн [3]. Частка експорту ріпаку становила 90%, тому ріпак в Україні вважається експортною культурою. Ключовими імпортерами українського ріпаку є країни-члени ЄС, які, як уже зазначалося, виробляють біопаливо із ріпакової олії. Останніми роками спостерігається тенденція до зменшення виробництва ріпаку власне в країнах ЄС, зокрема через надто спекотну погоду, що призвела до скорочення врожайності, тому виникає необхідність імпортувати сировину та вже готову продукцію з інших країн.

Результатом первинної переробки олійного насіння є олія і шрот. За 2019 рік нерафінованої олії було вироблено 5 996 774 тонни, що становить 113,9% до показників минулого року. Серед виробленої олії обсяги виробництва соняшникової олії становили 5 578 533 тонни, соєвої – 275 444 тонни та 142 797 тонн ріпакової олії. ТОП-12 виробників нерафінованих рослинних олій наведено в табл. 2.

Сумарно цими підприємствами було вироблено у 2019 році 53,3% усього обсягу нерафінованої олії. Обсяги виробництва рафінованої соняшникової олії в звітному періоді також зросли на 14,7% і становили 779 293 тонни проти 679 591 тонни у 2018 році. Найбільшу частку у загальному обсязі виробництва нерафінованої олії у 2019 році займали Дніпропетров-

ський ОЕЗ (16,1%), «Дельта Вілмар Україна» (13,6%), ПОЕЗ-Кернел Груп (11,8%), ПП «Оліяр» (7,7%), Приколотнянський ОЕЗ (6,7%).

У 2019 році підприємствами галузі було вироблено 6 402 185 тонн шроту (макухи), що становить 113,2% до обсягів аналогічного періоду 2018 року. За прогнозами експертів, ринок соняшникового та соєвого шротів у майбутньому році буде дуже насиченим із рекордною світовою пропозицією. Попит же буде коригуватися подальшим розвитком COVID-19, а також відновленням попиту Китаю після африканської чуми свиней. У сегменті соняшникового шроту конкуренцію вітчизняним підприємствам становитиме Росія. Аналітики USDA в звіті прогнозують для обох країн нові рекорди зі збору соняшнику в сезоні 2020/2021 – в обсязі 17 млн тонн і 15,5 млн тонн відповідно [4]. Посилиться конкуренція зазначених двох країн і в Європі.

У 2019 році збільшилися виробництво продукції більш глибокої переробки, такої як маргарин, майонез та соуси. Виробництво маргаринової продукції підприємствами галузі зросло на 22 847 тонн (10,4%) і становило 242 484 тонни. Обсяги виробництва майонезів та соусів емульгованих в звітному періоді також зросли на 2,7% і становили 125 601 тонну, проти 122 262 тонн у 2018 році.

Позиції України на світовому ринку з експорту продуктів переробки олійного насіння з кожним роком посилюються. У 2019 році були встановлені абсолютні рекорди за обсягами зарубіжних поставок як соєвої олії – 375 тис. тонн, так і ріпакової олії – 151 тис. тонн. Втім, у групі жирів та олій визначальним товаром для експортних ринків залишається соняшникова олія вітчизняного виробництва. У 2019 році її експорт з України сягнув рекордного показника у 6,1 млн тонн, що на 9% перевищило показник 2018 року. Виручка від продажу соняшникової олії становила 4,3 млрд дол. США, що на 4% більше, ніж у попередній рік.

Імпортером номер один української соняшникової олії є Індія. У 2018/2019 МР Індія імпортувала 2,15 млн тонн, що становить 36% від загального обсягу експорту цієї продукції з України. Зростаючий попит

Таблиця 2

ТОП-12 виробників рослинної олії

Найменування підприємства	Обсяг виробництва, тонн		Частка ринку виробництва, %	
	2018 р.	2019 р.	2018 р.	2019 р.
1. ТОВ «СТСК» (Миколаївський ОЕЗ Бунге)	348 055	399 206	6,61	6,66
2. «Оптімусагро трейд» (Запорізький ОЕЗ)	341 584	369 651	6,49	6,16
3. Придніпровський ОЕЗ (м. Кропивницький)	239 630	284 366	4,55	4,74
4. Вінницький ОЖК	301 570	283 923	5,73	4,73
5. «Олсідз Блек Сі – ОЕЗ»	233 084	268 292	4,43	4,47
6. «Українська Чорноморська Індустрія»	236 964	263 184	4,50	4,39
7. Бандурський ОЕЗ	240 138	258 385	4,56	4,31
8. АДМ Іллічівськ	220 801	230 838	4,19	3,85
9. «ПОЕЗ – Кернел Груп»	205 271	216 495	3,90	3,61
10. Дніпропетровський ОЕЗ	211 959	214 350	4,03	3,57
11. «Дельта Вілмар СНД»	178 370	208 465	3,39	3,48
12. «Каховський ОЕЗ (Каргілл)»	186 865	199 969	3,55	3,33

Джерело: складено автором за даними [1]

на соняшникову олію на індійському ринку у зв'язку зі збільшенням чисельності населення в країні дає змогу припустити, що скорочення продажів у цьому напрямі не відбудеться.

За даними митної статистики, у січні – червні 2020 року експортовано основних видів олійно-жирової продукції (олія, шрот, маргарінова продукція та жири спецпризначення, тощо) на 3,7 млрд. дол. США, що на 19% більше відповідного періоду 2019 року. За цей період експортовано олій на 2,9 млрд дол. США (зростання на 23,6% до відповідного періоду 2019 року). Зокрема, експортовано олії соняшникової на 2,74 млрд дол. США, що на 24,2% більше відповідного періоду 2019 року. Експорт соняшникового шроту за цей період збільшився на 11,6% [5].

Зростання обсягів виробництва олійно-жирової продукції, на жаль, не впливає на фінансові результати діяльності підприємств. Аналіз фінансової звітності підприємств-лідерів із переробки олійного насіння, сумарна доля яких на ринку становить 85,5%, свідчить, що у 2018 році 38% із них отримали збитки від операційної діяльності (табл. 3).

Таблиця 3

Фінансові результати діяльності досліджених підприємств у 2018 році

№	Показник	Значення
1	Кількість досліджених підприємств, од. – всього:	34
	у. т. ч.:	
	прибуткових	
	збиткових	13
2	Чистий дохід від реалізації продукції, млн грн.	83568,0
3	Прибуток (збиток) від операційної діяльності, млн грн.	3091,6
4	Рентабельність операційної діяльності, %	3,7
5	Мінімальна рентабельність (найбільша збитковість) операційної діяльності окремого підприємства, %	-80,0
6	Максимальна рентабельність операційної діяльності окремого підприємства, %	40,6

Джерело: складено автором за даними фінансової звітності підприємств

За даними табл. 3, у 2018 році рентабельність операційної діяльності тридцяти чотирьох підприємств-виробників олії була на рівні 3,7%. При цьому найбільш збитковими були ТОВ «Аграрні інвестиції 2012» (збитковість операційної діяльності становила 80,0%), Бандурський ОЕЗ та Чернівецький ОЖК (відповідно 76,5 та 30,7%). Найбільший прибуток від операційної діяльності було досягнуто ТОВ «Агроком Нова Водолага» (рентабельність операційної діяльності становила 40,6%), ТОВ «СТСК» Миколаївський ОЕЗ «Бунге» та «АДМ Іллічівськ» (відповідно 26,0% та 18,7%).

Дослідженням встановлено, що вісім із тринадцяти збиткових підприємств частково або повністю працюють на умовах давальницької сировини. Працюючи з давальницькою сировиною, підприємства-переробники лише компенсують свої поточні витрати, а одержати необхідний для розвитку дохід, сформувати власні оборотні ресурси – не в змозі, оскільки основна частина прибутку передається давальнику сировини.

Більшість підприємств із переробки олійної сировини входять до великих агропромислових груп та холдингів, які найчастіше реалізують вироблену олію власним трейдерам із мінімальною націнкою. Половина з досліджених збиткових підприємств входить до агропромислових холдингів.

Значну частку у власних витратах підприємств становлять енерговитрати. Переробні підприємства олійної галузі чи не єдині, хто в значних об'ємах заощаджує газ, замінюючи його альтернативним видом палива – лушпинням. За останні роки майже всі великі підприємства галузі запровадили технологію виробництва гранул/брикетів та спалювання лушпиння з метою виробництва теплової енергії. Основною перевагою його є висока теплотворна здатність, яка наближається до вугілля, а за зольністю в десятки разів нижче його. Крім того, викиди сірки під час спалювання соняшникового лушпиння практично відсутні, що робить її екологічно чистим паливом. Окрім економії на енергетичних ресурсах реалізація лушпиння соняшнику на виготовлення паливних брикетів може приносити підприємствам олійно-жирової галузі до 50 грн. додаткового прибутку з 1 тонни переробленої сировини.

Ще однією проблемою в діяльності олійно-жирових підприємств є стан матеріально-технічної бази та брак потужностей зберігання. В галузі експлуатується значна кількість морально застарілого, малопродуктивного, фізично зношеного обладнання. В більшості елеваторів насіння зберігається просто насипом на підлозі – в таких умовах дуже складно забезпечити його якість та безпеку. На них відсутнє ефективне транспортне обладнання, яке дає змогу швидко завантажити чи відвантажити сировину.

Низькі темпи оновлення активної частини основних засобів в останні роки привели до того, що частка зношеного обладнання, яке знаходиться в експлуатації більше 20 років, становить у галузі більше 70%. Подальше зростання виробництва тільки посилить дефіцит потужностей зберігання в Україні. За досягнутих нині обсягів виробництва зернових та олійних культур на рівні 92 млн тонн потужності для їх зберігання становлять в Україні всього 40 млн тонн. При цьому лише 15% елеваторів можуть забезпечити стандарти якості, безпеки та логістики, що відповідають потребам ринку.

Застарілі елеватори споживають великі обсяги ресурсів, що відбивається на експлуатаційних витратах. Витрати на одну тонну зберігання у сучасного елеватора в 2 рази менші, ніж у застарілого (відповідно 7 та 14 доларів за одну тонну зберігання). Такий ефект зумовлений значно меншим обсягом споживання енергоресурсів сучасними елеваторами (7 кВт-год. на тонну зберігання на сучасному проти 12 кВт-год. – на застарілому), більш компактним розміром сучасних елеваторів (відтак – менші логістичні витрати та менші податки на землю), вищою динамічністю роботи (час завантаження вагону на сучасних елеваторах становить 10–15 хв., а на застарілих – до 2 годин), більш високою продуктивністю праці працівників (за рахунок автоматизації багатьох процесів) [6].

Подальший успішний розвиток підприємств олійно-жирової промисловості можливий під час розроблення стратегічних напрямів діяльності з використанням інновацій, заснованих на науково-технічній перевазі та потребах ринку.

Олійно-добувні підприємства залежать від погодних умов. Такі тенденції, як зменшення кількості опадів, більш посушливе та спекотне літо завдають негативних наслідків виробництву олійних культур, а саме – зниження врожайності соняшнику.

До чинників недобору врожаю олійних культур, у тому числі і соняшнику, належить також порушення основних вимог сівозміни і технології вирощування та недостатня увага до підбору гібриду і якості насінневого матеріалу.

За даними платформи EOS Crop Monitoring, станом на 2019 рік значна кількість посівних площ в окремих областях (загалом до 165 тис. га) культивувалася з порушеннями норм сівообігу, призводячи до виснаження родючості земель. В окремих областях майже 70% соняшникових полів засіваються два, а то й більше разів поспіль.

На думку вчених-аграріїв, впровадження нових гібридів із високим адаптивним потенціалом, використання високоякісного насіння і застосування сучасних технологій вирощування має забезпечити високий рівень ефективності виробництва за рахунок значного

підвищення врожайності та оптимального рівня посівних площ.

Експерти зазначають про необхідність нині зосередити увагу на органічному виробництві та якості, що значно збільшить додану вартість, та інвестувати кошти у селекцію.

Зростання попиту на рослинні жири та здорове харчування збільшують інтерес споживачів до так званих нішевих олій: горіхової, гірчичної, гарбузової, амарантової. За прогнозом аналітиків, в Україні в 2020 році площі під амарантом становитимуть 20 тис. га, що в масштабах усієї країни не є великими, але ще 3 роки тому амарант вирощували лише на 250 гектарах. Нині в Україні відбувається амарантовий бум, і найсприятливіші інвестори мають значні прибутки з перспективного амарантового ринку.

Ніші з високим прибутком можливо знайти не лише в малопоширених культурах. Вагомим кроком у підвищенні конкурентоспроможності є збільшення обсягів виробництва високоолеїнових олій та позиціонування їх як продукту преміум-класу, що дає змогу конкурувати з оливковою олією. Експерти стверджують, що високоолеїнова соняшникова олія має низку переваг. По-перше, вона не містить шкідливих транс-жирів. По-друге, має більш тривалий термін придатності і демонструє високу стабільність без гідрогенізації. По-третє, це продукт універсального використання для тривалого смаження та приготування. По-четверте, така олія позитивно впливає на стан здоров'я людини, знижуючи ризик розвитку онкологічних і серцево-судинних захворювань, укріплюючи імунну систему.

Загалом частка насіння високоолеїнових сортів соняшнику на ринку США доходить уже до половини. Західна Європа близько десяти років вирощує високоолеїновий соняшник, засіваючи ним більші площі, ніж звичайним насінням. За площею посівів високоолеїнового соняшника Україна у 2019 році посіла почесне друге місце як у світі, так і у ЄС. Проте це лише 3% від загальної посівної площі соняшника.

Високоолеїнова соняшникова олія має більший попит у країнах Євросоюзу. Це має стимулювати українських аграріїв до розширення посівних площ під такою культурою, що дасть змогу забезпечити стабільний експорт та отримати високу маржу.

Те саме стосується і кондитерського соняшнику. Цей різновид соняшнику багатий білками та амінокислотами, тому його насіння використовується для виробництва халви, козинаків та спортивного харчування. Покупці насіння кондитерського соняшника є як в Європі, так і в Азії.

Висновки. Проведене дослідження сучасного стану підприємств олійно-жирової промисловості України показало, що галузь динамічно розвивається. Ключове значення для цієї галузі має соняшник, який найбільше пристосований для вітчизняних природних кліматичних умов. Експортними культурами вважаються соя та ріпак. Підвищений попит на олію не лише як на експортвану продукцію, а й як на харчовий та технічний продукт внутрішнього ринку зумовлює нарощування переробних потужностей та обсягів виробництва продукції. У свою чергу, попри чималі врожай і площі посівів, випереджаюче збільшення переробних потужностей призвело до дефіциту сировини для переробки та неповного завантаження виробничих потужностей.

Жорстка конкуренція між переробними підприємствами у свою чергу є чинником підтримки рівня закупівельних цін на олійні культури.

Незадовільним є стан розвитку інфраструктури для зберігання, транспортування та продажу олійних культур, що призводить до збільшення логістичних витрат, збільшення ризику втрати сільськогосподарських культур та зниження якості олійних культур та продукції їх переробки.

Враховуючи сучасний стан та основні проблеми розвитку галузі, збереження провідного місця України на світовому ринку олії потребує від підприємств вдосконалення організаційно-економічного, технічного та технологічного, фінансово-кредитного, інформаційного та інноваційного забезпечення, а також значного підвищення якості олійної продукції та відповідність її європейським і світовим стандартам.

Список використаних джерел:

1. Олійно-жирова галузь України. Інформаційно-аналітичний бюлетень олійно-жирової галузі України. Показники роботи за 2019 рік, 2019/20 МР. / за ред. П.Ф. Петік. Харків : КП «Харківська міська друкарня», 2020. 90 с.
2. Робота олійно-жирової галузі в умовах карантину. URL: <https://ukroilprom.org.ua/news/robota-oliyno-zhyrovoy-galuzi-v-umovah-karantynu-203/> (дата звернення: 27.07.2020).
3. Офіційний сайт національного наукового центру «Інститут аграрної економіки». URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews> (дата звернення: 01.08.2020).
4. Україна та Росія конкуруватимуть за ринки збуту соняшникового шроту. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ukraina-ta-rosia-konkuruvatimut-za-rinki-zbutu-sonasnikovogo-srotu> (дата звернення: 05.08.2020).
5. Експорт з України у січні-червні 2020 року. URL: <https://ukroilprom.org.ua/news/eksport-z-ukrainy-u-sichni-chervni-2020-roku-212/> (дата звернення: 06.08.2020).
6. Снеткова А.В. Інвестиції у необоротні активи підприємств олійно-жирової промисловості України: динаміка, проблеми та перспективи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 21. С. 75–83.

References:

1. Petik P.F. (ed.) (2020) *Oliino-zhyrova haluz Ukrainy. Informatsiino-analitychnyi biuleten oliino-zhyrovoi haluzi Ukrainy. Pokaznyky roboty za 2019 rik, 2019/20 MR.* [Oil and fat industry of Ukraine. Information and analytical bulletin of the oil and fat industry of Ukraine. Performance indicators for 2019, 2019/20 MY]. Kharkiv: KP «Kharkivska miska drukarnia»
2. *Robota oliino-zhyrovoi haluzi v umovakh karantynu.* [The work of the oil and fat industry in quarantine]. Available at: <https://ukroilprom.org.ua/news/robota-oliyno-zhyrovoy-galuzi-v-umovah-karantynu-203/> (accessed: 27 July 2020).
3. *Ofitsiynyi sait natsionalnoho naukovoho tsentru «Instytut ahrarnoi ekonomiky»* [Official site of the National Research Center «Institute of Agrarian Economics»]. Available at: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews> (accessed: 01 August 2020).
4. *Ukraina ta Rosiia konkuruvatymut za rynky zbutu soniashnykovoho shrotu.* [Ukraine and Russia will compete for the market of sunflower meal]. Available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/ukraina-ta-rosia-konkuruvatimut-za-rinki-zbutu-sonasnikovogo-srotu> (accessed: 05 August 2020).
5. *Eksport z Ukrainy u sichni-chervni 2020 roku.* [Exports from Ukraine in January-June 2020]. Available at: <https://ukroilprom.org.ua/news/eksport-z-ukrainy-u-sichni-chervni-2020-roku-212/> (accessed: 06 August 2020).
6. Snetkova A.V. (2019) *Investytsii u neoborotni aktyvy pidpriemstv oliino-zhyrovoi promyslovosti Ukrainy: dynamika, problemy ta perspektyvy* [Investments in non-current assets of oil and fat industry enterprises of Ukraine: dynamics, problems and prospects]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 21, pp 75–83.

УДК 338.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-7>**Живець А. М.**кандидат економічних наук, доцент,
Одеський національний політехнічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9380-1020>**Наконечна В. І.**викладач
Одеський національний політехнічний університет**Zhyvets Alla, Nakonechna Victoriia**
Odessa National Polytechnic University

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ В УПРАВЛІННІ ВИТРАТАМИ ЕКОНОМІЧНИХ ТА ІНЖЕНЕРНИХ СЛУЖБ ПІДПРИЄМСТВ

Вдосконалення планування діяльності функціональних і забезпечувальних підрозділів підприємства (відділи інженерної підготовки виробництва, економічні відділи, підрозділи заводської інфраструктури) на основі застосування збалансованої системи показників (BSC) і цільового бюджетування їх діяльності приводить до значної економії накладних витрат на підприємстві. Коли на підприємстві починається планування фінансування робіт і заходів з досягнення певних цілей підприємства, а також здійснюється закріплення конкретних робіт за певними підрозділами, то незмінно виникає проблема нерівномірності їх завантаження як за часом, так і за трудомісткістю робіт. Така ситуація є наслідком необхідності адаптації підприємства до ринкових умов, що динамічно змінюються. Отже, на підприємстві виникає управлінська проблема щодо того, як ефективно управляти витратами економічних та інженерних служб підприємства. За результатами дослідження встановлено, що для того, щоб ефективно розподіляти обмежені ресурси підприємств серед безлічі можливих альтернатив, потрібно застосувати збалансовану систему показників. Це дасть змогу підприємствам відбирати до реалізації тільки такі ініціативи, які здійснюють вагомий внесок у досягнення стратегічної мети. В цьому разі підприємства починають спрощувати координацію дій своїх підрозділів на основі визначення основних спільних корпоративних цілей.

Ключові слова: управління витратами, промислове підприємство, збалансована система показників, економічні відділи, відділи інженерної підготовки виробництва.

FEATURES OF USING A BALANCED SCORECARD IN THE COST MANAGEMENT OF ECONOMIC AND ENGINEERING SERVICES OF ENTERPRISES

The article is devoted to the study of problems of effective cost management of economic and engineering services of the enterprise. Improving the planning of the activities of functional and supporting divisions of the enterprise (departments of engineering preparation of production, economic departments, divisions of the plant infrastructure) based on the use of a balanced scorecard (BSC) and targeted budgeting of their activities leads to significant savings in overhead costs at the enterprise. When the enterprise starts planning the financing of work and activities to achieve certain goals of the enterprise, and it also carries out the fixation of specific work for certain divisions, then the problem of imbalanced workload invariably arises, both in time and in labor intensity of work. This situation is a consequence of the need to adapt the enterprise to dynamically changing market conditions. Thus, a management problem arises at the enterprise – how to effectively manage the costs of the economic and engineering services of the enterprise. Based on the results of study, it was found that in order to distribute limited resources of enterprises among the many possible alternatives in effective way, it is necessary to apply a balanced scorecard. The balanced scorecard of the enterprise sets priorities for the entire enterprise, which, based on the cascading of the plant's balanced scorecard, are reaching to each employee with the help of key goals and indicators. Departments, divisions and individual workers create scorecards that demonstrate how they can affect top-level goals and indicate specific monitoring indicators they will be tracking. Scorecards contain both the norms required to achieve significant results and the specific initiatives that ensure that those norms are met. The authors state that each initiative should have an economic evaluation that describes the impact of the initiative on the strategic goal, as well as specified costs, deadlines, resources and dependence. The description of the initiatives should clearly indicate the required resources (operating costs and investments required to implement them). It was proposed to carry out a clear target planning of both tasks for functional and supporting divisions, and the resources necessary for this. The implementation of the BSC system at the enterprise will significantly reduce a length and labor intensity of an entire cycle of strategic and operational work planning of economic and engineering services of the enterprise.

Keywords: cost management, industrial enterprises, balanced scorecard (BSC), of the economic and engineering services of the enterprise.

JEL classification: L25, M11.

Постановка проблеми. Під час планування робіт і заходів щодо досягнення певних стратегічних цілей підприємства та закріплення цих конкретних робіт і

заходів за певними інфраструктурними підрозділами незмінно виникає проблема оптимізації їх бюджетування. Інвестиції у розвиток підприємства, як правило,

мають тенденцію до розпорошення на реалізацію дургорядних цілей, а головні стратегічні цілі залишаються недофінансованими і неповністю реалізованими. Отже, знижується ефективність інвестицій підприємства, а також оцінка ефективності роботи вищого менеджменту підприємства. У зв'язку з цим виникає управлінська проблема щодо того, за яку роботу й скільки потрібно платити всім службам і фахівцям, щоби підприємство керовано досягало поставлених цілей своєї діяльності.

Світовий та вітчизняний досвід провідних підприємств показав, що вдосконалення планування діяльності інфраструктурних підрозділів підприємства (відділи технічної підготовки виробництва, економічні відділи, допоміжні підрозділи заводської інфраструктури) на основі застосування збалансованої системи показників і цільового бюджетування їх діяльності приводить до значної економії накладних витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним мотивом діяльності промислового підприємства в ринкових умовах є максимізація прибутку. Реальні можливості реалізації цієї стратегічної мети часто обмежені витратами виробництва та попитом на продукцію підприємства. Отримання найбільшого виробничого ефекту з найменшими витратами залежить від того, як підприємство ефективно вирішує питання управління витратами, що передбачає постійний пошук способів їх зниження. Нині опубліковано багато теоретичних та методичних розробок з управління витратами на підприємстві в ринкових умовах такими вченими, як, зокрема С.Ф. Голов [1], К. Друрі [2], А.М. Турило [7], А.М. Череп [8]. Проте з огляду на актуальність для підприємств України питань раціоналізації ресурсоспоживання і теорія, і практика управління витратами потребують подальших досліджень та вдосконалення.

Мета статті полягає у визначенні шляхів та методів удосконалення управління витратами інфраструктурних підрозділів підприємств із застосуванням збалансованої системи показників.

Вклад основного матеріалу. Діяльність підприємств у ринкових умовах вимагає від них таких основних якостей:

- здатність здійснювати стратегічне позиціонування на вітчизняному й глобальному ринках;
- здатність швидко освоювати нові види продукції;
- здатність до оперативної модернізації виробничого апарату задля економії головних ресурсів, таких як час, фінанси, матеріали, енергія й праця;
- здатність оперативно залучати висококваліфікованих фахівців та контрагентів до виконання своїх робіт;
- здатність застосовувати для здійснення власних бізнес-процесів можливостей регіональної і галузевої інфраструктури.

Проте більшість вітчизняних підприємств з 1991 року по сьогодні втратили свій кадровий, науковий, виробничий і технічний потенціал, тому вирішувати на підприємствах нові ринкові завдання стало важко, а інколи просто неможливо. Цій ситуації чималою мірою сприяв також розвал в Україні галузевої інфраструктури (НДІ, ЦКБ, СПКТБ, спеціальні фірми з інженерного обслуговування підприємств галузі тощо).

У таких ринкових умовах вітчизняним підприємствам для свого розвитку вкрай важливо запозичувати такий передовий зарубіжний досвід:

- використання переваг регіональної, галузевої і глобальної кооперації (наприклад, розроблення програм для металообробних верстатів та центрів можна доручити зовнішньому виконавцю – спеціалізованому підприємству, тому що створення одного робочого місця програміста обійдеться підприємству у 100–150 тис. грн (з урахуванням усіх задіяних основних фондів підприємства і відповідного забезпечення));

- максимальне спрощення та скорочення тривалості власних бізнес-процесів із залученням на коопераційній основі зовнішніх виконавців (наприклад, автомобільні заводи – це переважно складальні конвеєри, на які поступають комплектуючі із сотень спеціалізованих підприємств, а вітчизняна фірма «Гетьман» не має жодного свого виробничого підприємства або магазину, проте її бізнес-процеси здійснюються з великим успіхом);

- жорстке цільове управління витратами на утримання власної інженерної і виробничої інфраструктури (це важливо, тому що фінансових коштів на підприємстві завжди не вистачає, а виробничий потенціал і конкурентний статус підприємства в ринкових умовах необхідно підтримувати на високому рівні).

Якщо запозичення передового зарубіжного досвіду, зазначеного у перших двох пунктах, вимагає наявності розвинутої ринкової інфраструктури в зовнішньому середовищі підприємства, то досвід, зазначений у третьому пункті, може бути з успіхом реалізований підприємством самостійно без становлення якісної зовнішньої ринкової інфраструктури.

Наші дослідження шляхів вирішення цієї проблеми в працях зарубіжних [3–6] та вітчизняних учених [7; 8] дали змогу визначити такі основні напрями вдосконалення управління ресурсоспоживанням (витратами) заводських служб:

- введення стратегічного планування роботи заводських служб у взаємозв'язку і в підлеглості до стратегії розвитку підприємства;

- введення нормативного планування ефективності роботи заводських служб;

- організація цільового планування синергії роботи заводських служб на основі збалансованої системи показників (ЗСП);

- введення цільового бюджетування заходів заводських служб з урахуванням їх важливості для досягнення стратегічних цілей підприємства;

- організація бюджетування праці заводських служб залежно від досягнення ними показників системи ЗСП.

Як бачимо з наведеного переліку шляхів забезпечення економії ресурсів на підприємстві, основна ідея досвіду зарубіжних компаній полягає в тому, що ресурси виділяються насамперед на забезпечення заходів щодо стратегічного позиціонування підприємства.

Для того щоб визначити для підприємства його першочергові стратегічні завдання, цілі, показники й заходи щодо їх досягнення, розробляється стратегічна карта. Автори формату такої карти П. Нортон та Д. Каплан запропонували побудову її в розрізі таких важливих в умовах ринку напрямів, як фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, навчання й розвиток

персоналу. У стратегічній карті кожне підприємство може додати або змінити ці напрями, що відзначено в зарубіжних літературних джерелах [3; 6]. Мета побудови стратегічної карти полягає в тому, щоби показати взаємозв'язок цілей за горизонтами планування й визначити індикатори (показники) для контролю досягнення цілей розвитку підприємства в заданому напрямі.

На наступному етапі впровадження системи ЗСП розробляється сама збалансована система показників, фрагмент зразка якої представлений у табл. 1. Тут уже визначено планові чисельні значення індикаторів, відповідальні виконавці, прийняті до виконання ініціативи (вжиті заходи) функціональних підрозділів для реалізації ініціатив заводської системи BSC. Однак ці документи є підсумковими, координуючими роботу на підприємстві. Їх створенню передують велика підготовча робота у всіх підрозділах заводу (рис. 1).

Автори відзначають, що інтеграція ЗСП у систему планування на підприємстві дає змогу органічно поєднати стратегічне та оперативне виробниче планування із системами бюджетування й управлінського обліку.

У подальшому каскадуванні корпоративної системи ЗСП за підрозділами визначаються планові числові значення індикаторів, відповідальні виконавці та прийняті до виконання ініціативи (вжиті заходи) функціональних підрозділів. Створенню корпоративної системи ЗСП передують велика підготовча робота у всіх підрозділах підприємства.

Орієнтуючись на систему показників для вищого рівня управління, господарські одиниці, відділи, групи загальнокорпоративного призначення й навіть самі працівники створюють свої системи ЗСП, а також ініціативи (заходи) щодо досягнення загальних корпоративних цілей. Кожна з розроблених ініціатив з переліком необхідних для її реалізації ресурсів зазначається в бюджетних заявках підрозділів.

За даними наших досліджень, на більшості підприємств існує велика вірогідність того, що, як правило, у підрозділів не вистачає ресурсів для вжиття більшості запланованих ними заходів. Проте зі впровадженням збалансованої системи показників ситуація докорінно змінюється. У системі ЗСП визначаються ранги пріоритетності та черги реалізації ініціатив підрозділів у рамках можливостей їх бюджетування на підприємстві. Тепер господарські одиниці та відділи підприємства повинні розробляти та досягати певних визначених цілей і показників діяльності, які є прямим перекладом систем показників вищих рівнів.

Щоб досягти такої колективної синергії, важливою складовою частиною процесу каскадування має стати участь у цьому процесі всіх зацікавлених осіб. Жодну ефективну систему показників не можна створити з відривом від реалії підприємства. Дієві збалансовані системи показників розробляються тільки завдяки участі всіх тих, хто зацікавлений у результатах роботи підприємства.

Каскадовані збалансовані системи показників відображають кожен грань діяльності підприємства, дають змогу всім працівникам зрозуміти стратегічний напрям руху й взяти участь у забезпеченні успішного результату праці всього трудового колективу. При цьому всі працівники бачать важливість зв'язку між своїми повсякденними діями та впливом, який вони здійснюють на головні цілі діяльності всього підприємства.

Наступним логічним етапом впровадження системи ЗСП є визначення конкретних ініціатив, необхідних для виконання планових норм показників на кожному рівні планування. Саме ініціативи на місцях утворюють міцний зв'язок між бюджетами, системами показників і стратегією підприємства загалом.

Ініціативи – це конкретні програми, етапи, проекти або заходи, які здійснюються задля виконання певних

Рис. 1. Схема цільового планування роботи функціональних і забезпечувальних підрозділів на основі збалансованої системи показників

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 1

Фрагмент збалансованої системи показників стратегії розвитку підприємства до 2022 року

№	Перспектива	Мета	Показники досягнення мети			Підрозділ, відповідальний за досягнення цілей КСЗП	Цільові заходи підрозділів (шифр заходів ВЗСП)	Бюджети підрозділів-виконавців цільових заходів, тис. грн.			
			найменування	цільове значення	план			план	факт	+/-	
1	Фінанси	1.1. Зростання прибутку	Прибуток, тис. грн.	5 000;	01.01.2020;	ВЗ	№ ВЗ-1.1	125			
				6 000;	01.01.2021;			ФВ	№ ФВ-1.1	120	
		1.2. Збільшення кількості клієнтів	Наявна кількість клієнтів, ос.	680;	01.01.2020;	ВЗ	№ ВЗ-1.2	40			
				925;	01.01.2021;			ВМ	№ ВМ-1.2	30	
			1 200	01.01.2022							
		1.3. Зменшення витрат	Кількість залучених клієнтів за рік, ос.	300	щорічно	ВМ	№ ВМ-1.2	20			
				Матеріальні витрати, %	18	до 01.01.2022	ВМТЗ	№ ВМТЗ-1.3	6		
				Витрати на енергоносії, %	7	до 01.01.2022	ВГЕ	№ ВГЕ-1.3	4		
				Витрати на контрагентські роботи, %	10	до 01.01.2022	ПВВ	№ ПВВ-1.3	20		
		1.4. Підвищення сортності та ціни продукції	Накладні витрати, %	25	до 01.01.2022	ПЕВ	№ ПЕВ-1.3	30			
Відсоток продукції вищого гатунку, %	25			до 01.01.2022	ВТК	№ ВТК-1.4	150				
	Відсоток продукції першого гатунку, %	60	до 01.01.2022	ВТК	№ ВТК-1.4	100					

Джерело: розроблено авторами

норм ефективності діяльності. Ініціативи визначаються для того, щоб ліквідувати розрив між поточними результатами діяльності та встановленими необхідними нормами діяльності підрозділів.

Норма – це певне значення показника діяльності, і для того, щоб її досягти, необхідно визначити, які інвестиції необхідно вкласти в ініціативи, щоб гарантувати позитивний результат. Ключовим словом у цій пропозиції є слово «інвестиції», тому, що бюджетування – це дія з визначення потрібних інвестицій у вигляді праці, ресурсів, процесів, технологій тощо. Важливо забезпечити першочергове фінансування саме ініціатив стратегічного характеру, які допомагають досягати цілей, які забезпечують поступальний розвиток підприємства.

Фінансування нестратегічних ініціатив не тільки приводить до значного скорочення цінних фінансових ресурсів, але й поглинає інші важливі ресурси, такі як час та увага менеджерів.

Система збалансованих показників впроваджує нову базу управлінської інформації, яка спрямовує в центр організації бюджетування не засоби фінансового контролю, а цілі підприємства та його стратегію.

Кожна ініціатива в системі збалансованих показників повинна мати посилання на відповідну їй стратегію, яку вона підтримує. Це правило поширюється на

системи для всіх організаційних рівнів. Навіть на рівнях відділу й команди, ініціативи мають бути пов'язані із загальними цілями підприємства. Автори відзначають, що в описі ініціатив слід чітко зазначити необхідні ресурси (операційні витрати та інвестиції, які необхідні для їх здійснення) (табл. 2).

Всі ініціативи незалежно від того, належать вони до «твердих» чи «м'яких» показників, слід подавати разом із супровідною документацією, в якій міститься обґрунтування фінансування (табл. 2). На думку авторів, для того, щоби забезпечити рівні умови доступу до інвестицій, всі підрозділи підприємства повинні застосовувати однаковий метод оцінювання ініціатив. Який би не був вибраний метод (аналіз дисконтованих потоків грошових коштів, внутрішня норма прибутку, період окупності, сумарні витрати або безліч інших критеріїв), головне, щоби на підприємстві застосовувався один і той самий метод.

Як показало наше дослідження, великою проблемою є переконання вищого керівництва підприємства у фінансуванні ініціатив, спрямованих на поліпшення випереджаючих індикаторів діяльності, так званих м'яких показників, таких як збереження кадрів, задоволеність клієнтів.

Висновки. Щоб ефективно розподіляти обмежені ресурси підприємств серед безлічі можливих альтер-

Таблиця 2

Формат опису параметрів проєкту (ініціативи) «Участь у галузевій виставці машинобудування України»

Найменування параметру	Значення параметру
1. Найменування проєкту (ініціативи)	Участь у галузевій виставці машинобудування
2. Мета проєкту	Збільшення кількості клієнтів
3. Дата початку (план)	18 грудня 2021 року
4. Дата завершення (план)	14 січня 2022 року
5. Дата початку (факт)	18 грудня 2021 року
6. Дата завершення (факт)	16 січня 2022 року
7. Ресурсні потреби проєкту	7.1. Необхідність оренди експозиційної площі; 7.2. відрядження 2 ІТП у м. Київ на 26 діб; 7.3. замовлення рекламних буклетів (обсяг тиражу становить 2 тис. од.)
8. Обґрунтування потреб	Кошторис відділу маркетингу від 1 грудня 2021 року № 36
9. Затверджений бюджет проєкту	18,5 тис. грн.
10. Керівник проєкту	Кириченко Сергій Павлович – начальник відділу маркетингу
11. Спрямованість на стратегічні цілі ЗСП підприємства за корпоративною картою	11.1. Зростання прибутку підприємства; 11.2. збільшення кількості клієнтів.
12. Нормативна база обліку витрат	– орендна плата за 1м експозиційної площі в головному павільйоні «Машинобудування»; – вартість витрат на відрядження; – вартість друкарських послуг ЗАО «Южполіграфсервіс».

Джерело: розроблено авторами

натив, на нашу думку, доцільно застосувати збалансовану систему показників. На підприємстві повинні відбиратися до реалізації тільки такі ініціативи, які здійснюють вагомий внесок у досягнення стратегічної мети. В цьому разі підприємства починають спрощувати координацію дій своїх підрозділів на підставі визначення основних спільних корпоративних цілей.

Автори відзначають також інші переваги складання бюджету на основі системи збалансованих показників.

1. Зміцнення ключових стратегій підприємства. Замість того, щоби просто додавати певний відсоток росту бюджету порівняно з попереднім роком, збалансована система показників ставить у центр бюджетного циклу певні заходи щодо реалізації стратегії підприємства. Поєднання реалізації стратегії з бюджетним процесом є відмінним способом примусу менеджерів звернути на неї увагу. За таких умов підприємство виграє двічі. По-перше, для того, щоби підготувати ефективні бюджети, менеджери й працівники повинні глибоко зрозуміти сутність стратегії підприємства, а це приводить до підвищення рівня знань про підприємство та до розуміння вимог щодо компетенцій персоналу. По-друге, що також є важливим, системи ЗСП та їх бюджети демонструють, як окремі групи та підрозділи зможуть забезпечити реалізацію стратегічних планів підприємства.

2. Зменшення вірогідності застосування «дипломатичних ігор» керівників підрозділів під час «вибирання» фінансування для своїх підрозділів. Під час запровадження збалансованої системи показників, яка використовує стратегію як директивний фактор під час формування бюджетів підрозділів, зменшується вірогідність таких «дипломатичних ігор», характерних для звичайного бюджетного процесу. Пропонуючи кожному підрозділу продемонструвати прямий зв'язок між стратегією та заходами й витратами на їх реалізацію, ми примушуємо його давати конкретні обґрунтування своїх потреб у фінансуванні. У таких умовах, коли заявки під-

розділів на фінансування повинні відображати реальну стратегічну цінність для підприємства, не вдається просити трохи більше, а обіцяти трохи менше.

3. Розширення співпраці. Для забезпечення ефективного впровадження бюджетування реалізації стратегічних цілей підприємства менеджером слід змінити свій образ мислення та перейти від спроб затвердження тільки своєї бюджетної заявки будь-якою ціною до мислення категоріями колективного підходу до реалізації стратегічних цілей підприємства. Система збалансованих показників полегшує цей перехід, сприяє відкритій дискусії між усіма учасниками процесу щодо оптимізації витрат у досягненні загальних корпоративних цілей. Фактично розширення співпраці та обмін інформацією є одними з ключових переваг цього процесу. Збалансована система показників спонукає менеджерів вивчати можливості взаємовигідної співпраці груп та підрозділів і шукати шляхи досягнення особистої мети кожного, а їх виконання в сукупності буде означати успіх усього підприємства.

4. Поглиблення знань. Підприємства повинні уважно аналізувати результати бюджетних рішень. Подальший аудит, або аналітичний розгляд бюджетного процесу, дасть змогу визначити, чи привела реалізація запланованих ініціатив до виконання відповідних норм діяльності підприємства. Прийняті до впровадження ініціативи повинні бути піддані такій же суворій перевірці, як цілі й показники збалансованої системи, для переконання в отриманні бажаних результатів.

Таким чином, під час використання збалансованої системи показників у центрі бюджетного процесу перебувають стратегічні плани підприємства. Витрати ресурсів на реалізацію кожної ініціативи визначається на основі здатності цієї ініціативи впливати на досягнення стратегічної мети підприємства, а не на основі базової цифри за минулий рік.

Ефективність впровадження систем ЗСП на підприємствах України ми продемонструємо такими прикла-

дами. Так, наприклад, удосконалення системи планування роботи функціональних підрозділів на одному з машинобудівних підприємств на основі системи ЗСП дало змогу зменшити на 30% щорічне фінансування утримання функціональних служб підприємства, зокрема фінансування заводських щорічних планів вжиття заходів науково-технічного прогресу. При цьому результативність роботи функціональних служб підприємства значно поліпшилась, їх робота стала цілеспрямовано керованою, а економічні та якісні показники роботи підприємства у плановому періоді стали об'єктивно прогнозованими, що відзначено за результатами анкетування провідних спеціалістів підприємства. Значно підвищилась якість

планів та покращилась координованість дій функціональних підрозділів під час досягнення стратегічних цілей підприємства. Підвищилась ймовірність досягнення планових показників та цілей діяльності підприємства загалом: якщо раніше вживалось тільки до 50% заходів комплексних планів розвитку підприємства, то зі впровадженням системи ЗСП цей показник досяг 72%. З'явилась реальна можливість покращення адресності матеріального стимулювання тих інженерно-технічних працівників, які здійснили вагомий внесок у розвиток підприємства, за рахунок чого підвищилась ініціативність інженерно-технічних працівників функціональних підрозділів підприємства.

Список використаних джерел:

1. Голов С.Ф. Управлінський облік. Київ: Лібра, 2004. 704 с.
2. Друри К. Управленческий и производственный учет. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 1071 с.
3. Каплан Р.С., Нортон Д.П. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные результаты. Москва : Олимп-Бизнес, 2005. 483 с.
4. Каплан Р.С., Нортон Д.П. Организация, ориентированная на стратегию. Москва : Олимп-Бизнес, 2003. 416 с.
5. Нивен П.Р. Сбалансированная система показателей – шаг за шагом: максимальное повышение эффективности и закрепление полученных результатов. Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2004. 328 с.
6. Ольве Н.-Г., Рой Ж., Ветер М. Сбалансированная система показателей. Практическое руководство по использованию. Москва : Вильямс, 2006. 304 с.
7. Турило А.М., Кравчук Ю.Б., Турило А.А. Управління витратами підприємства : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 120 с.
8. Череп А.В. Управління собівартістю : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2005. 376 с.

References:

1. Golov S.F. (2004). *Upravlinskiy oblik* [Management Accounting]. Kyiv: Libra, 704 (in Ukrainian).
2. Druri K. (2003). *Upravlencheskiy i proizvodstvennyy uchet* [Management and production accounting]. Moscow: UNITY DANA, 1071 (in Russian).
3. Kaplan R.S., Norton D.P. (2005). *Strategicheskie karty. Transformacija nematerial'nyh aktivov v material'nye rezul'taty* [Strategy maps. Transformation of intangible assets into tangible results]. Moscow: Olimp-Biznes, 483 (in Russian).
4. Kaplan R.S., Norton D.P. (2003). *Organizacija, orientirovannaja na strategiju* [Organization-oriented strategy]. Moscow: Olimp-Biznes, 416 (in Russian).
5. Niven Pol R. (2004). *Sbalansirovannaya Sistema pokazateley – shag za shagom: Maksimalnoye povysheniye effektivnosti i zakrepleniye poluchennykh rezultatov* [Balanced Scorecard – Step by Step: Maximum efficiency increase and consolidation of the results]. Dnepropetrovsk: Balans-Klub, 328 [in Russian].
6. Nils-Goran Olve, Zhan Roy, Magnus Veter. (2006). *Sbalansirovannaya sistema pokazateley. Prakticheskoye rukovodstvo po ispolzovaniyu* [Balanced scorecard. A practical guide to use]. Moscow: Williams, 304 [in Russian].
7. Turylo A.M., Kravchuk Yu.B., Turylo A.A. (2006). *Upravlinnya vytratamy pidpryyemstva* [Cost management company]. Kyiv: Tsentr navch. literatury, 120 [in Ukrainian].
8. Cherep A.V. (2005). *Upravlinnia sobivartistiu* [Cost management]. Kharkiv: INZHEK, 376 (in Ukrainian).

УДК 339

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-8>

Іванченко В. О.

аспірант кафедри економічної кібернетики та маркетингу,
Черкаський державний технологічний університет

Ivanchenko Vadym

Cherkasy State Technological University

МАРКЕТИНГОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ РИЗИКІВ

Статтю присвячено встановленню сутнісних трансформацій поняття маркетингової інформаційної системи. Автором проаналізовано її можливі структурні елементи та запропоновано власне їх бачення. Перелік структурних елементів маркетингової інформаційної системи доповнено компонентами протидії можливим підприємницьким ризикам, що виникатимуть у процесі її функціонування. Так, основним ризиком у статті обґрунтовано інформаційний ризик, що зумовлений недосконалістю безпосередньо забезпечення функціонування маркетингової інформаційної системи підприємства. Одним з інструментів зростання ефективності маркетингових інформаційних систем та водночас протидії можливим ризикам запропоновано інтегрування її у системи Big Data та Data Mining в частині збору зовнішньої інформації та аналітичної обробки усіх даних у процесі маркетингового дослідження.

Ключові слова: маркетинг, інформаційні системи, підприємницький ризик, комунікації, управління.

MARKETING INFORMATION SYSTEMS OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF GROWTH OF ENTREPRENEURIAL RISKS

The article is devoted to the establishment of essential transformations of the concept of marketing information system. The instability of the external business environment, due to political and economic fluctuations in our country, provokes an increase in the level of business risks. The main goal of this article is to reveal the modern essence of marketing information systems and identify the impact on their structure of modern business risks. At the same time, the development of modern technologies and information systems creates the preconditions for the development of new forms of organization of the enterprise and sales. Thus, today, specialists in the field of SMM (Social Media Marketing) are among the most in demand in the labor market. The development of business communication systems creates both new prospects for sales and product promotion, and new risks for business activities and calculations. Accordingly, there is a need to study the transformations of existing and the formation of new marketing information systems in the face of growing business risks. The author analyzes its possible structural elements and offers their own vision. The list of structural elements of the marketing information system is supplemented by components to counteract possible business risks that will arise in the process of its operation. Thus, the main risk in the article is substantiated information risk, which is due to the imperfection of the direct functioning of the marketing information system of the enterprise. One of the tools to increase the efficiency of marketing information systems and, at the same time, counteract possible risks, is proposed to integrate it into the Big Data and Data Mining systems in terms of collecting external information and analytical processing of all data during marketing research. Promising technologies for the organization of modern marketing information systems are characterized by significant efficiency limitations and risks, which are largely due to shortcomings at the level of special methodology using technologies of the format «Data Mining» and «Big Data».

Keywords: marketing, information systems, business risk, communications, management.

JEL classification: M31, G14, D81, C45, M12.

Постановка проблеми. Нестабільність зовнішнього середовища ведення бізнесу, що зумовлена політичними та економічними коливаннями в нашій країні, провокує зростання рівня підприємницьких ризиків. Водночас розвиток сучасних технологій та інформаційних систем створює передумови для розвитку нових форм організації роботи підприємства та збуту продукції. Так, нині спеціалісти у галузі SMM (Social Media Marketing) є одними з найбільш затребуваних на ринку праці. Розвиток систем бізнес-комунікацій створює як нові перспективи для збуту та просування продукції, так і нові ризики для ведення господарської діяльності та розрахунків. Відповідно, постає потреба в дослідженні трансформацій наявних та формуванні новітніх маркетингових інформаційних систем в умовах зростання підприємницьких ризиків.

Аналіз останніх досліджень. Питанням ролі комплексних маркетингових систем задавалися як вітчиз-

няні, так і закордонні вчені. Серед їхніх здобутків варто особливо виділити праці Є. Райса, Дж. Траута, Ф. Котлера, К. Келлера, Е. Голубкова, Т. Маслової, С. Божук, С. Мхитаряна, Н. Злобиної та інших. Комплексне дослідження ефективного функціонування маркетингових інформаційних систем представили О. Зозульов, С. Сонько, О. Степаненко, Г. Солнцева та інші. Не применшуючи здобутки науковців, все ж варто відзначити недостатність досліджень у сфері впливу підприємницьких ризиків на процеси функціонування маркетингових інформаційних систем.

Формулювання цілей та постановка завдання. Метою статті є розкриття сучасної сутності маркетингових інформаційних систем та виявлення впливу на їхню структуру сучасних підприємницьких ризиків.

Виклад основного матеріалу. Система маркетингової інформації – це одна з ключових систем управління сучасним маркетингом. Вперше усвідомлення

необхідності такої системи виникло ще в індустріальну епоху. У 1973 р Джон А. Говард визначив п'ять кроків успішного маркетингу: «(1) визначення потреб покупців; (2) осмислення цих потреб із погляду виробничих потужностей організації; (3) доведення цього осмислення до відповідних осіб в організації, що володіють правом приймати рішення; (4) осмислення очікуваних наслідків з погляду певних потреб покупців і (5) доведення цієї концепції до покупців».

Система маркетингової інформації (СМІ) Ф. Котлера, визначена як «постійно діюча система взаємозв'язку людей, обладнання та методичних прийомів, призначених для збору, класифікації, аналізу, оцінки і розповсюдження актуальної, своєчасної і точної інформації для використання її управліннями сфери маркетингу з метою вдосконалення планування, втілення в життя і контролю за виконанням маркетингових заходів» [2], лягла в основу сучасного розуміння СМІ.

Система маркетингової інформації складається з підсистем внутрішньої звітності, збору поточної зовнішньої інформації, маркетингових досліджень і аналізу маркетингової інформації. Ці підсистеми взаємодіють одна з одною, що дає змогу обробляти зовнішню і внутрішню інформацію з метою прийняття маркетингових управлінських рішень. Водночас у сучасних умовах динамічних та мінливих підприємницьких ризиків СМІ, на наш погляд, варто доповнити підсистемою оцінки впливу ризиків. Управлінці не можуть обмежитися виключно їх ідентифікацією, оскільки без оцінки ризиків неможливо розробити достовірні інструменти їх нівелювання, в тому числі маркетингові.

Зміна парадигм розвитку суспільства, економіки і, як наслідок, маркетингу дає змогу все ефективніше впроваджувати СМІ, що привело до трансформації поняття і структури СМІ. Цікавим фактом є те, що практика впровадження СМІ на ранніх етапах (1974–1990 рр. Індустріальне виробництво) випереджала теоретичні дослідження. Це свідчило про необхідність такої системи в умовах формування інформаційної економіки.

«Мовчазна революція» (1990-ті рр. Формування інформаційного суспільства), описана П. Друкером, відкрила нові можливості і фактично стала новим базисом для СМІ та маркетингу загалом. Завдяки розвитку інформаційних технологій та еволюції суспільної свідомості змінювалися визначення та структура маркетингової інформаційної системи. Вже в 2011 р (поширення інформаційного суспільства, суспільства, заснованого на знанні) Ф. Котлер скоригував власне визначення системи маркетингової інформації: «people, equipment, and procedures to gather, sort, analyze, evaluate, and distribute needed, timely, and accurate information to marketing decision makers» (люди, обладнання та процедури для збору, сортування, аналізу, оцінки та поширення необхідної, своєчасної та точної інформації особам, які приймають маркетингові рішення) [3].

У вітчизняні наукові дослідження поняття систем маркетингової інформації прийшло значно пізніше і вже у формі поняття маркетингових інформаційних систем (МІС), сутність якого трактується переважно на досвіді західних колег та переважно визначає МІС як систему (технології, люди, дані) з перетворення актуальних даних, отриманих за допомогою компонентів системи, що включають підсистеми маркетингових досліджень, маркетингової розвідки, внутрішньої

звітності, в актуальну інформацію, а також поширенню такої інформації менеджерам відділу управління маркетингу у встановлений час, відповідно до їхніх запитів.

Структурування маркетингових інформаційних систем відбувається також за набором класичних елементів, таких як: отримання інформації із зовнішніх та внутрішніх джерел, маркетингова обробка інформації та її аналіз, прийняття маркетингового рішення, розроблення системи маркетингових заходів. Однак в умовах постійного зростання спектру та рівня підприємницьких ризиків, котрі багато в чому зумовлені ненадійністю використовуваних інформаційних систем і технологій, варто доповнювати склад МІС елементами інформаційної безпеки їх реалізації. В Україні широко розповсюджене використання піратського програмного забезпечення та розміщення реклами і каналів збуту на безкоштовних порталах, що приводить до повної незахищеності даних та формує передумови ризиків щодо кібератак.

Узагальнюючи теоретичні здобутки щодо змісту МІС, варто відзначити таке:

1. Вчені та менеджери виявляють постійний інтерес до питань створення та вдосконалення МІС. Однак при цьому МІС зазвичай розглядаються із загальних концептуальних позицій, що в умовах динамічно-мінливого ринкового середовища залишає для фахівців широкі можливості з реалізації закладених у МІС ідей.

2. Наявні моделі МІС зводяться до ілюстрації інформаційного обміну між підприємством і ринком, під час якого надходить із зовнішнього середовища маркетингова інформація та передається в МІС.

3. Структура МІС може включати від чотирьох до восьми (для великих підприємств) тісно взаємопов'язаних підсистем. Підготовлена в МІС інформація передається безпосередньо до керуючих (менеджерів) із маркетингу, функції яких у загальних рисах зведені до аналізу, планування, реалізації та контролю маркетингових заходів.

4. Науковці часто докладно не зупиняються на описі причинно-наслідкових зв'язків і послідовності реалізації окремих маркетингових функцій підсистем та інформаційних процесів, що відбуваються в МІС під час їхньої взаємодії. У зв'язку з цим залишаються відкритими багато процедурних питань забезпечення спільного функціонування підсистем МІС.

5. Деякі підсистеми зазначених МІС виконують схожі функції, тому їх окреме використання не завжди оптимальне з погляду витрат підприємства на маркетингову діяльність. Так, до функцій МІС відносять і аналіз зібраної інформації, хоча для цих цілей до складу МІС введений елемент «система аналізу маркетингової інформації». Не цілком ясні відмінності підсистеми «збір поточної зовнішньої маркетингової інформації» від виконання аналогічних функцій підсистеми «маркетингові дослідження».

6. Скомпоновані із взаємопов'язаних укрупнених блоків МІС не розкривають декомпозицію систем, які не виявляють інформаційного взаємозв'язку між елементами, не відображають специфіку підприємств і особливості їхньої маркетингової діяльності на ринку. У них не цілком чітко простежується взаємозв'язок із моделями маркетингу, зокрема з моделями маркетингу послуг, котрі побудовані на змінних комплексу маркетингу, кожна з яких має цілком певне інформаційне наповнення.

Отже, на підставі вищезазначеного можемо запропонувати доповнення бачення структури МІС в

умовах протидії підприємницьким ризикам у цій частині (рис. 1).

Варто відзначити, що сама по собі МІС не є інструментом ризик-менеджменту, а, навпаки, може провокувати виникнення додаткових ризиків. Саме тому під час її розроблення дуже важливо оцінити можливість їх виникнення та потенційний вплив, а також передбачити відповідні механізми захисту підприємства, особливо в частині інформаційної безпеки.

Отримання даних складається з трьох підсистем, дві з яких можна виділити більшою мірою – це збір зовнішніх маркетингових даних і маркетингові дослідження. Основна їхня відмінність від підсистеми внутрішньої звітності полягає в обсязі одержуваних даних, а також у можливості вибору контексту. Отримуємо, що в підсистемі отримання даних основні завдання, що стосуються зовнішнього середовища, ставляться перед маркетинговими дослідженнями і збором зовнішніх маркетингових даних. На перший погляд, це дві ідентичні системи, але чи так це насправді?

Система маркетингових досліджень використовує систематичне визначення кола даних, необхідних у зв'язку з наявною маркетинговою ситуацією, що говорить про те, що маркетингові дослідження – це не постійний процес, а разовий захід, що має різне спрямування залежно від контексту пошуку. Виділяють польові та кабінетні методи, засобами яких вирішується низка укрупнених завдань: вивчення характеристик ринку, виміри потенційних можливостей ринку, аналіз поділу ринку між фірмами, аналіз збуту, вивчення тенденцій ділової активності, вивчення товарів конкурентів, короткострокове прогнозування, вивчення реакції на новий товар і його потенціал, довгострокове прогнозування, вивчення політики цін.

Система отримання зовнішніх маркетингових даних складається з двох систем, кожна з яких орієнтується на конкретний маркетинговий напрям. Система зовнішньої маркетингової інформації – це сукупність джерел і методичних прийомів, за допомогою яких управлінський склад компанії отримує постійний потік інформації про події, що відбуваються у зовнішньому середовищі фірми. У підсистемі конкурентної розвідки, що є домінуючою в тандемі, виділяють групу активних і пасивних методів, за допомогою яких можливе вирішення групи завдань: окреслення пройденого шляху, пошук сприятливих можливостей для розвитку, пошук «нових» конкурентів, моніторинг стану конку-

рентів, маневрування, перевірка курсу, пошук зовнішніх і внутрішніх загроз.

Таким чином, роботу системи маркетингових досліджень можна охарактеризувати як дискретну, на відміну від неперервної роботи системи отримання зовнішніх маркетингових даних. При цьому завдання, які вирішуються цими системами, частково перетинаються.

Безліч завдань, що вирішуються в МІС, перетинаються і доповнюють одне одного. Дуалізм орієнтації маркетингової інформаційної системи на конкурента і споживача дає змогу прийняти правильне управлінське рішення в реальному часі, що значно підвищує конкурентоспроможність підприємства в умовах динамічно-мінливого ринкової середовища.

Перспективними на шляху долаття окреслених протиріч і проблем вбачаються технології «Big data» («Великі дані») і «Data Mining» («Видобуток даних»), що інтегрують низку підходів і конкретних алгоритмів багатоканального генерування та опрацювання постійно зростаючих масштабів структурованих і неструктурованих даних для інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень, швидкого реагування бізнесу на зміни [6–11]. До їхнього розроблення, до переорієнтації алгоритмів маркетингових інформаційних систем із технологій переважно послідовних обчислень у аналітиці на інтеграцію розподілених даних, що є результатом паралельного, але гармонізованого функціонування різних обчислювальних вузлів, обробка великих масивів слабоструктурованих даних була неможливою або неефективною.

За прогнозами експертів, до 2020 р. масштаб індустрії великих даних зросте до 61 млрд дол., а у 2026 р. – сягатиме 85 млрд дол. Середньорічні темпи зростання ринку становлять близько 17% [11]. Показово, що аналітичні інструменти «Big Data» ще у 2010 р. не були представленими серед двадцяти п'яти найпопулярніших і найкорисніших [5], а у 2014 р. посіли перші сходинки за рівнем задоволеності результативністю і майже увійшли до десятки найвикористовуваних (рис. 1). Важливо також, що серед найбільших користувачів технологій та інструментів «Big Data» і «Data Mining» у світі широко представлені середні за масштабами бізнесу компанії (38%), для яких надзвичайно гостро стоїть питання збереження ефективності за дефіциту інвестиційних ресурсів і конкурентоспроможності відносно глобальних лідерів. При цьому для них важливими є як швидке реагування на зміни ринків та умов господарю-

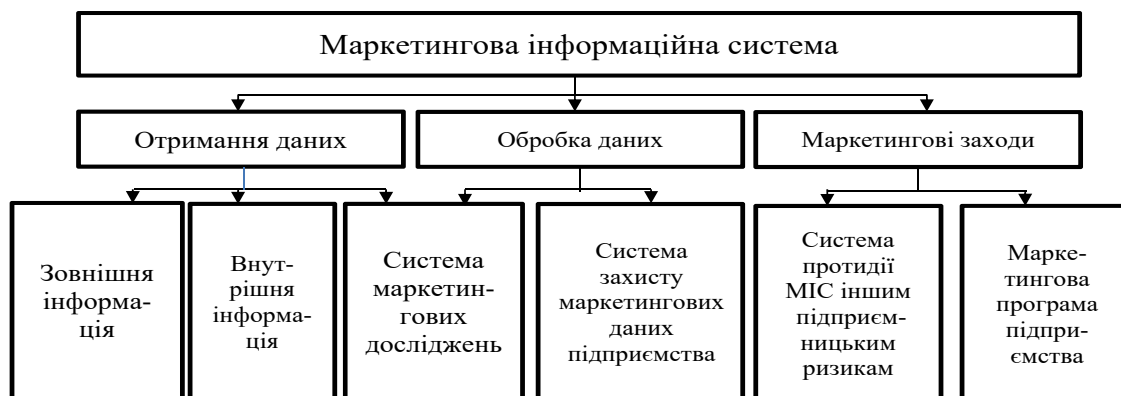

Рис. 1. Структура МІС в умовах зростання підприємницьких ризиків

вання, так і запобігання ризиків цифрової економіки. За цього контексту цілком справедливо наголосити, що сучасні технології роботи з інформацією не лише допомагають долати невизначеність і нейтралізувати ризики, притаманні їм. Із невеликими корективами можна погодитися з переліком ризиків, які відокремлюються більшістю науковців і практиків [6–11] як характерні для роботи з великими масивами даних у системах «Великих даних» (Big Data):

- втрати конфіденційності або контролю даних;
- втрати даних, у тому числі перевищення можливостей зберігання даних;
- втрати ефективності даних, у тому числі їхньої неадекватності бізнес-моделі за структурою та іншими характеристиками;
- зовнішнього консультанта;
- застарівання і стереотипності інформації;
- шахрайства тощо.

Стверджуючи прогресивність і великий потенціал резервів нарощування результативності нових технологій та інструментів в основі маркетингових інформаційних систем, слід усвідомлювати, що їх ефективність і ризики великою мірою визначаються збереженням методологічного базису, на якому будувалися і більш ранні варіанти.

Висновки. Інформація як чинник продуктивності чи ширшої результативності бізнесу, складник унікальних нематеріальних активів чи створеної для споживачів цінності потребує специфічного розгляду в аналітиці і зручного представлення для прийняття важливих управлінських рішень. Ключовим завданням будь-якої маркетингової інформаційної системи у сучасному світі стає цілеспрямована та максимально інтерактивна гармонізація розвитку бізнесу і ринку, що реалізується шляхом забезпечення функціонування і впливу на підсистеми стратегічного й оперативного управління, планування і звітності включно, а також фінансового, ресурсного забезпечення тощо. Проблемагичною виявляється оптимізація параметрів розвитку, що враховує зіставлення прибутковості і ризикованості, поточного і перспективного, обмежень і можливостей, партнерства і конкуренції, цілей і результатів, екстенсивності та інтенсивності тощо, має за мету досягнення стабільної прибутковості внаслідок підтримання високого рівня цінності ринкових пропонувань. Перспективні технології організації сучасних інформаційних систем маркетингу характеризуються значними обмеженнями ефективності і ризиками, які великою мірою зумовлені недоліками на рівні спеціальної методології з використанням технологій формату «Data Mining» і «Big Data».

Список використаних джерел:

1. Балабанова Л.В., Алачева Т.И. Информационное обеспечение обоснования управленческих решений в условиях маркетинговой ориентации предприятия: монография. Донецк: ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановського, 2003. 143 с.
2. Маркетинг. Менеджмент / Ф. Котлер и др. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 800 с.
3. Комарницький І.М., Цар Г.В. Модель впровадження маркетингової інформаційної системи як фактор ефективного функціонування маркетингового менеджменту. 2009. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Znphktei/2011_2/statti_2/komarnytskiy/komarnytskiy.htm (дата звернення: 01.08.2020 р).
4. Ламбен Жан-Жак. Менеджмент, ориентированный на рынок / пер. с англ.; под ред. В.Б. Колчанова. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 800 с.
5. Матвійчук-Соскіна Н.О. Аналіз сучасних підходів до створення маркетингових інформаційних систем. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №8 (98). URL: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Aktualni-problemy-ekonomiky/Akt-prob-ekonomiky-2009-8/Akt-prob-ekonomiky-2009-8_266-272.pdf (дата звернення: 01.08.2020).
6. Zarzadzanie i planowanie marketingowe: materialy metodyczne. Lodz : Wydawnictwo PL, 2013. 212 s.
7. Сохацька О.М., Романчукевич М.Й. Побудова маркетингової інформаційної системи: українська специфіка. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки*. 2005. № 3 (33). С. 330–339.
8. Скибінський С.В. Маркетинг : підручник. Київ : КНЕУ, 2005. 568 с.
9. Маркетингова інформація: навчальний посібник / Шелюк Л.О. та ін. Рівне: видавець Олег Зень, 2008. 456 с.
10. Федорченко А.В. Система маркетингових досліджень: монографія. Київ : КНЕУ, 2009. 267 с.
11. Фрейдина Е.В. Исследование систем управления: учеб. пособие / под ред. Ю.В. Гусева. Москва : Омега-Л, 2008. 367 с.

References:

1. Balabanova L.V. (2003) *Informacionnoe obespechenie obosnovaniya upravlencheskih reshenij v usloviyah marketingovoj orientacii predpriyatiya: monografiya* [Information support for the substantiation of management decisions in the context of the marketing orientation of the enterprise: monograph]. Doneck: DonGUET im. M. Tugan-Baranovskogo. (in Russian)
2. Kotler F. (2005) *Marketing. Menedzhment* [Marketing. Management]. St. Petersburg. (in Russian)
3. Komarnickij I. M. (2009) *Model vprovadzhennya marketingovoyi informacijnoyi sistemi yak faktor efektyvnogo funkcionuvannya marketingovogo menedzhmentu* [Model of marketing information system implementation as a factor of effective functioning of marketing management]. Available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Znphktei/2011_2/statti_2/komarnytskiy/komarnytskiy.htm (accessed 01 August 2020).
4. Lamben Zhan-Zhak (2005). *Menedzhment, orientirovannyj na rynek* [Market-oriented management]. St. Petersburg. (in Russian)
5. Matvijchuk-Soskina N.O. (2009) *Analiz suchasnih pidhodiv do stvorennya marketingovih informacijnih sistem* [Analysis of modern approaches to the creation of marketing information systems]. Aktualni problemi ekonomiki. Available at: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Aktualni-problemy-ekonomiky/Akt-prob-ekonomiky-2009-8/Akt-prob-ekonomiky-2009-8_266-272.pdf (accessed 01 August 2020).
6. Zarzadzanie i planowanie marketingowe: materialy metodyczne (2013) [Marketing planning and planning: methodical materials]. Lodz.
7. Sohacka O.M. (2005) *Pobudova marketingovoyi informacijnoyi sistemi: ukrajynska specyfika* [Construction of marketing information system: Ukrainian specifics]. Visnik Zhitomirskogo derzhavnogo tehnologichnoho universitetu. Ekonomichni nauki, vol. (33), pp. 330–339.
8. Skibinskij S.V. (2005) *Marketing: pidruchnik* [Marketing: a handbook]. Kyiv. (in Ukrainian)
9. Shelyuk L.O. (2008) *Marketingova informacija: navchalnij posibnik* [Marketing information: a textbook]. Rivne. (in Ukrainian)
10. Fedorchenko A.V. (2009) *Sistema marketingovih doslidzen: monografiya* [Marketing research system: monograph]. Kyiv. (in Ukrainian)
11. Frejdina E.V. (2008) *Issledovanie sistem upravleniya: ucheb. posobie* [Research of control systems: a textbook]. Moscow. (in Russian)

УДК 658.012.32

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-9>**Коптєва Г. М.**кандидат економічних наук, доцент,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3082-2094>**Koptieva Hanna**

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ

Автором статті виокремлено складники організаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства. На основі аналізу наукових праць учених-економістів систематизовано фактори, від яких залежить організаційна структура, якісний та кількісний склад служби економічної безпеки. Авторська позиція полягає у розгляді організаційної структури з погляду процесного підходу, що забезпечує адекватне здійснення управлінських впливів на відповідні бізнес-процеси за рахунок розподілу повноважень, відповідальності і наявних ресурсів згідно з цілями підприємства. З урахуванням наукових праць авторів та власних досліджень визначені принципи, на яких повинна базуватися організаційна структура підприємства. Запропонована концептуальна схема формування організаційної структури підприємства. Запропонований розподіл функцій щодо забезпечення економічної безпеки підприємства торгівлі серед уже існуючих підрозділів. Автором побудовано модель взаємодії суб'єктів економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, служба безпеки, організаційна структура, регламенти, власники бізнес-процесів.

ORGANIZATIONAL SUPPORT OF ECONOMIC SECURITY OF BUSINESS PROCESSES OF A TRADE ENTERPRISE

Trade enterprises operate in a complex internal and external environment, where the study of the process of ensuring their economic security is becoming increasingly relevant. Organizational support is to define the organizational structures of existence as the system of economic security of enterprise and the organizational forms in which to manifest the activity of the subjects of security, as well as in the organization of the optimal security given characteristics of the activities of its entities in the structure of the General management. The purpose of the article is to study the structural and organizational aspects of ensuring economic security of business processes of a trade enterprise and develop recommendations for their implementation. The author of the article highlights the components of organizational support of economic security of the enterprise. Based on the analysis of scientific works of scientists-economists, the factors that affect the organizational structure, qualitative and quantitative composition of the economic security service are systematized. The author's position is to consider the organizational structure from the point of view of the process approach. From these positions, the organizational structure is one of the components of economic security, which ensures adequate implementation of management actions on the owners of business processes by allocating authority, responsibility and available resources according to the goals of the enterprise. Taking into account the scientific achievements of the authors and their own research, the principles on which the organizational structure of the enterprise should be based are defined. A conceptual scheme for forming the organizational structure of the enterprise is proposed. The proposed distribution of functions to ensure the economic security of the trade enterprise among existing divisions. The author constructed a model of interaction of subjects of economic security of business processes of a trade enterprise. Theoretical approaches to organizational support of economic security of business processes of the enterprise have been formed that will allow performing well-coordinated joint actions of all subjects of the economic security system.

Keywords: economic security of an enterprise, security service, organizational structure, regulations, business process owners.

JEL Classification: G31, C1.

Постановка проблеми. Організаційне забезпечення є комплексом внутрішніх положень, нормативів і правил, що регламентують забезпечення необхідного рівня безпеки функціонування та розвитку підприємства за рахунок забезпечення системи економічної безпеки необхідними ресурсами, організаційні взаємозв'язки між її елементами та суб'єктами зовнішнього середовища, адаптації системи до зміни умов функціонування з метою підвищення її стійкості та конкурентоспроможності.

Враховуючи специфіку функціонування підприємств торгівлі, організаційне забезпечення повинно передбачати: організацію структурного підрозділу безпеки;

взаємодію із зовнішніми суб'єктами безпеки; ресурсне забезпечення; формування методичного забезпечення; аналіз та оцінку критеріїв та показників; складання документації та розроблення документообігу, що регламентує нормативно-правові аспекти дії суб'єктів безпеки; організацію захисту комерційної таємниці тощо.

Система економічної безпеки підприємства і механізм її забезпечення передбачають вирішення завдань економічної безпеки не лише за рахунок створення внутрішніх суб'єктів економічної безпеки (спеціального підрозділу, або участі та взаємодії всіх відділів і служб підприємства в межах покладених на керівників структурних підрозділів обов'язків із забезпечення

економічної безпеки підприємства), а також і за рахунок зовнішніх суб'єктів, що надають послуги із захисту діяльності підприємства. Отже, виникає потреба у наявності служби безпеки, правової захищеності всіх аспектів діяльності підприємства, організації безпеки персоналу, захищеності комерційних інтересів тощо [3, с. 136].

Актуальність проблеми організаційного забезпечення економічної безпеки підприємства та необхідність подальших досліджень щодо пошуку шляхів її вирішення зумовили вибір теми і мети дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленню питань щодо організаційного забезпечення економічної безпеки підприємства багато уваги приділяють вітчизняні та зарубіжні вчені: Т.Г. Васильців [1], В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко [2], І.А. Белоусова [4], Р.І. Богданов Є.І., Овчаренко, В.І. Гніденко [5; 7], І.П. Мігус [6], Лаптев С.М., В.Г. Алькема, В.С. Сідак, М.І. Копитко [8], В.П. Мак-Мак [9], О.М. Захаров [10], V. Astakhov, K. Astakhova, S. Demin, Ju. Sayadova, S. Mishchuk, N. Tkacheva [11], В.І. Ярочкин, Я.В. Бузанова [12], С.В. Філіппова, О.С. Дашковський [13], О.Л. Коробчинський [14], А.К. Modenov, М.Р. Vlasov [15] та інші. Віддаючи належне науковій та практичній значущості праць вчених, слід зазначити, що недостатньо дослідженими є питання організаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів на підприємстві торгівлі.

Мета статті. Метою статті є дослідження структурно-організаційних аспектів забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі та розроблення рекомендацій щодо їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Підприємства торгівлі функціонують у складному внутрішньому і зовнішньому середовищі, де все більшої актуальності набуває дослідження процесу забезпечення їхньої економічної безпеки. Здатність підприємства реагувати на потенційні різнохарактерні загрози і небезпеки, підтримувати стабільний рівень своєї діяльності дає змогу забезпечувати власну економічну безпеку та зростання успішної діяльності у майбутньому.

Безпека підприємства торгівлі досягається проведенням єдиної політики в напрямі забезпечення без-

пеки, системою заходів правового, організаційного та технічного характеру, адекватних загрозам майна й інтересам підприємства. Для створення і підтримки необхідного рівня захищеності об'єктів підприємства торгівлі розробляється система правових норм, що регулюють відносини співробітників у сфері безпеки, визначаються основні напрями діяльності в даній області, формуються органи забезпечення безпеки і механізми контролю і нагляду за їхньою діяльністю.

Основними принципами забезпечення безпеки є: законність, дотримання балансу інтересів особистості і підприємства, взаємна відповідальність персоналу і керівництва, взаємодія з державними або недержавними органами (структурами) безпеки.

За проведеними власними дослідженнями необхідність забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі вимагає перегляду у напрямі реорганізації його організаційної структури та/або створення нового відповідного підрозділу.

Організаційне забезпечення полягає у визначенні організаційних структур існування як самої системи економічної безпеки бізнес-процесів на підприємстві, так і організаційних форм, у яких проявлятиметься діяльність суб'єктів безпеки, а також в організації оптимального забезпечення системи безпеки з урахуванням особливостей діяльності її суб'єктів в структурі загального управління підприємством (рис. 1).

На основі аналізу наукових праць учених-економістів [1; 2; 4; 8; 10–13; 15] нами систематизовано фактори, від яких залежить організаційна структура, якісний та кількісний склад служби економічної безпеки (табл. 1).

За даними табл.1 можна дійти висновку, що 66,7% авторів виділяють такі фактори, від яких залежить організаційна структура, якісний та кількісний склад служби економічної безпеки як вид діяльності і рівень конкуренції на вітчизняному та міжнародних ринках, а 55,5% додають ще розмір підприємства. Рівень криміналізації сегменту ринку виділили 44,4% дослідників. Інші критерії є менш популярними серед науковців і вивчаються переважно в контексті більш вузьких досліджень, що між тим жодним чином не заперечує їх важливість.

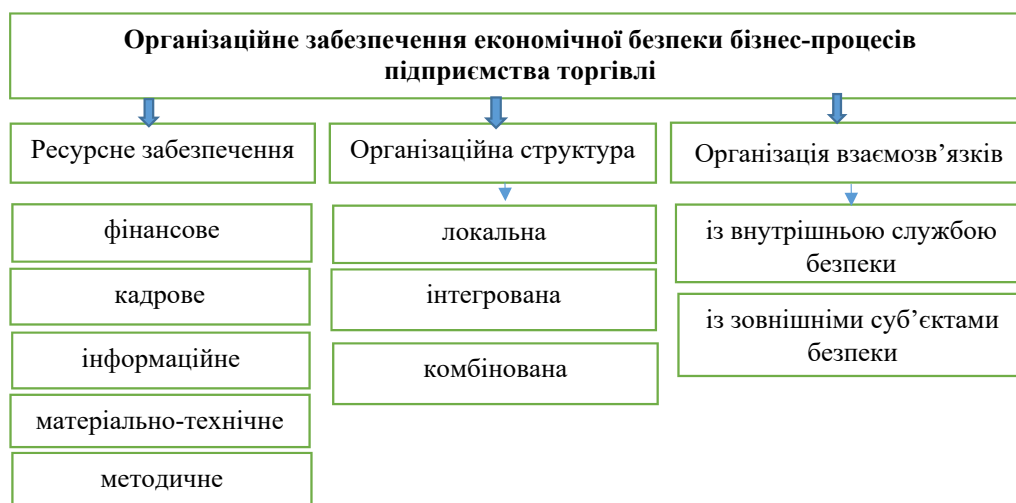

Рис. 1. Складники організаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства

Джерело: складено автором

Таблиця 1

Систематизація факторів, від яких залежить організаційна структура, якісний та кількісний склад служби економічної безпеки

Фактор	Автори (рік)								
	Белюсова І.А. (2010) [4, с. 74–75]	Васильців Т.Г. (2012) [1, с. 138–151]	Ортинський В.Л., Керницький І.С. (2009) [2, с. 116]	Лаптев С.М., Копитко М.І. (2017) [8; с. 92]	Захаров О.М. (2009) [10, с. 2]	Astakhov V. (2016) [11, с. 173]	Ярочкин В.І., Бузанова Я.В. (2007) [12, с. 7–8]	Філіппова С.В. (2012) [13, с. 18]	Modenov A.K., Vlasov M.P. (2018) [15, с. 22]
Розмір підприємства	+	+	+				+	+	
Кількість об'єктів	+								
Чисельність персоналу	+		+						
Вид діяльності	+	+	+	+		+			+
Особливості розміщення структурних підрозділів	+								
Рівень прибутковості	+								
Рівень криміналізації сегменту ринку	+	+			+		+		
Рівень конкуренції на вітчизняному та міжнародних ринках	+	+		+	+		+		+
Рівень корупції	+						+		
Форма власності		+							
Форма господарювання		+	+						
Місце та спосіб реалізації товарів		+							
Обсяги виробництва (реалізації) продукції				+	+				+
Активність інноваційної діяльності				+					
Обсяг конфіденційної інформації				+	+		+		
Фінансові можливості							+	+	
Рівень механізації та автоматизації бізнес-процесів підприємства									+
Кваліфікація та компетентність персоналу									+

Джерело: складено автором за [1; 2; 4; 8; 10–13; 15]

Отже, організаційна структура підприємства спрямована насамперед на встановлення чітких зв'язків між власниками бізнес-процесів підприємства, розподілом повноважень і відповідальності між ними. Організаційна структура, в даному випадку, встановлює чисельність і кваліфікацію підпорядкованих підрозділів підприємства і відображає порядок їхньої взаємодії.

Під час вибору організаційних структур необхідно враховувати умови, в яких існує конкретне підприємство як бюрократична (механістична) й адаптивна (органічна) організаційна структура. Є кілька типів організаційних структур: функціональні, лінійно-функціональні, штабні, дивізійні, матричні, сітьові, модульні тощо.

Виходячи з цього, формується відповідна організаційно-штатна структура підрозділу, яка може бути організаційно представлена у вигляді департаменту, управління, служби, відділу, сектору або групи [5–7].

Під функціональним підходом до управління розуміється перелік дій, спрямованих на формальне досягнення певних цілей, які є локальними цілями підприємства. Процесний підхід фокусується на результатах діяльності власника бізнес-процесу в межах його повноважень, відповідальності і наявних ресурсів.

На основі проведеного дослідження В.П. Мак-Мак [9, с. 44] визначив, що найбільшого поширення набули лінійна і лінійно-штабна структура. Лінійна структура характеризується чітким єдиним началом – кожен начальник, кожен співробітник підпорядкований тільки одній вищестоящій особі. Лінійна структура характеризується чітким підпорядкуванням працівників, що відповідальні за безпеку, єдиному начальнику. Лінійно-штабна структура являє собою лінійну структуру, доповнену штабним органом (штабом), на який покладаються додаткові функції управління. Така структура створюється зазвичай тоді, коли велика кількість співробітників або їх територіальна роз'єднаність не дозволяють начальнику служби безпеки ефективно управляти.

На думку деяких авторів, недоцільно застосовувати лінійно-функціональний устрій для служби економічної безпеки сучасних вітчизняних підприємств як єдиного можливий, тому що він задовольняє вимогам охоронного напряму діяльності служби безпеки, але реалізація захисного напряму потребує адаптивних підходів до формування управлінських структур. Авторами визначено, що служба економічної безпеки підприємства має утворювати внутрішню матричну

структуру шляхом ситуаційного розподілу функціональних повноважень співробітників [7].

Тому важливо розглянути організаційну структуру з погляду процесного підходу. З цих позицій організаційна структура є однією зі складових економічної безпеки, що забезпечує адекватне здійснення управлінських впливів на власників бізнес-процесів за рахунок розподілу повноважень, відповідальності і наявних ресурсів згідно з цілями підприємства.

З урахуванням наукових праць авторів [15] та власних досліджень під час реалізації процесного підходу організаційна структура, на наш погляд, повинна базуватися на таких принципах, як:

- пріоритетність бізнес-процесу (підпроцесу, субпроцесу, операції) над його власником;
- відповідність організаційної структури цілям і стратегії підприємства, тому як кожен бізнес-процес підприємства повинен мати свою стратегію і унікальність (принцип унікальності повноважень і відповідальності);
- єдність торгової, логістичної, управлінської та організаційної структур, що реалізують всі необхідні бізнес-процеси (принцип повного охоплення всіх сфер діяльності);
- інституціоналізація раціонального поєднання в архітектурі підприємства централізації, спеціалізації, кооперації та інтеграції функцій, логістики та управління (принцип раціональності, архітектура підприємства);
- кожному бізнес-процесу продукту чи послуги його ланцюжка доданої вартості повинен відповідати хоча б один бізнес-процес підприємства (принцип здійсненності стратегічної програми);
- кожна операція ланцюжка доданої вартості продукту чи послуги повинна відповідати бізнес-процесу підприємства, і для кожного власника операції повинен бути власник бізнес-процесу (принцип ієрархії побудови бізнес-процесів архітектури підприємства, включаючи структуру управління);

– кожен бізнес-процес підприємства повинен бути інформаційним, (принцип повноти інформаційного забезпечення діяльності підприємства);

– узгодженість бізнес-процесів та управління ними. Формування організаційної структури повинно відбуватися за такими її елементами (рис. 2).

Особливого значення організаційне забезпечення економічної безпеки набуває на підприємствах роздрібних торговельних мереж, що зумовлено великими розмірами підприємств, кількістю об'єктів роздрібною торгівлі, чисельністю персоналу тощо. Усе це ускладнює організаційну побудову системи забезпечення бізнес-процесами підприємств торгівлі, посилюючи важливість кадрового забезпечення економічної безпеки.

Для підприємств торгівлі важливість кадрового планування у забезпеченні економічної безпеки зумовлена високим рівнем втрат від економічних злочинів і залежить від масштабів підприємства.

З погляду деяких авторів [2], безпеку підприємства можуть забезпечувати дві групи суб'єктів:

1) суб'єкти, які займаються цією діяльністю безпосередньо на підприємстві і підпорядковані його керівництву;

2) зовнішні органи та організації, які функціонують самостійно і не підпорядковуються керівництву підприємства, але при цьому їхня діяльність істотно впливає на безпеку підприємства.

Беручи за основу такий підхід, на наш погляд, реалізація заходів щодо забезпечення безпеки бізнес-процесів на торговельному підприємстві можлива кількома шляхами, такими як:

1) створення власної служби безпеки (локальна служба);

2) укладання договорів на забезпечення безпеки з державними та/або недержавними органами, що надають послуги із забезпечення безпеки (інтегрована служба);

Рис. 2. Концептуальна схема формування організаційної структури підприємства торгівлі з урахуванням процесного підходу

Джерело: авторська розробка

3) використання власної служби безпеки спільно з державними та/або недержавними структурами, що надають послуги із забезпечення безпеки (комбінована служба).

Автори дослідження [8, с. 51] вважають неефективним функціонування служби безпеки без залучення зовнішніх суб'єктів, а то й розподіл її функцій між іншими підрозділами підприємства.

На думку О.Л. Коробчинського [14], підприємствам доцільно формувати повноцінну систему економічної безпеки зі власною службою та потужним ресурсним забезпеченням, а представникам малого бізнесу варто залучати спеціалізовані приватні підприємства, тобто сферу безпеки передавати в аутсорсинг, щодо підприємств середніх розмірів, то їм варто залучати зовнішніх експертів у тих сферах, де їм бракує власних ресурсів чи потенціалу.

Погоджуємося з думкою авторів І.П. Мігус, С.М. Лаптева [6, с. 16], які вважають, що під час формування системи економічної безпеки можна як розподілити функції щодо забезпечення економічної безпеки серед вже існуючих структурних підрозділів, так і створити окремий підрозділ – службу економічної безпеки. На їхню думку, структура, чисельність та склад служби економічної безпеки визначаються реальними потребами фірми і ступенем конфіденційності її інформації.

Слушною є думка авторів [11, с. 173], які вважають, що під час організації захисту комерційної таємниці для забезпечення економічної безпеки, майнових та фінансових цінностей директор діє з урахуванням економічної доцільності, а саме:

1. Витрати на забезпечення економічної безпеки, як правило, повинні бути меншими порівняно з можливими економічними збитками.

2. Заплановані заходи економічної безпеки, як правило, сприяють підвищенню економічної ефективності ділової активності.

На думку авторів [13, с. 18], формування системи економічної безпеки та створення її суб'єктів залежать від розмірів підприємства та його можливостей. Як

правило, підприємства малого бізнесу користуються послугами зовнішніх спеціалізованих приватних підприємств (консалтингових, охоронних, детективних, тощо). Підприємства середнього бізнесу можуть користуватися комбінованою системою економічної безпеки, спираючись на можливості і ресурси власних підрозділів безпеки та, в міру необхідності, залучаючи зовнішні організації. Великим підприємствам доцільно створювати повноцінну систему економічної безпеки зі власною службою та потужними ресурсами.

Для великих торговельних підприємств, на наш погляд, можна запропонувати планування окремої служби безпеки з наймом співробітників, залучення стороннього охоронного агентства для забезпечення зовнішньої безпеки (через крадіжки покупців) і делегування частини функцій з безпеки менеджерам (для забезпечення внутрішньої безпеки через крадіжки і помилки персоналу). Комбінований тип організації структури служби безпеки застосовується на великих підприємствах.

Для дрібних підприємств роздрібною торгівлі забезпечення безпеки шляхом створення служби безпеки або за допомоги послуги охоронців можуть бути економічно невиправданими (втрати від крадіжок менше витрат на охорону), тоді функції безпеки повинні бути делеговані штатним працівникам.

Запропонований розподіл функцій щодо забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі серед уже існуючих його підрозділів наведений у табл. 2.

З правового погляду, служба безпеки підприємства створюється наказом керівника підприємства і йому безпосередньо підпорядковується. Її діяльність здійснюється у взаємодії з іншими структурними підрозділами підприємства торгівлі, а внутрішня структура і штат визначаються керівником підприємства залежно від його розміру, форми організації та структури, кількості персоналу та кількості споживачів, завдань із забезпечення безпеки, напрямів і масштабів його комерційної діяльності тощо.

Модель взаємодії суб'єктів економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі зображена на рис. 3.

Рис. 3. Модель взаємодії суб'єктів економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Розподіл функцій щодо забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі серед уже наявних підрозділів

Складові ЕБ	Бізнес-процеси підприємства	Структурний підрозділ
Фінансова	Формування і використання фінансових ресурсів; проведення фінансового аналізу, планування і управління; управління податками; здійснення внутрішнього фінансового контролю і аудиту	Планово-економічний відділ, фінансовий відділ, бухгалтерія
Кадрова	Здійснення кадрового планування, управління наймом, продуктивністю, розвитком персоналу, звільнення	Служба управління персоналом, відділ кадрів
Інформаційна	Забезпечення обміну інформацією; забезпечення доступу до інформації й комунікацій; захист інформації; проведення оцінки якості інформації	Інформаційний відділ, аналітично-інформаційний відділ
Майнова	Проведення поточних ремонтів устаткування, обладнання, транспорту; утримання торговельних і господарських приміщень і споруд	Господарська служба, адміністративно-господарський відділ, планово-економічний відділ, бухгалтерія
Репутаційна	Визначення бізнес-концепції та організаційної стратегії; розробка організаційної структури і взаємозв'язків між організаційних структур; усунення проблем якості / надійності продуктів та послуг; забезпечення якості обслуговування	Комерційний відділ, відділ асортименту та якості товарів, служба управління персоналом
Ринкова	Дослідження ринку та потреб споживачів, вимірювання задоволеності клієнтів; моніторинг змін в очікуваннях ринку або клієнтів	Маркетинговий відділ, відділ збуту, відділ по вивченню кон'юнктури і попиту
Інтерфейсна	Управління відносинами з партнерами (клієнтами, державними органами влади, інвесторами), лояльність клієнтів	Відділ вивчення кон'юнктури
Правова	Виконання нормативів; зниження питомої ваги судових і арбітражних розглядів у загальному числі господарських договорів; зниження кількості штрафних санкцій і пені	Юридичний відділ
Техніко-технологічна	Управління якістю товарів і послуг, формування цінової політики, надання додаткових послуг, забезпечення післяпродажного обслуговування; оброблення гарантій та претензій; захист клієнтів від кібератак, впровадження новітніх технологій, цифровізації	Технічний відділ, господарсько-технічний відділ

Джерело: авторська розробка

Найбільш оптимальна структура служби безпеки визначається після детального аналізу функцій із забезпечення економічної безпеки, які вона повинна виконувати. Це дає змогу уникнути знеособлення у виконанні робіт із забезпечення безпеки, створює умови для злагодженої і планомірної роботи служби безпеки, одержання своєчасної і якісної економічної інформації, потрібної для забезпечення економічної безпеки на підприємстві торгівлі.

Висновки. Проведене дослідження показало, що організаційне забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства має спиратися на ґрунтовний аналіз ризиків і загроз, чітку регламентацію функцій, обов'язків, відповідальності, зв'язків, документообігу, розробку системи відповідних методів та заходів за умов дотримання чинного законодавства та на основі затверджених внутрішніх положень підприємства.

Доведено, що підґрунтям організаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства є його ресурси, організаційна структура та органі-

зація взаємозв'язків. На основі аналізу наукових праць систематизовано фактори, від яких залежить організаційна структура, якісний та кількісний склад служби економічної безпеки. Запропоновано формування організаційної структури з позицій процесного підходу, що забезпечує адекватне здійснення управлінських впливів власниками бізнес-процесів на відповідальних за рахунок розподілу повноважень, відповідальності і наявних ресурсів згідно з цілями підприємства.

З метою посилення практичної значущості розробленої концептуальної моделі формування організаційної структури здійснено розподіл функцій щодо забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі серед уже наявних підрозділів та побудовано модель взаємодії суб'єктів економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі. Сформовані теоретичні підходи щодо організаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства дадуть змогу виконувати добре скоординовані спільні дії всіх суб'єктів системи економічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : Монографія / [За ред. Т.Г. Васильціва]. Львів : Ліґа-Прес, 2012. 388 с.
2. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посіб. / [В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко та ін.]. Київ : Правова єдність, 2009. 544 с.
3. Коптева Г.М. Економічна безпека як критерій оцінки бізнес-процесів підприємства. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. Випуск 2 (113). 2020. С. 133–138. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-2-23>
4. Белоусова І.А. Управлінський облік – інформаційна складова системи економічної безпеки підприємства : [монографія]. Київ : Дорадо. Друк, 2010. 432 с.

5. Богданов Р.І. Удосконалення організаційної структури служби економічної безпеки підприємства. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2020. № 1(257). С. 12–17. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2020-257-1-12-17>
6. Мігус І.П., Лаптев С.М. Роль служби економічної безпеки акціонерного товариства у забезпеченні його економічної безпеки. *Економіка та держава*. 2011. № 12. С. 15–17.
7. Овчаренко Є.І., Гніденко В.І., Богданов Р.І. Концепція створення оперативної безпекової групи як ключового структурного елемента служби економічної безпеки підприємства. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. № 4. 2020. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/5.pdf
8. *Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств*: монографія / С.М. Лаптев, В.Г. Алькема, В.С. Сідак, М.І. Копитко; за ред. Копитко М.І. Київ: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. 508 с.
9. Служба безопасности предприятия : Организационно-управленческий и правовые аспекты деятельности / В.П. Мак-Мак. Москва : Мир безопасности, 1999. 159 с.
10. Захаров О.М. Обеспечение комплексной безопасности предпринимательской деятельности: АСТ, Астрель, ВКТ, 2009. 320 с.
11. Instrumental and Technological Directions to Ensure Economic Security of Enterprise. V. Astakhov, K. Astakhova, S. Demin, Ju. Sayadova, S. Mishchuk, N. Tkacheva. *International Review of Management and Marketing*, 2016, 6(S1) 172–178. Available at: <http://www.econjournals.com> (дата звернення: 01.07.2020).
12. Ярошкин В.И., Бузанова Я.В. Основы безопасности бизнеса и предпринимательства. Москва : Академический Проект: Фонд «Мир», 2005. 208 с.
13. Філіппова С.В., Дашковський О.С. Система формування і забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2012. № 2 (3). С. 17–21. URL: <http://www.economics.opu.ua/n3.html> (дата звернення: 01.07.2020).
14. Коробчинський О.Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 4. С. 41–45.
15. Modenov A.K.; Vlasov M.P. Organizational structure and economic security of an enterprise. *Revista ESPACIOS*. Vol. 39, 2018. p. 22.

References:

1. Vasylytsya T.H. (2012) *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia: monohrafiia* [Financial and economic security of Ukrainian enterprises: strategy and enforcement mechanisms: monograph]. Lviv: Liha-Pres, 388 s. (in Ukrainian).
2. Ortyns'kyj V.L., Kernys'kyj I.S. and Zhyvko Z.B. (2009) *Ekonomichna bezpeka pidpriemstv, orhanizatsij ta ustanov* [Economic security of enterprises, organizations and institutions]. Kyiv: Pravova iednist'. (in Ukrainian)
3. Koptieva H.M. (2020) Ekonomichna bezpeka yak kryterii otsinky biznes-protseviv pidpriemstva [Economic security as a criterion for evaluating business processes of an enterprise] *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 2(113), pp. 133–138. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-2-23>
4. Belousova I.A. (2010) Management accounting – information component of a system of economic security of the enterprise: [monograph] / I.A. Belousova. Kyiv: Dorado. Druk, 432 p.
5. Bogdanov R. (2010) Udoskonalennia orhanizatsiinoi struktury sluzhby ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Improvement of Organizational Structure of Service of Economic Security of the Enterprise]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*, no. 1(257), pp. 12–17. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2020-257-1-12-17>.
6. Mihus I.P., Laptiev S.M. (2011) Rol sluzhby ekonomichnoi bezpeky aktsionernoho tovarystva u zabezpechenni yoho ekonomichnoi bezpeky [The role of the economic security service of a joint stock company in ensuring its economic security]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 12, pp. 15–17.
7. Ovcharenko Ie., Hnidenko V., Bogdanov R. (2020) Kontseptsiiia stvorennia operatyvnoi bezpekovoї hrupy yak kliuchovoho strukturnoho elementu sluzhby ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [The concept of creation of task force on security as key structural element of service of economic security of the enterprise]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektivna ekonomika»*, no. 4. Available at: [economy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/5.pdf](http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/5.pdf)
8. Laptiev S.M., Alkema V.H., Sidak V.S., Kopytko M.I. (2017) *Kompleksne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv: monohrafiia* [Comprehensive provision of economic security of enterprises] / za red. Kopytko M.I. Kyiv: VNZ «Universytet ekonomiky ta prava «KROK», 508p. (in Ukrainian).
9. Mak-Mak V.P. (1999) *Sluzhba bezopasnosti predpriyatiya : Organizacionno-upravlencheskik i pravovye aspekty deyatel'nosti* [Enterprise security service : Organizational, managerial and legal aspects of its activities]. Moskva: Mir bezopasnosti, 159 p.
10. Zaharov O.M. (2009) *Obespechenie kompleksnoj bezopasnosti predprinimatel'skoj deyatel'nosti* [Provision of complex safety of business activities] AST, Astrel', VKT, 320 p.
11. Astakhov V., Astakhova K., Demin S., Sayadova Ju., Mishchuk S., Tkacheva N. (2016) *Instrumental and Technological Directions to Ensure Economic Security of Enterprise*. *International Review of Management and Marketing*, vol. 6(S1), pp. 172–178. Available at: <http://www.econjournals.com> (accessed 01.07.2020)
12. Yarochnik V.I., Buzanova Ya.V. (2005) *Osnovy bezopasnosti biznesa i predprinimatel'stva* [Fundamentals of business and enterprise security]. Moskva : Akademicheskij Proekt: Fond «Mir», 208 s. (in Russian)
13. Filyppova S.V., Dashkovs'kyj O.S. (2012) Systema formuvannia i zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [The system of formation and maintenance of economic safety of the enterprise]. *Ekonomika: realii chasu*, vol. 2(3), pp. 17–21. Available at: <http://www.economics.opu.ua/n3.html> (accessed 01.07.2020)
14. Korobchynskiy O.L. (2009) *Metodyka formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [Methods of forming the system of economic security of the enterprise]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 4, pp. 41–45.
15. Modenov A.K., Vlasov M.P. (2018) *Organizational structure and economic security of an enterprise*. *Revista ESPACIOS*, vol. 39, p. 22.

УДК 33.012.61-022.51(075.8)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-10>**Краснодєд Т. Л.**

кандидат економічних наук, доцент,
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8930-3248>

Бакіна Т. В.

кандидат економічних наук, доцент,
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9861-7356>

Krasnoded Tetiana, Bakina Tetiana

Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University

ЕКОНОМІКА МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА НА РИНКУ НАФТОПЕРЕРОБНИХ ПРОДУКТІВ У КОРОТКОСТРОКОВОМУ ПЕРІОДІ

У статті проведено економіко-діагностичний аналіз торговельного підприємства малого бізнесу, що функціонує на ринку нафто-паливної сировини в Запорізькій області. Сировинний ринок є одним із тих секторів вітчизняної економіки, що найбільш динамічно розвиваються, в якому вирішуються соціально значущі завдання щодо забезпечення підприємств сировиною, а населення в подальшому – товарами і послугами. Ступінь його розвитку значно впливає не тільки на загальний розвиток економіки, а й на стан виробництва і якість життя населення. Це положення повною мірою можна віднести і до ринку нафтопродуктів, учасником якого є досліджуване мікронідприємство. У статті проведено економічний аналіз показників діяльності фірми за останні два роки. Обґрунтовано подальші перспективи її розвитку, в тому числі здійснено прогнозування динаміки цін та прибутку на короткостроковий період. Водночас запропоновано напрями подальшого розвитку та розширення підприємства в контексті маркетингу.

Ключові слова: економіка, мікронідприємство, ринок, нафтопродукти, прогнозування, розвиток, реклама, товарообіг, ціна, ефективність.

ECONOMY OF A SMALL ENTERPRISE IN THE MARKET OF OIL REFINING PRODUCTS IN THE SHORT TERM

The economic and diagnostic analysis of a small business trading enterprise that operates on the market of oil and fuel raw materials in the Zaporizhzhia region was conducted. Trade is one of the most important branches of the economy in which products are selling to consumers, and it does not matter how and where exactly goods or services are selling. Effective dynamic development of individual trade enterprises is very important for the development of the economy of Ukraine as a whole. The resource and consumer market is one of the sectors of the domestic economy that is developing most dynamically. It solves socially important tasks of providing enterprises with raw materials, and the population with goods and services in the future. The degree of its development significantly affects not only the overall development of the economy, but also the state of production and the quality of life of the population. This statement can be fully attributed to the market of oil products and diesel fuel. The microenterprise that we are investigating is a full-fledged participant of it. The key sector of this market is the trade in refined oil products, fuels and other goods, which currently provide a significant part of the country's tax revenue. This is what determines the relevance of diagnostics of a commercial enterprise that operates on the market of the oil refining industry. In the course of the research, the economic and organizational foundations of the enterprise's functioning, including relationships with suppliers and consumers, were thoroughly analyzed. The economic analysis of the company's performance indicators over the past two years, in particular, the financial and economic results of its activities, was carried out. Price analysis of purchases and sales was performed. A review of the commodity and geographical structure of product turnover was also conducted. The further prospects of the company's development were substantiated, including the forecast of price and profit dynamics for the short-term period. As measures to improve the efficiency of microenterprise development in the short term, the sale of natural gas (which is a new promising direction of business development at the regional level) and the introduction of advertising mechanisms were proposed.

Keywords: economy, microenterprise, market, oil products, forecasting, development, advertising, turnover, price, efficiency.

JEL classification: M21, M31, M37.

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах, що характеризуються посиленням конкуренції і загостренням проблем виживання, значного розвитку набула сфера торгівлі, як оптової, так і роздрібної. Мікроторгівля – це одна з найважливіших сфер товарної економіки, в якій здійснюється масовий продаж продукції споживачеві, причому неважливо,

як саме та де саме продаються товари чи послуги. Головною метою торговельних підприємств є забезпечення населення та інших підприємств необхідними для задоволення потреб товарами і сировиною, а також формування прибутку для підприємця. Ефективність динамічного розвитку окремих торговельних підприємств є дуже важливою для розвитку економіки Укра-

їни загалом і залежить від багатьох факторів, потребуючи якісного аналізу середовища функціонування, що постійно змінюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення економічних засад функціонування малих підприємств, економічним аналізом і діагностикою їхньої діяльності займалося чимало науковців, у тому числі такі теоретики та практики, як О.О. Адлер [1], Т.Г. Васильців [2], Б.Є. Грабовецький Б.Є. [4], Т.Д. Костенко, А.А. Герасимов, В.С. Рижиков, О.К. Добикіна, С.В. Касьянюк [6], І.В. Кривов'язюк [7]. Питання стану та розвитку ринку нафтопродуктів вивчали В.В. Ващенко [3], А.О. Григор'єва [5], А.М. Остапко [8], В.В. Клименко, О.С. Телетов [9] та інші. Проте проблемами економічного аналізу та діагностики мікропідприємств на ринку нафтопереробних продуктів Запорізької області з обґрунтуванням подальших перспектив їхнього розвитку, зокрема можливості прогнозування динаміки цін та прибутку, немає.

Метою статті є аналіз економіко-господарської діяльності торгової фірми для виявлення подальших перспектив її розвитку в контексті мікропідприємницького бізнесу у короткостроковому періоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економіку мікропідприємства за останні два роки авторами досліджено на прикладі ППФ «ЙАРК», типового суб'єкта господарювання на регіональному ринку нафтопереробних продуктів. Більшість подібних підприємств і формують його основу в Запорізькій області. Компанія – один із лідерів на ринку нафтопродуктів м. Мелітополя та Мелітопольського району. Діяльність підприємства з оптової торгівлі паливом представлена в усіх районах області. Підприємство також має можливість зберігання і транспортування нафтопродуктів для сторонніх юридичних осіб. Основний вид економічної діяльності за КВЕД – 46.71. Оптова торгівля твердим, рідким, газоподібним паливом і подібними продуктами. Підприємство сьогодні пропонує дрібним та великим оптом якісні нафтопродукти виробництва NAFTAN (Білорусь), MOZYR OIL REFINERY (Білорусь), ORLEN LIETUVA (Литва), ORLEN (Польща), MOL (Угорщина), ROMPETROL (Румунія), вітчизняних виробників, дизельне паливо з Новоград-Волинського ЛВДС та ін. ПП «ЙАРК» закуповує продукцію цих виробників у таких оптових постачальників, як: ТОВ «ОЛЬХАОЙЛ» (м. Київ) та ТОВ «ОІЛ-ТРЕЙД» (м. Кременчук, Полтавська область). Це основні постійні дистриб'ютори. Основними оптовими закупниками пального у ППФ «ЙАРК» для власних виробничих потреб є: ТОВ ФІРМА «ПРОСТОР», ТОВ «АГРО-ФІРМА УКРАЇНА», ТОВ «ТАВРІЙСЬКІ ПОЛЯ», ТОВ «ДОЛИНСЬКЕ», ФГ «ТРАВНЕВЕ» та інші аграрні формування і підприємства.

У контексті економічного аналізу ППФ «ЙАРК» слід розглянути основні результати його фінансово-економічної діяльності, які відображені у відповідній спрощеній звітності, оскільки об'єкт є мікропідприємством.

Показники звітності за 2018–2019 рр. демонструють незначне зростання сумарного показника вартості оборотних та необоротних активів – на 2,9%, або на 6,6 тис. грн. у грошовому виразі. Водночас можна побачити тенденцію до зростання більшості показників за 2018–2019 рр. Отже, спостерігається зростання вартості основних засобів в 4,43 раза, або на 12,7 тис. грн.

У тому числі зростання їхньої первісної вартості становило 163,6%, а зносу – 81,5%. Окрім основних засобів, іншими необоротними активами підприємство не володіє. Оборотні активи мікропідприємства за цей період, навпаки, зменшилися у своїй вартості на 2,6%, або на 6,1 тис. грн. З них відбулося зменшення вартості грошей та їх еквівалентів на 46,5% (92,1 тис. грн.), а також збільшення вартості поточної дебіторської заборгованості на 166,7% (1,5 тис. грн.) та інших оборотних активів аж на 432,3% (92,5 тис. грн). Вартість власного капіталу та зобов'язань підприємства, як і «активу», загалом зросла на 2,9%, або на 6,6 тис. грн. У тому числі вартість власного капіталу збільшилася на 19,6% (35,2 тис. грн.), причому тільки за рахунок зміни нерозподіленого прибутку. Вартість поточних зобов'язань підприємства зменшилася на 54,7% (28,6 тис. грн.). З них тільки за бюджетними розрахунками зменшення становило 64,8%, або 22,1 тис. грн. Короткостроковими кредитами банків підприємство не користується. Довгострокові зобов'язання, цільове фінансування та забезпечення на підприємстві відсутні. Загальні доходи ППФ «ЙАРК» включають у себе чистий дохід від реалізації бензину в асортименті та дизельного пального, а також надання періодичних послуг із транспортування продукції. За аналізований період вони зросли на 65,7%, або на 5673,2 тис. грн. З них чистий дохід безпосередньо за основним видом діяльності збільшився на 65,9% (5680,7 тис. грн.). Загальні витрати (без оподаткування) включають у себе матеріально-технічні позиції, витрати на транспортування пального, оплату праці, зберігання, консалтингові послуги та інше. Вони за рік зросли на 64,4% (5527,60 тис. грн.), у тому числі за рахунок зростання собівартості на 66,6% та інших витрат на 7,0%. Загальний прибуток підприємства або фінансовий результат до оподаткування – різниця між загальними доходами та витратами фірми. Він збільшився з 2018 до 2019 року аж на 339,4%, або на 145,6 тис. грн. Чистий прибуток обчислений як різниця між фінансовим результатом до оподаткування та податковим платежем на прибуток. І в 2019 році проти попереднього він зріс на 339,2%, або на 119,4 тис. грн. Водночас дані про фінансові результати діяльності ППФ «ЙАРК» (табл. 1) свідчать, що хоча підприємство і працює прибутково, ефективність його діяльності на ринку невисока. Позитивним є те, що відбулося її зростання на 0,68 відсоткових пунктів. Але зростання в короткостроковому періоді зовсім не означає стабільності на перспективу, тому для ППФ «ЙАРК» є необхідним упровадження ефективних стратегій розвитку та розширення ринку.

У контексті економічного аналізу важливо дослідити динаміку цін, за якими закуповується продукція у дистриб'юторів та за якими вона реалізується замовникам. Тут можна засвідчити наявність двох основних тенденцій. По-перше, за 2016–2019 роки спостерігається тенденція до стабільного зростання, хоча і різними темпами, як середніх закупівельних цін, так і середніх цін реалізації пального (і бензину, і дизельного палива). По-друге, в 2020 році спостерігається стрімке падіння цін, як закупівельних, так і реалізаційних, проти попереднього 2019 року. Так, ціна закупки бензину та дизельного пального у дистриб'юторів за весь аналізований період зросла на 2,6% та 2,8% відповідно, тоді як проти попереднього року – зменши-

лася на 9,4% та 9,7%. Середня ціна реалізації бензину та дизельного пального замовникам ППФ «ЙАРК» за 2016 – початок 2020 років зросла на 15,6% та 7,4%, а в 2020 році щодо попереднього відбулося її зменшення на 6,5% та 8,2%. Фахівці пояснюють значне зниження цін на бензин та дизельне паливо за останні місяці масштабним обвалом цін на нафту на світовому ринку на тлі всесвітньої пандемії коронавірусу. Варіація прибутку на 1 літр пального пов'язана зі зміною цін протягом аналізованого періоду. Проте слід усе одно відзначити його поступове зростання як за бензином, так і за дизельним паливом. Так, прибуток з 1 літру реалізації бензину за весь аналізований період зріс на 324,7%, а проти попереднього року – на 14,6%. Прибуток з 1 літру реалізації дизельного палива за ці ж строки – відповідно на 100,0% та 10,4%. Аналіз структури товарообігу передбачає її розгляд у товарному та географічному аспектах. Розглянемо товарообіг продукції за її товарними категоріями та за напрямками замовлення. Основними видами товарної продукції ППФ «ЙАРК» є бензин А-92 та дизельне паливо – вони займають левову частину ваги в загальному обсязі товарообігу в обидва роки, особливо дизельне паливо. Послуги з перевезення продукції не користуються високим попитом. Щодо географічного поділу, то основними замовниками є ТОВ ФІРМА «ПРОСТОР» та ТОВ «АГРО-ФІРМА УКРАЇНА», потім ТОВ «ТАВРІЙСЬКІ ПОЛЯ» і ТОВ «ДОЛИНСЬКЕ». Продукцію іншим підприємствам ППФ «ЙАРК» поставляє в незначній кількості. Загалом за 2018–2019 роки структура товарообігу значно не змінювалася, як товарна, так і географічна.

Таблиця 1
Ефективність діяльності ППФ «ЙАРК»
Запорізької області

Показник	2018 рік	2019 рік
Разом виручка від реалізації продукції та послуг, тис. грн.	8 628,9	14 302,1
Витрати підприємства до оподаткування, тис. грн.	8 586,0	14 113,6
Витрати на оподаткування, тис. грн.	7,7	33,9
Повні витрати підприємства, тис. грн.	8 593,7	14 147,5
Чистий прибуток, тис. грн.	35,2	154,6
– на 1 грн. витрат	0,0041	0,0109
– на 1 особу	7,04	30,92
Ефективність діяльності підприємства, %	0,41	1,09

У контексті окреслення перспектив діяльності та розвитку підприємства поглянемо на прогнозні тенденції цін закупки, реалізації та прибутку на 2020–2022 роки. Обґрунтування можливості прогнозування динаміки закупівельних та реалізаційних цін можна зробити з використанням методу екстраполяції на підставі середнього рівня ряду. Для прогнозування методом екстраполяції використовується трендова модель, яка найбільш точно виявляє динаміку явищ [1; 6; 7]. Для прогнозної оцінки значень показника розраховують довірчі межі (інтервали) для середньої:

$$\bar{y} - t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}} \leq y_{i+L} \leq \bar{y} + t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}}, \quad (1)$$

де \bar{y} – середнє значення ряду;
 $y_{i+L} = \bar{y}$, де $L = 1, 5$;
 t_{α} – табличне значення t-критерію Стьюдента за заданого рівня значущості α , $t_{\alpha} = 0,217$;
 $S_{\bar{y}}$ – середньоквадратична похибка середньої:

$$S_{\bar{y}} = \frac{S}{\sqrt{n}}, \quad (2)$$

де S – середньоквадратична похибка вибірки:

$$S = \frac{\sqrt{\sum (y_i - \bar{y})^2}}{n-1}, \quad (3)$$

Середні значення ряду (\bar{y}) розраховуються за формулою простої арифметичної середньої:

$$\bar{y} = \frac{\sum y_i}{n}, \quad i = \overline{1; n} \quad (4)$$

Вихідні дані та результати прогнозування занесені в табл. 2. Отже, практично всі розраховані прогнозні показники свідчать про перспективи зростання закупівельних цін, цін реалізації продукції та незначного зростання прибутку на 1 літр пального. Проте слід врахувати, що прогнозування має ймовірнісний характер і фактичні дані можуть відрізнятись в майбутньому від прогнозних. На це впливає багато факторів.

У найближчій перспективі як новий напрям розвитку бізнесу планується запропонувати клієнтам довгострокову та взаємовигідну співпрацю у сфері забезпечення природним газом. Буде гарантована наявність контрактів обсягів газу на перше число кожного місяця та регулювання обсягів його споживання упродовж місяця. Фірма зарекомендувала себе як надійний постачальник нафтопродуктів для регіональних споживачів. Розширюючи сьогодні свою присутність на енергоринку області, вона прагне співпрацювати зі споживачами газу на тих самих засадах чесності, відповідальності і взаємної вигоди. Висока ділова репутація компанії є запорукою надійного партнерства. Компанія планує забезпечувати конкурентну ціну й зручні умови постачання газу. Постачання природного газу планується здійснювати за цінами, що вільно встановлюються між постачальником та споживачем, крім випадків, передбачених Законом України «Про ринок природного газу». Постачання газу планується здійснювати замовникам Мелітопольського, Веселівського, Михалійлівського, Приазовського та Якимівського районів на умовах повної та часткової передоплати: 100% передплата – 5300,0 грн. за 1000 м куб., а післяплата (до 10 числа після місяця поставки) – 5500,0 грн. за 1000 м куб. Слід зауважити, що якщо раніше основними замовниками ППФ «ЙАРК» були аграрні формування, то освоєння нового напрямку бізнесу, газопостачання, дасть змогу додатково розширити й інші сегменти регіонального ринку нафтопродуктів.

Для підвищення ефективності за рахунок розширення сегменту ППФ «ЙАРК» на регіональному ринку бензину та дизельного пального, а в майбутньому – й автомобільного газу, необхідно впроваджувати хоча б найпростіші механізми рекламної кампанії. Реклама в ППФ «ЙАРК» сьогодні повністю відсутня. Планування рекламної кам-

панії на мікропідприємстві передбачає низку послідовних кроків – від визначення цілей рекламної кампанії до попередньої оцінки ефективності реклами.

Таблиця 2
Прогнозування динаміки закупівельних та реалізаційних цін основної товарної продукції в ППФ «ЙАРК» на 2020–2022 роки

Рік	Бензин А-92	Дизельне паливо
1	2	3
Середні закупівельні ціни, грн./л		
2016	15,45	16,25
2017	16,30	17,55
2018	17,35	18,10
2019	17,50	18,50
січень-березень 2020	15,85	16,70
Розрахунки та прогнозний інтервал показника-2020		
\bar{y}	16,49	17,42
S	0,453252	0,469906906
$S_{\bar{y}}$	0,202701	0,210148757
$\bar{y} - t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}} \leq y_{i+L} \leq \bar{y} + t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}}$	[16,44601; 16,53399]	[17,3744; 17,4656]
Розрахунки та прогнозний інтервал показника-2021		
\bar{y}	16,698	17,654
S	0,352587	0,343722272
$S_{\bar{y}}$	0,157682	0,157682
$\bar{y} - t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}} \leq y_{i+L} \leq \bar{y} + t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}}$	[16,66378; 16,73222]	[17,62064; 17,68736]
Розрахунки та прогнозний інтервал показника-2022		
\bar{y}	16,7776	17,6748
S	0,335317	0,342540217
$S_{\bar{y}}$	0,149958	0,153188642
$\bar{y} - t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}} \leq y_{i+L} \leq \bar{y} + t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}}$	[16,74506; 16,81014]	[17,64156; 17,70804]
Середні ціни реалізації, грн./л		
2016	16,10	17,05
2017	16,90	18,80
2018	18,05	19,40
2019	19,90	19,95
січень-березень 2020	18,60	18,30

Продовження табл. 1

1	2	3
Розрахунки та прогнозний інтервал показника-2020		
\bar{y}	17,91	18,7
S	0,739594	0,555933899
$S_{\bar{y}}$	0,330757	0,248621198
$\bar{y} - t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}} \leq y_{i+L} \leq \bar{y} + t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}}$	[17,83823; 17,98177]	[18,64605; 18,75395]
Розрахунки та прогнозний інтервал показника-2021		
\bar{y}	18,272	19,03
S	0,548901	0,323844098
$S_{\bar{y}}$	0,245476	0,144827484
$\bar{y} - t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}} \leq y_{i+L} \leq \bar{y} + t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}}$	[18,21873; 18,32527]	[18,99857; 19,06143]
Розрахунки та прогнозний інтервал показника-2022		
\bar{y}	18,5464	19,076
S	0,400142	0,317659409
$S_{\bar{y}}$	0,178949	0,142061606
$\bar{y} - t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}} \leq y_{i+L} \leq \bar{y} + t_{\alpha} \cdot S_{\bar{y}}$	[18,50757; 18,58523]	[19,04517; 19,10683]
Прибуток з 1 літру реалізації, грн.		
2020	[1,39222; 1,44778]	[1,27165; 1,28835]
2021	[1,55495; 1,59305]	[1,37793; 1,37407]
2022	[1,76251; 1,77509]	[1,40361; 1,39879]

Висновки. Отже, дослідження економіки мікропідприємства на регіональному ринку є необхідним із метою визначення його подальших перспектив розвитку. Це положення повною мірою можна віднести до ППФ «ЙАРК» м. Мелітополя. Підприємство є активним учасником регіонального ринку пального. Грунтовний економічний аналіз дасть змогу виявити слабкі позиції і конкурентні переваги підприємства та сформулювати ефективну короткострокову стратегію на майбутнє. Адже невеличкі фірми, які діють сьогодні на ринку нафтопереробних продуктів, є низькорентабельними і перебувають в екстремальних економічних умовах під впливом не тільки внутрішніх факторів, а й чинників зовнішнього середовища.

Список використаних джерел:

- Адлер О.О. Економічна діагностика: практикум. Вінниця: ВНТУ, 2012. 91 с.
- Васильців Т.Г. Економіка малого підприємства: Навч. посіб. Рекомендовано МОН. Київ, 2013. 446 с.
- Вашенко В.В. Аналіз ринку нафти та нафтопродуктів в Україні. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2018. № 3. С. 86–93
- Грабовецький Б.С. Економічний аналіз: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 256 с.
- Григор'єва А.О. Розвиток ринку нафтопродуктів в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Економічні науки*. 2017. № 1 (23). Т. 2. С. 44–50.
- Костенко Т.Д. Економічна діагностика: Практикум / Т.Д. Костенко, А.А. Герасимов, В.С. Рижиков, О.К. Добикіна, С.В. Касьянюк. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 186 с.
- Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика підприємства: теорія, методологія та практика застосування: монографія. Луцьк: Надтир'я, 2007. 260 с.
- Остапко А.М. Використання інтегрованих маркетингових каналів у системі роздрібної торгівлі нафтопродуктами. *Міжнар. наук.-практ. конф. «Управління підприємством: проблеми та шляхи їх вирішення»*. Донецьк, 2005. Т. 1. С. 172–175.

9. Телетов О.С. Клименко В.В. Аналіз тенденцій розвитку ринку дизельного палива. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 1. С. 74–89.

References:

1. Adler O.O. (2012) *Ekonomichna diagnostyka: praktykum* [Economic diagnostics: practical training]. Vinnytsia: VNTU. (in Ukrainian)
2. Vasylyciiv T.Gh. (2013) *Ekonomika malogho pidpryjemstva: Navch. posib. Rekomendovano MON* [Small business Economics]. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Vashhenko V.V. (2018) *Analiz rynku nafty ta naftoproduktiv v Ukraini* [Analysis of the oil and oil products market in Ukraine]. *Landmanagement, cadastral and monitoring*. no. 3, pp. 86–93.
4. Ghrabovcjkij B.Je. (2009) *Ekonomichnyj analiz: Navchalnyj posibnyk* [Economic analysis]. Kyiv: Centr uchbovoji literatury. (in Ukrainian)
5. Ghryghor'jeva A.O. (2017) *Rozvytok rynku naftoproduktiv v Ukraini* [Development of the oil products market in Ukraine]. *International scientific journal «Internauka»*, vol. 2, no. 1(23), pp. 44–50.
6. Kostenko T.D., Gherasymov A.A., Ryzhykov V.S., Dobykina O.K., Kasjjanjuk S.V. (2007) [Economic diagnostics: practical training]. Kyiv: Centr uchbovoji literatury. (in Ukrainian)
7. Kryvov`jazjuk I.V. (2007) *Ekonomichna diagnostyka pidpryjemstva: teorija, metodologija ta praktyka zastosuvannja: monohrafiya* [Economic diagnostics of the enterprise: theory, methodology and application practice: monograph]. Lutsk: Nadstyr`ja. (in Ukrainian)
8. Ostapko A.M. (2005) *Vykorystannja integhrovanykh marketyngovykh kanaliv u systemi rozdribnoji torghivli naftoproduktamy* [Use of integrated marketing channels in the system of retail trade in oil products]. *Proceedings of the Upravlinnja pidpryjemstvom: problemy ta shljakhy jikh vyrishennja (Ukraine, Donetsk, 2015)*, Donetsk, vol. 1, pp. 172–175.
9. Tjeljetov O.S., Klymenko V.V. (2013) *Analiz tendencij rozvytku rynku dyzeljnogho palyva* [Analysis of trends in the diesel fuel market]. *Marketing and innovation management*, no. 1, pp. 74–89.

УДК 330.142.26:339.17(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-11>**Стратійчук В. М.**аспірант кафедри економіки та фінансів підприємства,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9754-5028>**Stratiichuk Victoria**

Kyiv National University of Trade and Economics

ФІНАНСУВАННЯ ОБОРОТНИХ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ

Фінансування оборотних активів є одним з основних етапів процесу управління ними. У статті проведено аналіз сучасного стану фінансування оборотних активів підприємств торгівлі України. На основі результатів анкетування вибірки підприємств торгівлі України визначено причини виявлених тенденцій фінансування оборотних активів. Ідентифіковано основні джерела фінансування оборотних активів підприємств торгівлі у розрізі їх розмірів, видів торговельної діяльності. Здійснено кількісний аналіз впливу основних зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на рівень забезпечення поточної діяльності підприємств торгівлі України власним оборотним капіталом. В результаті проведеного аналізу виокремлено найбільш суттєві якісні та кількісні фактори впливу на рівень забезпечення поточної діяльності підприємства торгівлі України власним оборотним капіталом.

Ключові слова: підприємство торгівлі, оборотні активи, власний оборотний капітал, фінансування оборотних активів, джерело фінансування оборотних активів.

CURRENT ASSETS FINANCING OF TRADING COMPANIES IN UKRAINE: DEVELOPMENT TRENDS AND INFLUENCE FACTORS

Current assets management is based on a dualistic approach that combines planning the required amount of current assets and finding sources of funding. The latter component plays an important role in the performance of the enterprise as a whole, because the financing of current assets is based on the financial structure of the capital of enterprise as a whole and its financial condition. Provision of the enterprise of trade with own financial resources for financing of current assets provides increase of its economic and financial safety. The study of this issue is relevant for trade enterprises, whose current assets are the main operating resource. The study of the state of financing of current assets will allow us to conclude on the effectiveness of the use of financial resources that provide the operational activities of trade enterprises. The article used a combination of methods and approaches that allow implementing system-conceptual integrity of the study: statistical, analysis and synthesis, comparison and generalization, induction and deduction. The purpose of the article is to identify current trends in the process of financing current assets of trade enterprises of Ukraine and the reasons for their occurrence. The analysis revealed a low level of provision of trade enterprises of Ukraine with working capital. The reasons for this state of financing current assets are the low level of use by large enterprises of their own financial resources to finance current assets. The level of ensuring the current activity of enterprises with trade in working capital is most affected by changes in sales, net profit, equity and changes in the discount rate of the NBU. As the results of the questionnaire showed, the level of providing their current activities with working capital is also influenced by the size of the enterprise, its specialization, and type of trade and so on. The identified trends and factors of influence will allow building a method of optimizing the structure of sources of financing current assets. Further research on this issue will concern the determination of the optimal policy of financing current assets taking into account certain factors of influence for trade enterprises of Ukraine.

Keywords: trade enterprise, current assets, working capital, financing of current assets, source of financing of current assets.

JEL classification: D24, G32, Q14.

Постановка проблеми. Процес управління оборотними активами підприємства торгівлі характеризується дуалістичним характером, що, з одного боку, потребує формування необхідного обсягу оборотних активів для ефективного функціонування підприємства, а з іншого боку, передбачає пошук джерел фінансування визначеної суми оборотних активів. Таким чином, фінансування оборотних активів відіграє важливу роль у процесі управління ними, а також обумовлюється загальним фінансовим станом підприємства торгівлі, свідчить про рівень фінансової безпеки підприємства. Дослідження сучасного стану фінансування оборотних активів підприємств торгівлі України, а також факторів, що на нього впливають, дасть змогу удосконалити процес вибору джерел фінансування оборотних активів підприємств торгівлі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансування оборотних активів присвячені науковій праці сучасних науковців. Зокрема, І.О. Бланк [1, с. 374], Н.О. Власова [6], Г.О. Нагаєва [4, с. 285–286], П.А. Стецюк [5, с. 14] досліджували методи та показники оцінювання ефективності фінансування оборотних активів. Зарубіжні науковці Дж.К. Шим, Дж.Г. Сігел [8] та вітчизняні вчені О.М. Філіпенко [7], С.Б. Довбня [2] обґрунтували основні джерела фінансування оборотних активів. С.О. Зубков [3] визначив критерії ефективності фінансування оборотних активів підприємства. Спираючись на наукові розробки вищезазначених авторів, маємо дослідити сучасні тенденції розвитку та фактори впливу на процес фінансування оборотних активів підприємств торгівлі, які з огляду на інтенсивність зміни економічного становища в країні характеризуються швидкою мінливістю.

Мета статті полягає у визначенні сучасних тенденцій фінансування оборотних активів підприємств торгівлі України, їх причин та факторів впливу.

Виклад основного матеріалу. Діагностика ефективності фінансування оборотних активів здійснюється на основі розрахунку основних коефіцієнтів. Професор І.О. Бланк вважає головним індикатором вибору способу фінансування оборотних активів коефіцієнт чистих оборотних активів [24, с. 374]. Водночас сучасна вітчизняна науковиця Н.О. Власова з колективом співавторів виокремлює цей показник, називаючи його коефіцієнтом забезпеченості поточної діяльності власним оборотним капіталом (ВОК) [13]. Поділяючи думку вчених, ми вважаємо, що саме цей показник разом із часткою власного оборотного капіталу є основним індикатором фінансування оборотних активів.

Проаналізуємо цей показник для підприємств торгівлі України (табл. 1). Динаміка коефіцієнта забезпечення поточної діяльності ВОК свідчить про позитивні значення цього коефіцієнта для всіх підприємств України до 2015 року та від'ємні значення показника з 2016 року, аналогічна ситуація спостерігалася для підприємств інших галузей без урахування торгівлі. Для підприємств торгівлі тенденція була більш позитивною, адже протягом досліджуваного періоду від'ємні значення коефіцієнта забезпечення поточної діяльності ВОК спостерігалися лише у 2014–2015 роках як наслідок впливу фінансової кризи в економіці України на фоні політичної та економічної нестабільності. Проте з 2016 року фінансовий стан підприємств торгівлі почав покращуватися, про що свідчать додатні значення коефіцієнта забезпечення поточної діяльності власним оборотним капіталом.

Аналіз цього показника для підприємств різних видів торгівлі та розмірів показав, що найвищий рівень коефіцієнта забезпечення поточної діяльності ВОК

спостерігався у підприємств торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту та групи великих підприємств, а найнижчий – у підприємств оптової торгівлі та групи середніх підприємств досліджуваної галузі. Така ситуація пояснюється вищим обсягом оборотних активів, а також необхідних фінансових ресурсів для їх фінансування підприємствами оптової торгівлі порівняно з обсягом оборотних активів підприємств роздрібною торгівлі, які оптові підприємства сьогодні не здатні покривати власними фінансовими ресурсами.

Виявлена нестабільність розвитку коефіцієнта забезпечення поточної діяльності ВОК створює необхідність детальнішого аналізу ефективності фінансування оборотних активів. На нашу думку, одним із важливих показників фінансування оборотних активів є також частка власного капіталу у їх фінансуванні. Задля проведення аналізу частки власного капіталу у фінансуванні оборотних активів було здійснено анкетне опитування вибірки підприємств торгівлі України, яка нараховує 65 підприємств. В результаті анкетування було виявлено (рис. 1), що у 43,1% підприємств вибірки основним джерелом фінансування оборотних активів є власний капітал, у 20% підприємств частка власного капіталу в загальній сумі оборотних активів складає 20–30%, лише 12,3% підприємств вибірки фінансують оборотні активи, використовуючи менше 10% власного капіталу.

В цьому контексті з'ясуємо причину виявлених дисбалансів у визначених показниках коефіцієнта забезпечення поточної діяльності ВОК та частки використання власного капіталу для фінансування оборотних активів. Задля цього розподілимо результати анкетного опитування щодо підприємств різних розмірів і видів торгівлі. Беручи до уваги те, що кількість підприємств кожної групи різна, визначимо ці показники у відсотках для кожної групи (табл. 2).

Таблиця 1

Динаміка коефіцієнта забезпечення поточної діяльності власним оборотним капіталом підприємств торгівлі України у 2012–2018 роках

Показники	Роки							Абсолютний приріст базовий (2018/2012 роки)
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Загалом по Україні	0,15	0,12	0,04	0,00	-0,01	-0,02	-0,02	-0,0030
Підприємства інших видів економічної діяльності	0,19	0,16	0,06	0,01	-0,02	-0,04	-0,04	-0,0077
Підприємства торгівлі загалом	0,08	0,05	-0,03	-0,02	0,00	0,03	0,03	-0,06
У розрізі видів торгівлі								
Підприємства торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт	0,21	0,17	0,05	0,05	0,16	0,17	0,14	-0,07
Підприємства оптової торгівлі	0,09	0,05	-0,02	-0,02	-0,02	0,01	0,01	-0,08
Підприємства роздрібною торгівлі	0,01	0,00	-0,10	-0,05	0,09	0,09	0,09	0,08
У розрізі розмірів підприємства								2018/2013 роки
Великі підприємства	*	0,06	-0,02	0,14	0,10	0,08	0,01	-0,05
Середні підприємства	*	0,06	0,00	-0,06	0,02	0,00	-0,01	-0,06
Малі підприємства	*	0,04	-0,07	-0,10	-0,07	0,01	0,07	0,03
зокрема, мікропідприємства	*	-0,03	-0,13	-0,11	-0,08	0,03	0,08	0,11

* неможливо проаналізувати у зв'язку з відсутністю статистичних даних

Джерело: сформовано автором за даними статистичних збірників «Діяльність суб'єктів господарювання», «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва» за відповідні роки

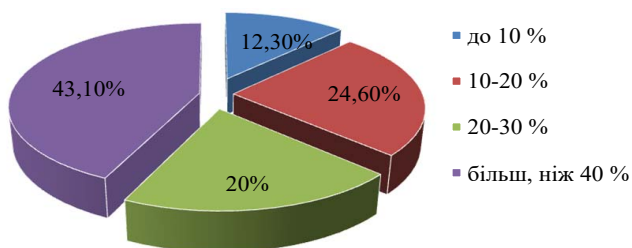

Рис. 1. Структура вибірки підприємств торгівлі України за часткою використання власного капіталу у фінансуванні оборотних активів у 2018 році, % підприємств вибірки

Джерело: сформовано автором за результатами анкетного опитування вибірки підприємств торгівлі України

Таблиця 2

Структура вибірки підприємств торгівлі України за часткою використання власного капіталу у фінансуванні оборотних активів у розрізі їх видів та розмірів у 2018 році, %

Тип підприємства	Частка використання власного капіталу, %				Σ
	До 10%	10-20%	20-30%	Більше 40%	
Великі підприємства	25	50	25	0	100
Середні підприємства	0	50	33,30	16,70	100
Малі підприємства	14,30	16,30	16,30	53,10	100
Оптові підприємства	9,20	25,90	24,10	40,70	100
Роздрібні підприємства	24,30	18,20	0	54,50	100
Продовольчі підприємства	14,20	28,60	28,60	28,60	100
Непродовольчі підприємства	11,80	23,50	17,60	47,10	100
Загалом по вибірці	12,30	24,60	20	43,10	100

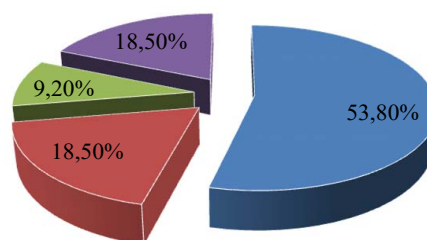
Джерело: сформовано автором за результатами анкетного опитування вибірки підприємств торгівлі України

Згідно з даними табл. 2, підприємства торгівлі різних розмірів по-різному фінансують оборотні активи. Так, половина великих підприємств для фінансування лише 10–20% оборотних активів використовує власний капітал. Чверть великих підприємств торгівлі вибірки фінансує до 10% оборотних активів за рахунок власного капіталу, чверть – 20–30%. Половина середніх підприємств фінансує 10–20% оборотних активів за рахунок власних фінансових ресурсів, 33,3% таких підприємств фінансують власним оборотним капіталом 20–30% оборотних активів, а 16,7% середніх підприємств використовують власні ресурси для фінансування більше 40% оборотних активів. Більше половини малих підприємств фінансує більше 40% оборотних активів за рахунок власного капіталу.

Визначені тенденції свідчать про те, що переважно малі підприємства використовують власні ресурси для фінансування оборотних активів, питома вага оборотних активів таких підприємств щодо вибірки становить лише 4,22%. Розподіл підприємств на оптові та роздрібні й продовольчі та непродовольчі не показав суттєвих дисбалансів у використанні власного капіталу під

час фінансування оборотних активів. Отже, з огляду на те, що найбільшу частку оборотних активів мають оборотні активи великих підприємств, проте вони фінансують не більше 30% оборотних активів, використовуючи власний оборотний капітал, рівень забезпечення поточної діяльності власним оборотним капіталом генеральної сукупності підприємств є низьким.

Анкетування вибірки підприємств показало, що, крім частки власних фінансових ресурсів, підприємства застосовують також інші джерела фінансування оборотних активів (рис. 2).

Власний капітал
Комерційний кредит

Короткостроковий кредит
Довгостроковий кредит

Рис. 2. Структура вибірки підприємств торгівлі України залежно від переважання джерел фінансування оборотних активів у 2018 році, % підприємств вибірки

Джерело: сформовано автором за результатами анкетного опитування вибірки підприємств торгівлі України

Як показало дослідження, 53,8% підприємств вибірки віддають перевагу використанню переважно власних фінансових ресурсів у структурі джерел фінансування оборотних активів. По 18,5% підприємств вибірки віддають перевагу фінансуванню оборотних активів за рахунок короткострокового та довгострокового кредиту. Найменшу частку вибірки (9,2%) становлять підприємства, основним джерелом фінансування оборотних активів яких є товарний кредит. Розглянемо структуру вибірки підприємств щодо пріоритетних джерел фінансування оборотних активів у розрізі їх розмірів та видів торгівлі (табл. 3).

Згідно з даними табл. 3, розподіл підприємств за розмірами показав помітні відмінності в переважанні джерел фінансування оборотних активів. Так, половина великих та середніх підприємств задля цього використовує довгостроковий кредит, 67,3% малих підприємств фінансують оборотні активи за рахунок власного капіталу. Розподіл підприємств вибірки на оптові та роздрібні, а також продовольчі та непродовольчі показав, що найбільшу частку кожної з таких груп підприємств складають ті, що фінансують оборотні активи за рахунок власних фінансових ресурсів, фінансування їх оборотних активів за рахунок позикових джерел розподілилося відносно рівномірно та коливалося в межах 20% з незначними відхиленнями. Лише в роздрібних та продовольчих підприємствах відмінності в частках підприємств, що фінансують оборотні активи за рахунок товарних кредитів, були більше приблизно на 15%, ніж у оптових та непродовольчих підприємствах вибірки. Визначені тенденції свідчать про найбільшу залежність структури джерел фінансування оборотних активів від розміру підприємства.

Таблиця 3
Структура вибірки підприємств торгівлі України
залежно від переважання джерел фінансування
оборотних активів у 2018 році, %

Тип підприємства \ Джерело фінансування ОА	Власний капітал	Короткостроковий кредит	Товарний кредит	Довгостроковий кредит	Σ
Великі підприємства	0	25	25	50	100
Середні підприємства	16,70	33,30	0	50	100
Малі підприємства	67,30	14,20	10,20	8,30	100
Оптові підприємства	57,40	18,50	5,60	18,50	100
Роздрібні підприємства	36,30	18,20	27,30	18,20	100
Продовольчі підприємства	28,60	28,60	21,40	21,40	100
Непродовольчі підприємства	60,80	15,70	5,80	17,70	100
Загалом по вибірці	53,80	18,50	9,20	18,50	100

Джерело: сформовано автором за результатами анкетного опитування вибірки підприємств торгівлі України

Таким чином, фінансування оборотних активів здійснюється під впливом низки факторів. Для більш глибокого аналізу процесу фінансування оборотних активів здійснимо кількісний розрахунок впливу основних факторів на коефіцієнт забезпечення поточної діяльності власним оборотним капіталом як один з основних індикаторів ефективності фінансування оборотних активів.

Для проведення якісного кореляційного аналізу визначимо вплив зовнішніх та внутрішніх факторів, які, на нашу думку, найсильніше впливають на коефіцієнт забезпечення поточної діяльності ВОК та містять з ним стохастичні зв'язки. Під час визначення факторів для аналізу виключимо ті, що формують детермінований зв'язок із результативним показником (обсяг оборотних активів та поточні фінансові зобов'язання). До факторів кореляційної моделі віднесемо зовнішні (температура приросту інфляції, темп приросту ВВП, темп приросту облікової ставки Національного банку України, темп приросту доходів населення) та внутрішні (температура приросту обсягу реалізованої продукції, чистого прибутку, собівартості реалізованої продукції та власного капіталу).

За результатами кореляційного аналізу (табл. 4) помітно найбільший вплив на результативний показник темпу приросту облікової ставки НБУ, темпу приросту індексу інфляції, що показали обернено пропорційний зв'язок. Ми вважаємо, що вищезазначені

Таблиця 4

Кореляційний аналіз залежності коефіцієнта забезпечення поточної діяльності
ВОК вибірки підприємств торгівлі України від основних факторів у 2013–2018 роках

	Тпр коеф. забезп. пот. д-сті ВОК	Тпр облікової ставки НБУ	Тпр індексу інфляції	Тпр ВВП	Тпр доходів насел.	Тпр обсягу реаліз. прод.	Тпр чистого приб.	Тпр собів. реаліз. прод.	Тпр ВК
Тпр коеф. забезп. поточної д-сті ВОК	1								
Тпр облікової ставки НБУ	-0,86	1							
Тпр індексу інфляції	-0,79	0,92	1						
Тпр ВВП	0,17	-0,16	-0,23	1					
Тпр доходів населення	0,22	-0,33	-0,49	0,79	1				
Тпр обсягу реаліз. продукції	0,46	-0,05	-0,19	0,05	0,22	1			
Тпр чистого прибутку	0,77	-0,71	-0,65	0,54	0,69	0,46	1		
Тпр собів. реаліз. прод.	0,11	0,32	0,24	-0,09	0,01	0,90	0,20	1	
Тпр ВК	-0,51	0,55	0,75	-0,16	-0,17	-0,07	-0,13	0,32	1

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України, Національного банку України та фінансової звітності вибірки підприємств торгівлі України

Таблиця 5

Результати регресійного аналізу впливу основних факторів
на коефіцієнт забезпечення поточної діяльності ВОК у 2013–2018 роках

Результативний показник	Коефіцієнт забезпечення поточної діяльності ВОК
Фактори впливу	Температура обсягу реалізованої продукції (X1); температура приросту чистого прибутку (X2); температура приросту власного капіталу (X3); температура приросту облікової ставки (X4)
Множинний коефіцієнт кореляції R	0,956
Коефіцієнт детермінації R ²	0,915
Рівень зв'язку	Високий
Залежність результативного показника від виділених факторів	91,5%
Регресійне рівняння	$Y = 35,87 + 1,114X1 - 0,01X2 - 6,9X3 - 1,73X4$

Джерело: сформовано автором за даними фінансової звітності вибірки підприємств торгівлі України

зв'язки є об'єктивними, адже приріст кредитної ставки або вартості грошових коштів зумовлює зростання вартості позикового капіталу, що застосовується для фінансування оборотних активів, знижуючи частку власного капіталу у фінансуванні оборотних активів. Однак виокремлені вище фактори є зовнішніми, що свідчить про неможливість конкретного підприємства змінювати їх.

Серед застосованих у кореляційному аналізі внутрішніх факторів розраховано помітний вплив приросту чистого прибутку вибірки підприємств, обсягу їх реалізованої продукції на рівень забезпечення поточної діяльності ВОК, а також темпу приросту обсягу власного капіталу підприємства, який є джерелом фінансування оборотних активів.

Задля проведення більш глибокого аналізу впливу факторів, що показали кореляційні зв'язки з результативним показником, доповнено проведений аналіз побудованою моделлю регресії, результати якої містяться у табл. 5.

Проведений регресійний аналіз показав досить щільну залежність між коефіцієнтом забезпечення поточної діяльності ВОК та включеними в модель факторами (власним капіталом, чистим прибутком, обсягом реалізованої продукції, обліковою ставкою НБУ), множинний $R = 0,95,6$. За результатами аналізу з'ясовано, що залежність результативного показника від включених у регресійну модель факторів складає 91,5% ($R^2 = 0,915$), лише 8,4% обумовлені іншими, не включеними в модель, факторами. За результатами кореляційного аналізу можемо зробити висновок про високий зв'язок темпу приросту інфляції з результативним показником, що також містить досить

щільні взаємозв'язки з обліковою ставкою НБУ та власним оборотним капіталом, тому задля уникнення колінеарності між факторами темп приросту інфляції не включено до регресійної моделі. Разом із виключенням колінеарності задля підвищення якості моделі здійснено її перевірку на адекватність із застосуванням F , тобто критерія Фішера, згідно з якою $F_{\text{факт}} = 15,9$, $F_{\text{табл}} = 0,22$. Отже, для побудованої моделі справдилася нерівність $F_{\text{факт}} > F_{\text{табл}}$, що свідчить про досить високий рівень статистичної значущості цієї моделі регресії.

Висновки. Проведений аналіз сучасного стану фінансування оборотних активів показав низький рівень забезпечення поточної діяльності підприємств торгівлі України власним оборотним капіталом. Причинами такого стану фінансування оборотних активів є низький рівень застосування великими підприємствами, що, відповідно, характеризуються великими обсягами оборотних активів, власних фінансових ресурсів для фінансування оборотних активів. На рівень забезпечення поточної діяльності підприємств торгівлі ВОК найсильніше впливають зміна обсягу реалізованої продукції, чистого прибутку, власного капіталу підприємства та зміна облікової ставки НБУ. Як показали результати анкетного опитування, на рівень забезпечення їх поточної діяльності власним оборотним капіталом впливають також розмір підприємства, його спеціалізація, вид торгівлі тощо.

Подальші наукові дослідження цієї проблематики будуть стосуватися визначення оптимальної політики фінансування оборотних активів з огляду на визначені фактори впливу для підприємств торгівлі України.

Список використаних джерел:

1. Бланк І.О. Основи фінансового менеджменту. 3-тє вид., переробл. і доп. Москва : Омега-Л, 2011. 656 с.
2. Довбня С.Б., Разгоняєва Т.М. Факторингове фінансування оборотних активів підприємства: особливості та перспективи. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2006. № 2. С. 25–33.
3. Зубков С.О. Критерії ефективності політики фінансування оборотних активів підприємства. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2012. Вип. 2. С. 122–130.
4. Нагаєва Г.О. Обґрунтування показників ефективності політики фінансування оборотних активів. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2017. № 185. С. 183–290.
5. Стецюк П.А. Методичний інструментарій оцінки ефективності оборотних активів підприємства. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 3 (25). С. 13–19.
6. Власова Н.О. та ін. Управління оборотними активами на підприємствах роздрібної торгівлі : монографія. Харків : ХДУХТ, 2014. 258 с.
7. Філіпенко О.М., Мілаш І.В. Систематизація джерел фінансування оборотних активів підприємств торгівлі. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2012. Вип. 2. С. 105–113.
8. Шим Дж.К., Сигел Дж.Г. Финансовый менеджмент / пер. с англ. Москва : Филинь, 1996. 400 с.

References:

1. Blank I.O. (2011) *Osnovy finansovogo menedzhmenta* [Fundamentals of Financial Management]. Moscow: Omega-L (in Russian).
2. Dovbnya S.B., Razghoniaeva T.M. (2006) Faktorynhove finansuvannia oborotnykh aktyviv pidpriemstva: osoblyvosti ta perspektyvy [Factoring financing of current assets of the enterprise: features and prospects]. *Economic Bulletin of the National Mining University*, vol. 2, pp. 25–33.
3. Zubkov S.O. (2012) Kryterii efektyvnosti polityky finansuvannia oborotnykh aktyviv pidpriemstva [Criteria for the effectiveness of the company's current assets financing policy]. *Economic strategy and prospects for the development of trade and services*, vol. 2, pp. 122–130.
4. Nahaieva H.O. (2017) Obgruntuvannia pokaznykiv efektyvnosti polityky finansuvannia oborotnykh aktyviv [Substantiation of indicators of efficiency of current assets financing policy]. *Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture*, vol. 185, pp. 183–290.
5. Stetsiuk P.A. (2018) Metodychni instrumentarii otsinky efektyvnosti oborotnykh aktyviv pidpriemstva [Methodical tools for assessing the effectiveness of current assets of the enterprise]. *Economy. Management. Business*, vol. 3 (25), pp. 13–19.
6. Vlasova N.O. ta in. (2014). Upravlinnja oborotnymy aktyvamy na pidpriemstvakh rozdribnoi' torghivli [Management of current assets at retail enterprises]. Harkiv: HDUHT (in Ukrainian).
7. Fylypenko O.M., Milash I.V. (2012) Systematyzatsiia dzherel finansuvannia oborotnykh aktyviv pidpriemstv torhivli [Systematization of sources of financing of current assets of trade enterprises]. *Economic strategy and prospects for trade and services*, vol. 2, pp. 105–113.
8. Shym Dzh.K., Syhel Dzh.H. (1996) *Fynansovii menedzhment* [Financial Management]. Moskva : Fylyn. (in Russian)

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 330.15

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-12>**Горбченко Д. В.**кандидат економічних наук,
Сумський державний університет**Вороненко В. И.**кандидат економічних наук, доцент,
Сумський державний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0301-5924>**Horobchenko Denys, Voronenko Viacheslav**
Sumy State University

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ АНАЛИЗА ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Цель статьи – анализ влияния эффектов экономического развития на окружающую среду, разработка комплексной модели эколого-экономического развития, основанной на обобщении уже изученных подходов и более широком представлении информации о параметрах устойчивого развития. Определены пути достижения Экологической кривой Кузнецца как условия устойчивого развития. Установлено, что достаточным условием обеспечения отсутствия ухудшения устойчивого развития является переход через точку максимального уровня загрязнения окружающей среды. Эта точка описывает выбросы загрязнений, учитывая эффект накопления загрязнения среды, который проявляется после превышения ассимиляционных возможностей природы. При этом во время экономического подъема влияние убытков от эмиссии диоксида углерода не так заметны, как во времена спадов. Поэтому преодоление постоянного увеличения концентрации загрязнения требует повышения экологической эффективности экономики и согласования действий между странами в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: эколого-экономическое состояние, Экологическая кривая Кузнецца (ЭКК), парниковые газы, загрязнение, диоксид углерода (CO₂), экономический рост, эколого-экономический ущерб.

THEORETICAL MODELS OF ANALYSIS OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT

The article deals with the currently important problem of the influence of the effects of economic development on the environment. The purpose of the article is to analyze the impact of these effects, to develop an integrated model of ecological and economic development, which is based on the generalization of the already studied approaches and a broader presentation of information on the parameters of sustainable development. The object of research is the processes that help to achieve sustainable development. For the methodological support of the research, the created theoretical model of the analysis of ecological and economic development was used. The model allows determining the possibilities of achieving the Environmental Kuznets Curve (EKC). In order to take into account the processes of accumulation and absorption of various greenhouse gases in the atmosphere, an approach to estimation the accumulated amount of carbon dioxide (CO₂) in the atmosphere was proposed in the form of an integrated model. This model takes into account oceanic and biospheric absorption of hydrocarbon emissions from human activities. The article defines the ways to achieve the Environmental Kuznets Curve (EKC) as a condition for achieving sustainable development. It was found that a sufficient condition, which should ensure the absence of deterioration of sustainable development, is the transition through the point of maximum level of environmental pollution. This point describes emissions of pollution, taking into account the effect of accumulation of environmental pollution, which begins to manifest itself after exceeding the assimilation capabilities of nature. At the same time, during economic recovery, the impact of losses from carbon dioxide (CO₂) emissions is not as noticeable as during economic recessions. Therefore, overcoming the constant increase in pollution concentration will require a significant increase in the environmental efficiency of the economy and coordination of actions between countries in the long term. Based on this, the practical significance of the article lies in finding new ways to achieve sustainable development.

Keywords: ecological and economic state, Ecological Kuznets Curve (EKC), greenhouse gases, pollution, carbon dioxide (CO₂), economic growth, ecological and economic damage.

JEL classification: Q50, Q53, Q56.

Постановка проблеми. Новая волна исследований теории экономического развития, направленных на выявление новых детерминант роста, не позволяет сделать однозначный вывод о достаточном интересе к

экологическим факторам. Большинство исследований направлено на поиск этих детерминант в показателе, известном под названием «Остаток Солоу». Однако результаты эмпирических исследований, направ-

ленных на выявление влияния экономического роста на показатели устойчивого развития относительно экологической составляющей, в которых широкое распространение получила зависимость с названием «Экологическая кривая Кузнецца (ЭКК)», не подтверждают выводы, которые основаны на анализе исключительно теоретических моделей. Как показал анализ работ, направленных на выявление и изучение ЭКК, множество предложенных подходов расходятся в результатах и не предоставляют комплексную информацию о динамике влияния факторов экономического развития на качество компонентов окружающей природной среды.

Анализ последних исследований и публикаций. Впервые зависимость уровня доходов и качества окружающей природной среды была рассмотрена в работе Руттана [1]. Было выявлено, что эластичность спроса по доходу на материальное потребление и услуги тем ниже, чем выше уровень благосостояния. Эластичность спроса на экологически качественные условия жизни, наоборот, тем выше, чем выше уровень благосостояния. Исследования Энтла и др. [2] показали, что спрос на «чистый воздух» начинает расти, когда уровень доходов достигает определенного значения.

С 1991 года, когда ученые впервые эмпирическим путем установили систематическую зависимость между доходом на душу населения и качеством окружающей природной среды, названной Экологической кривой Кузнецца, данный метод стал фактически стандартом определения уровня экологического развития государства. Исследования Гроссмана и Крюгера [3] показали, что значения некоторых важных индикаторов качества компонентов окружающей среды улучшаются вместе с ростом доходов населения и уровнем потребления. В докладе Всемирного Банка [4] особое внимание было уделено такому факту, что вместе с ростом доходов спрос на повышение качества природной среды в форме инвестиций будет расти. В работе Стоки [5] выдвинуто предположение, что создание обратной U-образной закономерности между доходами и качеством природной среды должна генерировать сама экономическая система с помощью изменений в структуре спроса и предложения невидимой рукой Адама Смита.

В исследованиях ученых Дасгупта и др. [6] показана возможность снижения траектории ЭКК в развивающихся странах: статистика показывает, что траектория ЭКК идет ниже в развивающихся странах для тех же видов экодеструктивного воздействия, чем в развитых странах. Это может быть связано с тем, что развивающиеся страны теперь более осведомлены о возможных негативных последствиях экодеструктивной деятельности, тогда как у развитых стран не было этой информации. Но остается невыясненным вопрос, связанный с определением возможности достижения ЭКК.

Цель статьи заключается в анализе влияния факторов экономического развития на состояние окружающей природной среды, построении комплексной модели эколого-экономического развития, основанной на интеграции уже известных подходов и более комплексном представлении информации о параметрах устойчивого развития.

Изложение основного материала. По концепции ЭКК для различных видов экологически деструктивной

деятельности в работе [7] был проведен комплексный анализ исследований. В результате исследователи определили следующие формы взаимосвязи между состоянием окружающей природной среды и уровнем экономического развития (в скобках – количество доказанных зависимостей): монотонный рост (22), монотонный спад (20), обратная U-образная кривая (333), U-образная кривая (25), N-образная кривая (27), слабая корреляция (124), отсутствие связи (37). Итого, только 57% исследований подтверждают существование ЭКК в классическом виде, а в 21% исследований связь очень слабая. Исследователи Де Брюйн и др. [8] указывают, что кривая зависимости между загрязнением и экономическим ростом имеет волновой характер. Логично предположить, что полученные в работе [7] формы зависимости могут быть частями волновой траектории и обусловлены недостаточным количеством информации об исследуемых явлениях. Но данное исследование направлено не на доказательство объективности существования ЭКК. Вместо этого мы считаем, что существование ЭКК является необходимым условием улучшения устойчивого развития. Таким образом, возникает необходимость определения возможности ее достижения. Для этого разработана комплексная модель эколого-экономического развития, основанная на интеграции известных подходов и более комплексном представлении информации о параметрах устойчивого развития.

Учет фактора времени в разработанной модели обеспечивается за счет определения показателей уровня загрязнения и экономического развития в виде соответствующих динамических функций. Для упрощения модели эколого-экономического развития под уровнем экономического развития понимается уровень выпуска в экономике. Для расчетов в качестве этого показателя подходит внутренний валовый продукт. Связь между уровнем загрязнения и экономическим развитием в модели определяется декомпозицией данных показателей:

$$E(t) = \frac{E}{Q}(t) \cdot Q(t), \quad (1)$$

где $E(t)$ – уровень загрязнения, $Q(t)$ – уровень выпуска в экономике, $E/Q(t)$ – удельное загрязнение (экологическая деструктивность) производства.

Дифференцируя и логарифмируя формулу (1) получаем связь между абсолютными и удельными показателями:

$$\frac{\Delta E}{E} = \frac{\Delta Q}{Q} + \frac{\Delta(E/Q)}{(E/Q)}, \quad (2)$$

где $\Delta E/E$, $\Delta(E/Q)/(E/Q)$ – темпы прироста абсолютного и удельного значений загрязнения соответственно; $\Delta Q/Q$ – темп прироста выпуска, определяющий скорость экономического роста.

Устойчивое развитие и кумулятивный эффект не обеспечивают постановку и решение проблем общества. Устойчивое развитие подразумевает общие направления решения проблем без четкой постановки самих проблем. Кумулятивный эффект является индикатором, который характеризует состояние окружающей среды и может использоваться для формулирования проблемы, при этом не предлагая способ ее решения.

В наши дни кумулятивный эффект возникает так часто во времени и плотно в пространстве, что восстановление исходного состояния окружающей среды уже невозможно достичь только за счет ассимиляционного потенциала природной среды. Этот эффект описывается уровнем и направлением изменений состояния системы, при этом состояние системы уже отличается от природного. Для учета процессов аккумуляции и абсорбции парниковых газов в атмосфере используется индекс ответственности, учитывающий данный аспект путем применения предложенного в работе Сигенфалера [9] подхода к оценке аккумулированного объема углекислого газа в атмосфере. Данный подход в виде комплексной модели, учитывающей океанические и биосферные процессы поглощения эмиссии углеводородов, образовавшихся в результате антропогенной деятельности, был упрощен и получен вид формулы для нахождения количества CO₂ в атмосфере. Оценивание удерживаемого в атмосфере CO₂ проводится по формуле:

$$CO_{2,r} = CO_{2,0} \cdot \left(0,3e^{\left(\frac{t}{7}\right)} + 0,34e^{\left(\frac{t}{71}\right)} + 0,36e^{\left(\frac{t}{815}\right)} \right), \quad (3)$$

где CO_{2,r} – удерживаемый объем CO₂ в атмосфере в t-ом году после эмиссии, тыс. т; CO_{2,0} – объем эмиссии в прошлом периоде, тыс. т; t – период времени, лет.

В общем случае, если определение уровня загрязнения требует учета аккумуляции и абсорбции результатов экодеструктивного воздействий, мы предлагаем рассчитывать его по следующей формуле:

$$E(t) = \sum_{t=t_0}^{t_n} f(E_t; t_n - t), \quad (4)$$

где E(t) – уровень загрязнения в периоде t; f – функция, отражающая зависимость уровня загрязнения от эффектов аккумуляции и абсорбции во времени; t_n – текущий период; t₀ – горизонт ретроспекции; t_n – t – период от момента загрязнения до расчетного периода.

На сегодняшний день существуют следующие основные аргументы, объясняющие характер ЭКК: технологическое совершенствование производственных систем, исключая негативные факторы влияния; внедрение менее материалоемких и энергоемких технологий; повышение информированности населения о влиянии загрязнения на благосостояние и здоровье; повышение эластичности спроса на «чистый воздух»; либерализация международных торговых отношений; развитие открытых политических систем.

Среди критических аргументов по поводу ЭКК выделяются следующие пункты: последствия деградации окружающей природной среды не могут нанести значительный ущерб субъектам экономической деятельности, а сама деградация окружающей природной среды не может остановить экономический рост и повлиять на благосостояние людей в будущем; структура экологически деструктивных воздействий меняется в процессе экономического роста, что создает ложную видимость снижения уровня загрязнения; ЭКК является следствием либерализации международной торговли, когда развитые страны получают возможность снижать негативную нагрузку на природную среду и переносить ее в развивающиеся страны.

Разработка комплексной эколого-экономической модели обусловлена выявлением ряда недостат-

ков, присущих существующим моделям. К ним мы отнесли:

1. *Отсутствие комплексного анализа количественных и качественных характеристик исследуемых процессов.* При определении взаимосвязи «загрязнение – экономический рост» могут учитываться как абсолютные (количественные, экстенсивные), так и относительные (качественные, интенсивные) показатели. Часто также используются значения натуральных логарифмов исследуемых показателей. Раздельный анализ абсолютных и относительных величин, во-первых, не позволяет провести комплексный анализ динамики эколого-экономических факторов, во-вторых, не позволяет сравнивать данные различных исследований.

2. *Не учитывается эффект рикошета.* Эффект рикошета проявляется, когда качественное экологическое совершенствование и оптимизация процессов природопользования приводит к увеличению абсолютного масштаба экологически деструктивной деятельности.

3. *Не учитывается аккумуляция и абсорбция природными системами результатов экологически деструктивных действий.* Существует закон цепных антропогенных связей и процессов, согласно которому есть антропогенные потоки, что формируются в рамках природно-технических геосистем, имеющие возможности взаимодействовать так, что их суммирование вызывает кумулятивный эффект, который обуславливает увеличение масштаба распространения антропогенных изменений природной среды. Учет данного фактора позволяет повысить точность расчетов, предвидеть долгосрочные последствия экологически деструктивного воздействий.

4. *Предусматривается лишь бесконечный экономический рост.* Взаимосвязь «загрязнение – экономический рост» не описывает характер изменения экономических показателей, предполагая только их перманентный рост. Экономический спад или стагнация не учитываются.

5. *Отсутствует временная привязка исследуемых показателей.* ЭКК в классическом виде учитывает только показатели экономического роста и факторов влияния, что существенно снижает ценность получаемых результатов.

6. *Не сформулированы необходимые условия существования ЭКК в ее классическом виде.* Обратный U-образный характер зависимости, определенный на основе статистических показателей по многим странам, кроме того, является желательной траекторией развития.

Взаимосвязь исследуемых величин, представленных в формулах (1), (2), и (4), определяет модель эколого-экономического развития, которая графически представлена на рисунке 1. В данной модели представлены три кривые (№ 1, 2, 3), которые определяют зависимость в системе «экономический рост – состояние окружающей природной среды» в рамках концепции ЭКК. Как видно из рис. 1, достижение ЭКК № 1 максимума и снижение траектории не является достаточным условием дальнейшего отсутствия увеличения уровня загрязнения, если темп роста выпуска будет опережать темп снижения удельного загрязнения, то есть при выполнении условия, следующего из формулы (2):

$$\frac{\Delta Q}{Q} > \frac{\Delta(E/Q)}{(E/Q)}. \quad (5)$$

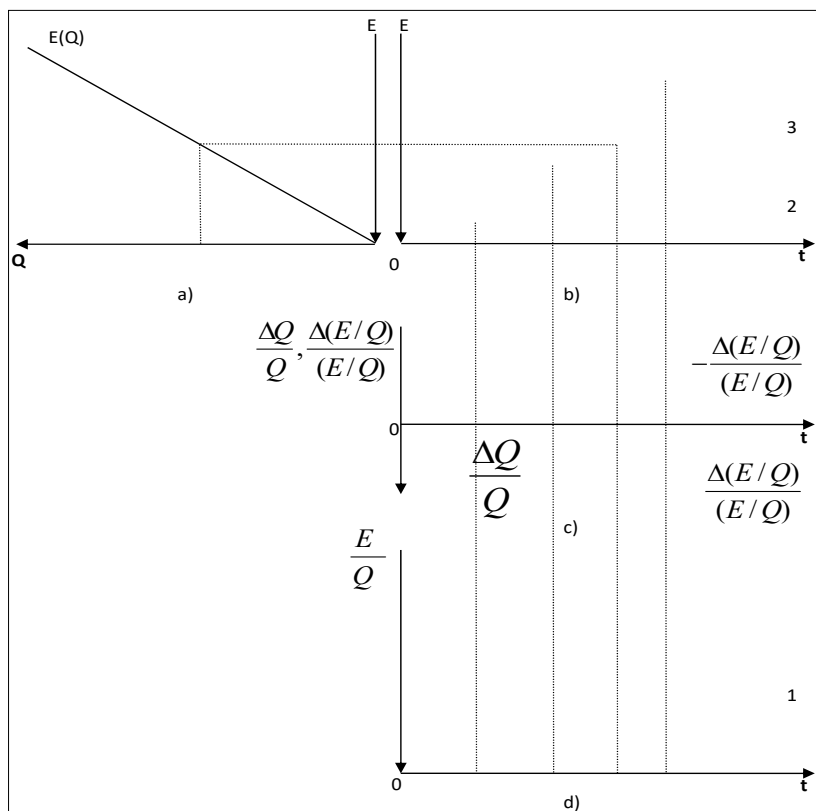

Рис. 1. Теоретическая модель эколого-экономического развития

Соответственно, достижение максимума ЭКК № 2, которая описывает выбросы загрязняющих веществ, также не определяет точку максимального уровня загрязнения, если учитывать эффект аккумуляции загрязнения, который начнет проявляться с момента превышения ассимиляционных возможностей природной системы.

Таким образом, минимальным условием, которое должно гарантировать отсутствие ухудшения устойчивого развития, является преодоление максимума ЭКК № 3, которая описывает выбросы загрязняющих веществ, учитывая эффект аккумуляции загрязнения.

Выводы. Преодоление тенденции увеличения концентрации как CO₂, так и всех остальных парниковых газов, требует значительного увеличения экологической

эффективности экономической деятельности. Но это должно происходить в зависимости от целевого значения такой деятельности. Кроме того, необходима координация действий на мировом уровне, так как невыполнение обязательств относительно сокращения эмиссии парниковых газов определенными государствами может ставить под угрозу общую цель – достижение устойчивого развития.

Перспективы последующих исследований в данном направлении заключаются в изучении изменения характера взаимосвязи между экономическим ростом и эмиссией парниковых газов. По мере развития альтернативной энергетики эта взаимосвязь должна ослабевать, что представляет исследовательский интерес.

References:

1. Ruttan V.W. (1971). Technology and the Environment. *American Journal of Agricultural Economics*, vol. 53, no 5, pp. 707–717.
2. Antle J.M., Heidebrink G. (1995). Environment and Development: Theory and International Evidence. *Economic Development and Cultural Change*, vol. 43, no. 3, pp. 603–625.
3. Grossman G.M., Krueger A.B. (1991). Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement. *National Bureau of Economic Research*, no. 3914, pp. 1–39.
4. World Bank (1992). World Development Report 1992: Development and the Environment. Oxford University Press, New York.
5. Stokey N.L. (1998). Are There Limits to Growth? *International Economic Review*, vol. 39, no. 1, pp. 1–31.
6. Dasgupta S., Laplante B., Wang H., Wheeler D. (2002). Confronting the Environmental Kuznets Curve. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 16, no 1, pp. 147–168.
7. Li H., Berrens R.P., Grijalva Th. (2007). Economic Growth and Environmental Quality: a Meta-analysis of Environmental Kuznets Curve Studies. *Economics Bulletin*, vol. 17, no. 5, pp. 1–11.
8. De Bruyn S.M., Van Den Bergh J.C.J.M., Opschoor J.B. (1995). Empirical Investigations in Environmental-Economic Relationships Reconsidering the Empirical Basis of Environmental Kuznets Curves and the De-linking of Pollution from Economic Growth. Tinbergen Institute Discussion Paper, Amsterdam.
9. Siegenthaler U. (1983). Uptake of Excess CO₂ by an Outcrop-diffusion Model of the Ocean. *Journal of Geophysical Research: Oceans*, vol. 88, no. C6, pp. 3599–3608.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 311.21:338.435

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-13>**Фатюха Н. Г.**кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1026-6713>**Здорова К. О.**студентка,
Національний університет «Запорізька політехніка»**Fatiukha Nataliya, Zdorova Katerina**
National University "Zaporizhzhia Polytechnic"

ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті наведено результати дослідження проблеми бідності в Україні. Виявлено, що на сучасному етапі розвитку міжнародної економіки стратегічною метою є проголошення сталого розвитку, тому можна стверджувати, що для України одним з найважливіших питань є проблема бідності, а саме дослідження причин, оцінювання стану життя населення, вивчення факторів впливу на доходи населення та рівень бідності. В процесі дослідження виявлено, що більшість соціально-економічних показників формується під впливом не одного, а багатьох факторів, тому побудовано модель багатфакторного кореляційно-регресійного аналізу. В результаті дослідження запропоновано напрямки подолання проблеми бідності в Україні шляхом реформування майже всіх сфер діяльності людства. Встановлено, що оптимальним варіантом вирішення проблеми бідності є поєднання активної соціальної політики, спрямованої на відновлення й зростання зайнятості та створення умов для гідної праці з ефективною підтримкою найуразливіших верств населення. Виділено такі заходи подолання проблем бідності в Україні: стабілізація економіки України, що призводить до поступової відмови від зовнішніх запозичень; створення сприятливого середовища для залучення іноземних інвестицій, розвитку малого та середнього бізнесу; фінансова підтримка наукової сфери України і запровадження інновацій та експортної діяльності підприємств; створення доступних кредитних умов для населення та бізнесу; фінансова підтримка вітчизняного сільського господарства; розвиток регіональної політики в країні.

Ключові слова: бідність, рівень бідності, доходи, прожитковий мінімум, кореляційно-регресійний аналіз.

THE PROBLEM OF POVERTY IN UKRAINE

This article presents the results of a study of the problem of poverty in Ukraine. It is revealed that at the present stage of development of the international economy the strategic goal is the proclamation of sustainable development. Therefore, it can be argued that one of the most important issues for Ukraine is the problem of poverty, namely the study of the causes, assessment of living conditions, the study of factors influencing the income of the population and the level of poverty. In the course of the research it was found that most socio-economic indicators are formed under the influence of not one but many factors, so a model of multifactor correlation-regression analysis was built. For the correlation-regression analysis, a dependent feature was chosen – household income of Ukraine. The following independent factors were also selected: poverty rate; population; subsistence level. Correlation-regression analysis provided a powerful tool for studying the impact of poverty, population and subsistence level on household income. It is established that the main purpose of using this method – to thoroughly assess the current state of economic life of households, respectively, the purpose of the study – to learn to establish the degree of influence of factors – was achieved. As a result of the research, directions for solving the problem of poverty in Ukraine by reforming almost all spheres of human activity were developed. It was found that the best solution to poverty is a combination of active social policies aimed at restoring and increasing employment and creating conditions for decent work, with the effective support of the most vulnerable. The following measures to overcome the problems of poverty in Ukraine are highlighted: stabilization of Ukraine's economy, which leads to a gradual abandonment of external borrowing; attracting foreign investment, small and medium business development; financial support of the scientific sphere of Ukraine and introduction of innovations and export activity of enterprises; creating affordable credit conditions for individuals and businesses; financial support of domestic agriculture; development of regional policy in the country.

Keywords: poverty, poverty level, income, living wage, correlation-regression analysis.

JEL classification: C13, C15, C25.

Постановка проблеми. Однією з найгостріших соціально-економічних проблем, зумовлених трансформаційними процесами в економіці України, є низький

рівень життя населення. Населення країни є неоднорідним за потребами та можливостями їх задоволення. Як наслідок, наявне поглиблення диспропорцій у люд-

ському розвитку між багатими й бідними, чоловіками та жінками, містом і селом, регіонами й країнами тощо. Стрімке падіння рівня життя населення країни є причиною дестабілізації політичної та соціально-економічної ситуації в країні, тому головними питаннями, що необхідно вирішити, є забезпечення соціальної захищеності громадян, стабілізація економіки України.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретичні положення щодо рівня та якості життя населення висвітлено у працях таких учених, як І. Гукалова, Д. Карамішев, М. Кизим, Е. Лібанова, Л. Ноздріна, І. Проніна, Л. Сисак, О. Стожок, О. Тридід, Ф. Узунов. Значний внесок у дослідження теоретичних та практичних аспектів життєвого рівня населення в перехідний період в Україні здійснили А. Базиліук, Д. Богиня, І. Бондар, О. Власюк, В. Геєць, О. Гладун, Т. Кір'ян, В. Крисаченко, М. Степико, С. Пирожков, А. Ревенко, Л. Черенько, В. Шишкін та інші вчені. Проте у працях науковців недостатньо висвітленою залишається проблема дослідження показників економічного стану населення, їх взаємного впливу та ефективних шляхів вирішення проблеми бідності в Україні.

Мета статті полягає в аналізі стану, причин та ризиків бідності в Україні, аналізі показників економічного стану населення та обґрунтуванні шляхів вирішення цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Бідність є результатом відмінностей щодо матеріального становища індивідів і сімей, тому завжди існувала й існує в усіх суспільствах, навіть у найрозвиненіших [1]. На сучасному етапі розвитку міжнародної економіки стратегічною метою для всіх країн світу є проголошення сталого людського розвитку, тому сьогодні для України одним з найважливіших питань є подолання бідності. Якщо декілька років тому ще точилися дискусії навколо цього питання, то сьогодні масове поширення та довготривалий характер бідності є беззаперечними та потребують негайних дій [2].

До найважливіших потреб людини, які найбільш чітко характеризують бідність у країні, належать можливість вести здоровий спосіб життя, якісне медичне обслуговування, доступність якісної освіти, побутові умови для нормального життя, доступ до зайнятості згідно з набутою освітою та кваліфікацією [3]. Навіть люди з однаковим доходом можуть мати різні можливості для забезпечення основних потреб життя. Так, люди з малих міст і селищ мають менший доступ до отримання якісної освіти, якісного медичного обслуговування, комунально-побутових послуг, ніж жителі великих міст.

Як відомо, більшість соціально-економічних показників формується під впливом не одного, а багатьох факторів. Метод побудови моделі такого зв'язку має назву багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу. В цьому разі результативна ознака (Y) пов'язується за допомогою рівняння множинної регресії з двома або більше факторними ознаками (X1, X2, X3, ... Xm).

Найважливішими умовами побудови багатофакторної моделі зв'язку є достатня кількість одиниць у сукупності та відсутність мультиколінеарності факторів (близького до функціонального зв'язку між ними). Якщо два факторних показники мультиколінеарні, один з них має бути виключений з моделі.

Для кореляційно-регресійного аналізу вибрана залежна ознака, а саме доходи домогосподарств

України (y). Також вибрані такі незалежні фактори (табл. 1):

- рівень бідності, % (x1);
- населення, тис. осіб (x2);
- розмір прожиткового мінімуму, грн. (x3).

Таблиця 1

Вихідні дані для побудови множинної регресії

Рік	Доходи домогосподарств у середньому на місяць, грн. (y)	Рівень бідності, % (x1)	Населення, тис. осіб (x2)	Розмір прожиткового мінімуму (x3)
2000	422,9	87,4	49 429,8	270,1
2001	520,8	83,7	48 923,2	311,3
2002	608,1	80,5	48 457,1	342,0
2003	708,6	67,3	48 003,5	342,0
2004	911,8	50	47 622,4	362,2
2005	1 321,4	28,4	47 580,8	423,0
2006	1 611,7	21,4	46 929,5	463,8
2007	2 012,1	12,7	46 646,0	518,5
2008	2 892,8	7,1	46 372,7	607,5
2009	3 015,3	5,8	46 143,7	638,5
2010	3 469,1	8,8	45 962,9	843,2
2011	3 841,7	7,8	45 778,5	914,1
2012	4 134,2	9,1	45 633,6	1 042,4
2013	4 454,2	8,4	45 553,0	1 113,67
2014	4 563,3	16,7	45 426,2	1 176,0
2015	5 231,7	51,9	42 929,3	1 227,3
2016	6 238,8	51,1	42 760,5	1 388,1
2017	8 165,2	34,9	42 584,5	1 603,7
2018	9 904,1	27,6	42 386,4	1 744,8
2019	10 853,2	38,5	41 858,2	1 939,0

Джерело: побудовано за даними джерела [4]

Для оцінювання мультиколінеарності використано функцію EXCEL «Аналіз даних» та отримано такі результати (табл. 2).

Таблиця 2

Результат кореляції факторів моделі

	Рівень бідності, % (x1)	Населення, тис. осіб (x2);	Розмір прожиткового мінімуму, грн. (x3)
Рівень бідності, % (x1)	1		
Населення, тис. осіб (x2)	0,3595876	1	
Розмір прожиткового мінімуму, грн. (x3)	-0,316245	-0,560613	1

Джерело: авторська розробка

За даними табл. 2, інтерколінеарність між факторами не перевищує значення 0,7. Отже, можна ствер-

джувати, що мультиколінеарність відсутня, жоден фактор не потрібно виключати з моделі.

Розрахуємо необхідні для побудови рівняння «чистої» регресії значення за допомогою функції «ЛІНЕЙН» в EXCEL (табл. 3).

За результатами, наведеними у табл. 3, отримаємо рівняння регресії, яке має такий вигляд:

$$y = 3466,264 - 0,641 x_1 + 5,455x_2.$$

Таблиця 3

Результати застосування функції «ЛІНЕЙН»

5,4546891	-0,09717	0,641357	3466,264
0,8900672	0,205986	5,161656	10144,38
0,9702743	579,9584	#Н/Д	#Н/Д
174,08519	16	#Н/Д	#Н/Д
175661544	5381627	#Н/Д	#Н/Д

Джерело: авторська розробка

Отримане рівняння моделі показує, що збільшення показника рівня бідності на 1% призводить до зменшення суми доходів домогосподарств на 641,36 гривень, збільшення населення на 1 000 осіб призводить до зменшення середніх доходів домогосподарств на 97,17 гривень, а збільшення прожиткового мінімуму на 1 000 гривень приводить до збільшення середнього показника сукупних доходів домогосподарств на 5 454,69 гривень.

За даними табл. 3, коефіцієнт детермінації складає 0,9702. Значення коефіцієнта досить високе, і це означає, що 97,02% змін залежного фактору у пояснюється змінами незалежних факторів x_1 , x_2 , та x_3 , а на частку інших факторів припадає лише 2,98% змін.

Для того щоби визначити, чи є регресія значущою, необхідно порівняти отриманий критерій Фішера, що в нашому разі складає 174,08519, з табличним критичним значенням. Критичне значення критерія Фішера розраховане за допомогою функції «РЕГРЕСІЯ» (табл. 3) та складає 2,00809, що свідчить про те, що отримана регресія є значущою.

Таблиця 4

Дисперсійний аналіз

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	3	175661544,1	58553848	174,0851866	2,00809
Залишок	16	5381627,163	336351,7		
Разом	19	181043171,3			

Джерело: авторська розробка

Також розраховані передбачені значення показника «Доходи домогосподарств» (y) та залишки відхилення від фактичних. Для зручності подаємо їх у вигляді табл. 5.

Для порівняння нанесемо фактичні та передбачені значення показника «Доходи домогосподарств» (y) на графік (рис. 1).

Отже, в підсумку кореляційно-регресійного аналізу можна зробити висновок, що незалежні фактори та модель вибрані правильно, всі показни-

ки вказують на значущість моделі та правильність розрахунків.

Таблиця 5

Передбачені значення показника «Доходи домогосподарств» (Y)

Фактичне Y	Передбачене Y	Залишки
422,9	192,623	230,277
520,8	464,2086	56,59136
608,1	674,9054	-66,8054
708,6	710,515	-1,91497
911,8	846,635	65,16496
1321,4	1168,469	152,931
1611,7	1449,817	161,8835
2012,1	1770,155	241,9446
2892,8	2278,587	614,2128
3015,3	2469,1	546,1996
3469,1	3605,167	-136,067
3841,7	4009,181	-167,481
4134,2	4723,931	-589,731
4454,2	5120,07	-665,87
4563,3	5477,705	-914,405
5231,7	6022,725	-791,025
6238,8	6915,728	-676,928
8165,2	8098,471	66,72901
9904,1	8882,695	1021,405
10853,2	10000,31	852,8896

Джерело: авторська розробка

Бідність як явище соціально-економічного характеру здійснює негативну дію і в короткостроковій, і в тривалій перспективі на різні сфери суспільного життя. При цьому виділяється декілька основних наслідків від збільшення масштабів та глибини бідності, які безпосередньо впливають на динаміку економічного розвитку України, рівень її конкурентоспроможності в глобальному економічному середовищі [5], тому потрібні комплексні підходи до вирішення цієї проблеми, які мають бути спрямовані на зменшення глибини бідності серед усіх верств населення.

Оптимальним варіантом вирішення цієї проблеми є поєднання активної соціальної політики, спрямованої на відновлення й зростання зайнятості, створення умов для гідної праці, з ефективною підтримкою найуразливіших верств населення.

Серед заходів подолання бідності необхідно виділити такі:

- стабілізація економіки України, що приводить до поступової відмови від зовнішніх запозичень;
- створення сприятливого середовища для залучення іноземних інвестицій, розвитку малого та середнього бізнесу;
- фінансова підтримка наукової сфери України й запровадження інновацій та експортної діяльності підприємств;
- створення доступних кредитних умов для населення та бізнесу;
- фінансова підтримка вітчизняного сільського господарства;
- розвиток регіональної політики в країні.

Регіональна політика покликана поліпшити процеси ринкової трансформації господарства, підвищити

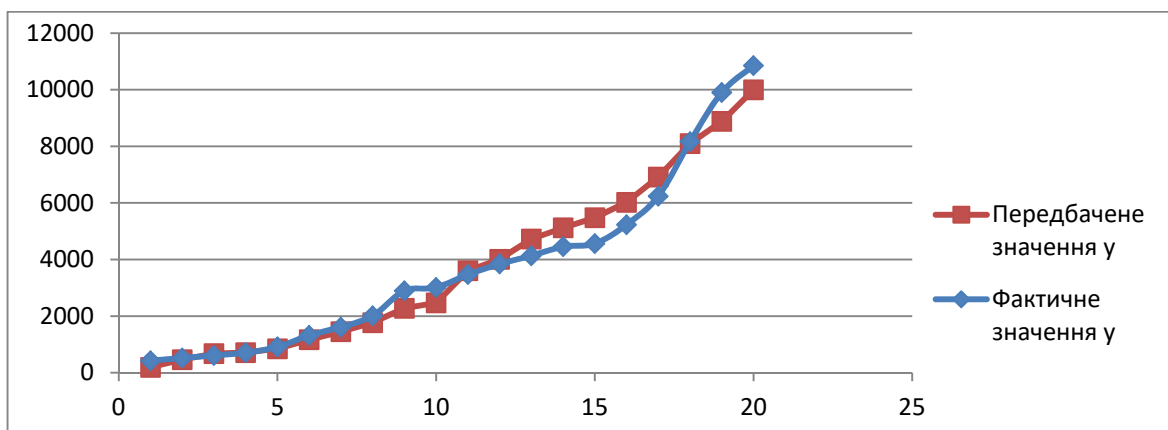

Рис. 1. Порівняння значень показника «Доходи домогосподарств»

Джерело: авторська розробка

ефективність використання потенціалу регіонів та управління місцевих органів влади. Головною метою цієї політики має стати підвищення рівня життя населення регіону та забезпечення соціальних стандартів для кожного мешканця. Реалізації цієї мети найкраще сприяють поглиблення процесу децентралізації управління та формування місцевих бюджетів [6].

Вжиття наведених заходів приведе до підвищення рівня життя населення, покращення демократичної ситуації країни, створення нових робочих місць для населення, розвитку підприємництва, підтримки експорту вітчизняної продукції та зміцнення національної економіки загалом.

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки.

Бідність уже тривалий час залишається актуальною проблемою для України. Бідність є результатом відмінностей щодо матеріального становища індивідів і сімей, а тому завжди існувала й існує в усіх суспільствах, навіть у найрозвиненіших, тому сьогодні для України одним з найважливіших питань є подолання бідності.

За результатами кореляційно-регресійного аналізу побудовано рівняння моделі, яке вказує на те, що збільшення показника рівня бідності на 1% призводить до зменшення суми доходів домогосподарств на 641,36 гривень, збільшення населення на 1 000 осіб призводить до зменшення середніх доходів домогос-

подарств на 97,17 гривень, а збільшення прожиткового мінімуму на 1 000 гривень приводить до збільшення середнього показника сукупних доходів домогосподарств на 5 454,69 гривень. Коефіцієнт детермінації складає 0,9702. Значення коефіцієнта досить високе, й це означає, що 97,02% змін залежного фактору у пояснюється змінами незалежних факторів x_1 , x_2 , та x_3 , а на частку інших факторів припадає лише 2,98% змін.

У підсумку кореляційно-регресійного аналізу зроблено висновок, що незалежні фактори та модель вибрані правильно, всі показники вказують на значущість моделі та правильність розрахунків.

Для вирішення проблеми бідності оптимальним є поєднання активної соціальної політики, спрямованої на відновлення й зростання зайнятості, створення умов для гідної праці, з ефективною підтримкою найуразливіших верств населення. Виділено такі заходи подолання проблем бідності в Україні: стабілізація економіки України, що приводить до поступової відмови від зовнішніх запозичень; створення сприятливого середовища для залучення іноземних інвестицій, розвитку малого та середнього бізнесу; фінансова підтримка наукової сфери України й запровадження інновацій та експортної діяльності підприємств; створення доступних кредитних умов для населення та бізнесу; фінансова підтримка вітчизняного сільського господарства; розвиток регіональної політики в країні.

Список використаних джерел:

1. Ситуація з бідністю в Україні та регіонах погіршується. Київ, 2016. URL: http://www.socialpolicy.in.ua/ua/index.html?_m=pulications&_t=rec&id=12175 (дата звернення: 15.05.2020).
2. Борейко В. Світовий досвід стимулювання розвитку економік та подолання бідності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка*. 2019. № 12. С. 4–8.
3. Лозинська О. Феномен бідності та шляхи її подолання в Україні. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2016. № 1. С. 12–15.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2020).
5. Даниленко А. Удосконалення моделі управління економікою та фінансові механізми її реалізації. *Економіка України*. 2013. № 5. С. 4–29.
6. Петровська О., Лисяна О. Стратегія подолання бідності в процесі децентралізації державного бюджету на прикладі Одеського регіону. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2018. № 30. С. 86–90.
7. Куцяк В., Чопенко Т. Основні парадигми та можливості подолання бідності в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 6 (2). С. 179–182.
8. Регіони України 2018 : статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru1ch2018.pdf (дата звернення: 12.06.2020).

References:

1. Situaciya z bidnistyu v Ukrayini ta regionakh pogirshuyutsya (2016) [The poverty situation in Ukraine and the regions is deteriorating]. Available at: http://www.socialpolicy.in.ua/ua/index.html?_m=pulications&_t=rec&id=12175 (in Ukrainian) (accessed 15 May 2020).
2. Borejko V. (2019) Svitovij dosvid stimulyuvannya rozvitku ekonomik ta podolannya bidnosti [World experience in stimulating economic development and overcoming poverty]. *Naukovi zapiski Nacjonalnogo universitetu "Ostrozka akademiya". Seriya: Ekonomika*, vol. 12, pp. 4–8 (in Ukrainian).
3. Lozinska O. (2016) Fenomen bidnosti ta shlyakhi yiyi podolannya v Ukrayini [The phenomenon of poverty and ways to overcome it in Ukraine]. *Zovnishnya torgivlya: pravo ta ekonomika*, vol. 1, pp. 12–15 (in Ukrainian).
4. Oficijnij sajt Derzhavnoyi sluzhbi statistiki Ukrayini [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukrainian) (accessed 12 June 2020).
5. Danilenko A. (2013) Udoskonalennya modeli upravlinnya ekonomikoyu ta finansovi mekhanizmi yiyi realizaciyi [Improving the economic management model and financial mechanisms for its implementation]. *Ekonomika Ukrayini*, vol. 5, pp. 4–29 (In Ukrainian).
6. Petrovs'ka O. (2018) Strategiya podolannya bidnosti v proczesi decentralizaciyi derzhavnogo byudzhetu na prikladi Odes'kogo region [Strategy for overcoming poverty in the process of decentralization of the state budget on the example of Odessa region]. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Seriya Ekonomika i menedzhment*, vol. 30, pp. 86–90 (in Ukrainian).
7. Kuczyak V., Chopenko T. (2019) Osnovni paradigmi ta mozhlivosti podolannya bidnosti v Ukrayini [Basic paradigms and opportunities for overcoming poverty in Ukraine]. *Molodij vchenij*, vol. 6 (2), pp. 179–182 (in Ukrainian).
8. Regioni Ukrayini 2018 : statistichnij zbimik [Statistical collection "Regions of Ukraine 2018"]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru1ch2018.pdf (in Ukrainian) (accessed 12 June 2020).

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.7, 340.12

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-14>**Вовчак О. Д.**

доктор економічних наук, професор,
Державний вищий навчальний заклад
«Університет банківської справи»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8858-5386>

Стаднійчук Р. В.

аспірант,
Державний вищий навчальний заклад
«Університет банківської справи»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5016-5685>

Vovchak Olga, Stadniychuk Roman

State Higher Educational Institution "Banking University"

**ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ РИЗИКІВ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ БАНКІВ**

У статті проаналізовано та обґрунтовано концепцію ризик-орієнтованого підходу фінансового моніторингу як гаранта стабільного і безпечного фінансово-економічного розвитку держави, що полягає у систематичному моніторингу ризиків та загроз із використанням відповідного механізму. Дефініцію «моніторинг ризиків» визначено як динамічний, логіко-послідовний економіко-правовий процес ототожнення, аналізу стосовно простежування вже ідентифікованих загроз та виявлення нових, оцінки рівня їх небезпеки; перевірки і виконання операцій реагування на ризики та міри їхньої ефективності. Окреслено платформи ризик-орієнтованого підходу: низький рівень крос-культурного менеджменту, прояви корупційних діянь; розширення масштабів економічної злочинності; тіньова економіка; фінансування тероризму; високий рівень готівкової грошової маси. Пріоритетними напрямками ризик-орієнтованого підходу визначено: транзитні операції, незаконний відтік (виведення капіталів); відмивання готівки; фінансування тероризму. Запропоновано надати законодавчу регламентацію порядку оцінки ризиків з акцентом на їх типологізації.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, суб'єкти фінансового моніторингу, ризик, відмивання коштів, фінансування тероризму; ризик-орієнтований підхід.

**FINANCIAL MONITORING OF RISKS
AS AN INSTRUMENT FOR FINANCIAL RECOVERY OF BANKS**

The article analyzes and substantiates the concept of the risk-oriented approach of financial monitoring as a guarantor of stable safe financial and economic development of the country, which consists of systematic monitoring of risks and threats using the appropriate mechanism. Financial monitoring, as a tool for control and prevention of negative economic and legal phenomena, is based on the assessment of risks caused by the uncertainty of the external and internal environment (risk situation). The numerical indicator of the level of uncertainty is the objective probability of occurrence of a certain event. Factors of uncertainty are: low information culture; lack of objective data on the state of the external and internal environment; suddenness of occurrence of a certain event; counteraction to the current system. Quantitative assessment of risk (as opposed to uncertainty) is the probability of occurrence of a particular event. There is a direct relationship between risk and uncertainty: as the level of uncertainty increases, the level of risk increases in direct proportion. The relevance of the categories "monitoring" and "risk-oriented approach to financial monitoring" in the area of definition "Risk monitoring" is defined as a dynamic, logical and consistent economic and legal process of identification, analysis on tracing of already identified threats and identified threats the level of their danger; auditing and performing risk response operations and measures of their effectiveness. Platforms of risk-oriented approach to risk management of criminal proceeds and terrorist financing are outlined, in particular: low level of cross-cultural management, manifestations of corruption, expanding economic crime, shadow economy, terrorist funding, high level of cash. The priority directions of the risk-oriented approach are defined: transit operations, illegal outflow (withdrawal of capital); money laundering; terrorist financing. It is proposed to supplement Art. 7 "Application of the risk-oriented approach" of the Law of Ukraine "On prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds of crime, terrorist financing and financing the proliferation of weapons of mass destruction" in as a coordinated manner of carrying out their risk assessment, with emphasis. Thus, there will also be a need to harmonize the rules of international law on financial monitoring.

Keywords: financial monitoring, subjects of financial monitoring, risk, money laundering, terrorist financing, risk-oriented approach.

JEL Classification: G18, G20, K14.

Постановка проблеми. У сучасних умовах особливої ваги набуває питання удосконалення економіко-правової платформи та впровадження уніфікованого алгоритму оцінки ризиків під час проведення державного регулювання фінансового оздоровлення банків, адже дієва державна політики у сфері фінансового моніторингу відповідно до світових стандартів сприятиме утвердженню України як демократичної, правової держави, забезпеченню захисту її національних інтересів, удосконаленню соціально-економічних відносин та формуванню засад громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних питань фінансової конвергенції як запоруки ефективного розвитку національної економіки на всіх рівнях управління займалися такі іноземні та вітчизняні науковці, як А.В. Базилюк, О.І. Барановський, О.О. Балануца, Б.С. Болоський, О.Д. Вовчак, В.А. Журавель, проте питання комплексного економіко-правового підходу до визначення алгоритму оцінки ризиків під час проведення фінансового моніторингу розглядалося фрагментарно або в межах окремо економічної та правової площини та вимагає подальших науково-прикладних розвідок.

Мета статті репрезентується у спробі саме економіко-правового обстеження джерел та алгоритмів оцінки ризиків під час здійснення фінансового моніторингу, вироблення пропозицій щодо вдосконалення системи фінансового моніторингу на засадах ризик-орієнтованого підходу.

Вклад основного матеріалу. Система фінансового моніторингу України перебуває на етапі трансформації, що зумовлюється дестабілізуючими політичними факторами; перманентним зростанням обсягів тіньової економіки; практикою легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму; низьким рівнем бізнес-культури та кросс-культурного менеджменту.

Фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [1].

Науковцями фінансовий моніторинг трактується у двох основних площинах:

1) регуляторна (контрольна) функція суб'єкта моніторингу;

2) інструментарій протидії злочинним фінансовим операціям на різних рівнях здійснення.

Фінансовий моніторинг як інструмент контролю та запобігання негативним економіко-правовим явищам базується на оцінці ризиків, спричинених невизначеністю зовнішнього та внутрішнього середовища (ризиковою ситуацією).

Числовим показником рівня невизначеності слугує об'єктивна ймовірність настання певної події. Чинниками невизначеності є: низька інформаційна культура; відсутність об'єктивних даних про стан зовнішнього та внутрішнього середовища; раптовість настання певної події; протидія чинному устрою.

Кількісною оцінкою ризику (на відміну від невизначеності) виступає ймовірність настання певної події.

Є прямий зв'язок між ризиком та невизначеністю: із збільшенням рівня невизначеності прямо пропорційно збільшується і рівень ризику.

Проведення оцінки ризиків на загальнодержавному рівні є обов'язковим та регламентується Першою Рекомендацією Міжнародних стандартів Групи з протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму і розповсюдження зброї масового знищення (FATF).

Банки зобов'язані перманентно провадити моніторинг (аналіз) фінансових операцій з метою виявлення:

- невідповідних типу діяльності клієнта операцій;
- фінансових операцій з низьким рівнем економічної доцільності та ефективності;

- ймовірності створення небезпеки суб'єктам фінансової діяльності депозитних корпорацій.

Ризик-орієнтований підхід – це визначена банком система з управління ризиками легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму і вжиття ним відповідних заходів у спосіб та обсяги, які забезпечують ефективну мінімізацію таких ризиків залежно від їхнього рівня [2]. Нагальність імплементації ризик-орієнтованого підходу як інструмента фінансового оздоровлення банків викликана неефективністю чинної системи фінансового моніторингу.

Ризик-орієнтований підхід – визначення (виявлення), оцінка (переоцінка) та розуміння ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також вжиття відповідних заходів щодо управління ризиками у спосіб та в обсязі, що забезпечують мінімізацію таких ризиків залежно від їхнього рівня [3].

Оцінка ризиків є однією із домінуючих засад управління та координації ризиками і гарантування стабільного та безпечного фінансово-економічного розвитку держави, що полягає у систематичному моніторингу ризиків та загроз із використанням відповідного механізму.

В Україні розроблено Національну систему оцінки ризиків (НОР), метою якої є виявлення загроз у системі запобігання і протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, а також формування стратегії управління ризиками.

Національна оцінка ризиків передбачає:

- виявлення ймовірності відмивання коштів та фінансування тероризму з огляду на чинні загрози суб'єктів, які здатні завдати шкоди державному устрою, національній безпеці та окремим громадянам;

- визначення рівня вразливості системи протидії фінансуванню тероризму та відмиванню коштів.

Національна система оцінки ризиків спрямована на:

- сприяння виробленню проактивної стратегії і тактики стримування злочинців шляхом своєчасного виявлення, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом;

- запобігання вчиненню терористичних актів та терористичної діяльності шляхом своєчасного виявлення та ефективного блокування джерел їхнього фінансування;

- аналіз наслідків впливу відмивання коштів та фінансування тероризму на суспільство, суспільні відносини та фінансово-економічну систему з метою визначення відповідних заходів запобігання та протидії актуальним загрозам та вразливостям [4, с. 19].

Під час проведення Національної оцінки ризиків Державною службою фінансового моніторингу використовується якісно-кількісний підхід з акцентом на масив офіційних статистичних даних Держфінмоніторингу, правоохоронних органів, судових державних органів, офіційні дані Transparency International Ukraine, Political Risk Services, Economist Intelligence Unit, Ukrainian Sociology Service.

Учасниками системи Національної оцінки ризиків є всі без винятку суб'єкти протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму, зокрема:

– суб'єкти державного фінансового моніторингу (Національний банк України; Міністерство фінансів України; Державна служба фінансового моніторингу України; Міністерство юстиції України; Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України; Міністерство інфраструктури України; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;

– суб'єкти первинного фінансового моніторингу (банки; небанківські фінансові установи; інші суб'єкти первинного фінансового моніторингу);

– правоохоронні органи та органи судової влади: Генеральна прокуратура України; Міністерство внутрішніх справ України; Національна поліція України; Служба безпеки України; Державна фіскальна служба України; Верховний суд України; Державна судова адміністрація України; Національне антикорупційне бюро України; Державна прикордонна служба; Служба зовнішньої розвідки;

– інші державні органи: Національне агентство з питань запобігання корупції; Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших зло-

чинів; Міністерство закордонних справ України; Державна аудиторська служба України; Державна служба статистики України;

– саморегулювні організації та інші установи й організації.

Проведення національної оцінки ризиків реалізується за чітко регламентованим алгоритмом (рис. 1).

Ефективність функціонування національної системи оцінки ризиків безпосередньо залежить від співпраці на спільних засадах суб'єктів державного фінансового моніторингу, суб'єктів первинного фінансового моніторингу, правоохоронних органів та нефінансових установ.

На шляху реалізації ризик-орієнтованого підходу банківськими установами України постають певні перешкоди, зокрема:

1) недостатня відкритість та поінформованість суспільства щодо реалізації банками функції внутрішнього фінансового моніторингу, наявних і потенційних ризиків легалізації відмивання грошей;

2) відсутність уніфікованої програми оцінювання ризиків за базовими категоріями країни, клієнта і послуги;

3) дослідження вітчизняних учених враховують лише ризик легалізації банківської установи, проте не враховують індивідуальний ризик відповідальних працівників банку [5].

Національним Банком України визначено критерії мінімізації ризиків за їх ризиками легалізації кримінальних доходів (фінансування тероризму) і життя відповідних заходів з метою мінімізації таких ризиків. Експертами MONEYVAL у 2018 році здійснено оцінку системи запобігання та протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму України (5-й раунд) із наголошенням на національних ризиках протидії тероризму та відмиванню коштів, одержаних злочинним шляхом, основними з яких є:

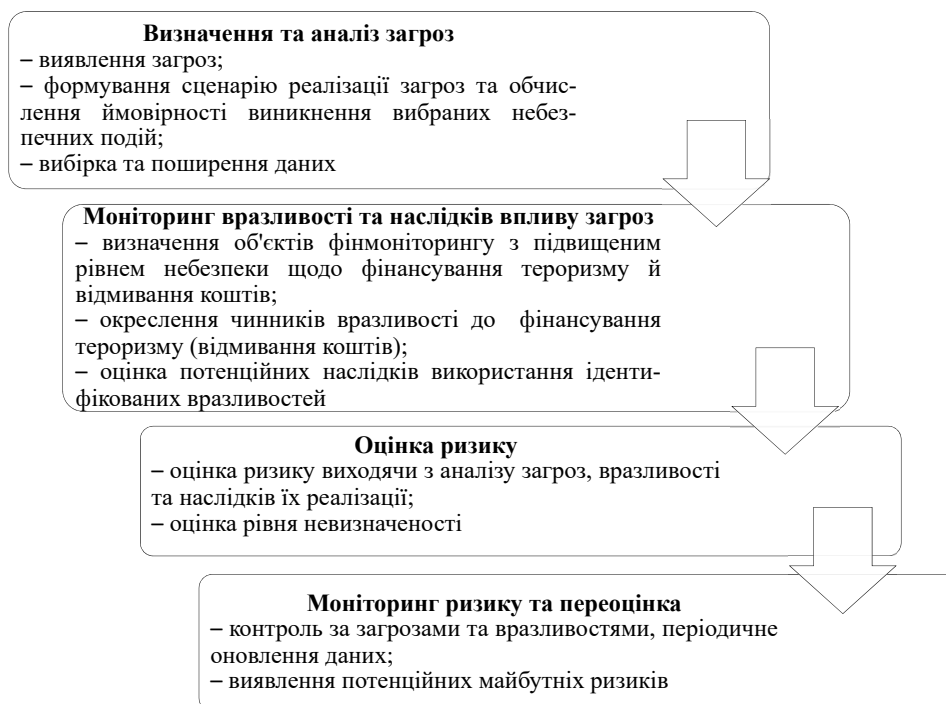

Рис. 1. Алгоритм національної оцінки ризиків

Джерело: сформовано автором з використанням [4, с. 90]

- прояви корупційних діянь; розширення масштабів економічної злочинності;
- тіньова економіка; фінансування тероризму;
- високий рівень готівкової грошової маси.

Моніторинг ризиків – це динамічний, логіко-послідовний економіко-правовий процес ототожнення, аналізу стосовно відстежування вже ідентифікованих загроз та виявлення нових, оцінки рівня їхньої небезпеки; перевірки і виконання операцій реагування на ризики та міри їхньої ефективності.

Обов'язок держави як гаранта прав і свобод, у тому числі економічних, полягає у забезпеченні функціонування системи перманентної оцінки ризиків та застосування заходів із протидії ризикам та їх мінімізації.

Усунення недоліків у системі ризик-орієнтованого підходу як інструмента фінансового оздоровлення банків реалізується шляхом удосконалення нормативно-правових, інституційних, методологічних аспектів на національному та міжнародному рівнях, а також спонуканням до підприємницької, господарської та банківської доброчесності.

Висновки. Процес моніторингу ризиків характеризується багатогранним системним підходом та високим рівнем складності. Ефективність ризик-орієнтованого підходу максимізується лише у результаті перманентної співпраці на паритетних засадах депозитних кор-

порацій, Державної служби фінансового моніторингу України, правоохоронних органів та інших суб'єктів контролю.

Науково обґрунтована модель оцінки ризиків на всіх рівнях управління сприятиме оптимізації процесів управління ризиками легалізації кримінальних доходів чи фінансування тероризму, що є вимогою часу.

Дотепер не уніфіковано стандарти до оцінки ризиків, адже ч. 2. ст. 7 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» стверджує, що регламентація застосування ризик-орієнтованого підходу визначається внутрішніми стандартами суб'єкта первинного фінансового моніторингу, що, на нашу думку, є занадто узагальненим.

Вважаємо за доцільне доповнити ст. 7 «Застосування ризик-орієнтованого підходу» Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» регламентованим порядком здійснення оцінки ризиків з акцентом на їх типологізації. Таким чином, виникне потреба і в уніфікації норм міжнародного законодавства щодо проведення фінансового моніторингу.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 17.08.2020).
2. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : Постанова Правління Національного банку України від 26.06.2015 р. № 417. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15/> (дата звернення: 10.08.2020).
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/361-20> (дата звернення: 12.08.2020).
4. Методика національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму в Україні. Київ, 2018. 180 с.
5. Андрійченко Ж. О. Визначення напрямів інституційних змін для забезпечення ефективного функціонування ризик-орієнтованого підходу у сфері фінансового моніторингу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 17. URL: <http://globalnational.in.ua/issue-17-2017> (дата звернення: 13.08.2020).

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014) *Pro zapobihannya ta protydyiu lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya* : Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014 r. № 1702-VII [On the prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction: Law of Ukraine of October 14, 2014 No. 1702-VII]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> [in Ukrainian] (accessed 17.08.2020).
2. National Bank of Ukraine. (2015). *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro zdiysnennya bankamy finansovoho monitorynhu* : Postanova Pravlinnya Natsional'noho banku Ukrayiny vid 26.06.2015 r. № 417 [On approval of the Regulation on the implementation of financial monitoring by banks: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 26.06.2015 No. 417]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15> (accessed 10.08.2020).
3. Verkhovna Rada Ukrainy. (2019). *Pro zapobihannya ta protydyiu lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya* : Zakon Ukrayiny vid 06.12.2019 r. № 361-IX [On the prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing and the proliferation of weapons of mass destruction: Law of Ukraine of 06.12.2019 No. 361-IX]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/361-20> (accessed 12.08.2020).
4. *Metodyka natsional'noyi otsinky ryzykiv vidmyvannya koshtiv ta finansuvannya teroryzmu v Ukrayini* [Methods of national assessment of money laundering and terrorist financing risks in Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Andriychenko ZH. (2017). *Vyznachennya napryamiv instytutsiynnykh zmin dlya zabezpechennya efektyvnoho funktsionuvannya ryzyk-oriyentovanoho pidkhodu u sferi finansovoho monitorynhu* [Determining the directions of institutional change for ensuring the effective functioning of the risk-oriented approach in the field of financial monitoring]. *Global and national problems of economy*. Available at: <http://globalnational.in.ua/issue-17-2017> (accessed 13.08.2020).

УДК 336.71:005

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-15>**Плескун І. В.**

аспірант кафедри банківської справи і фінансових послуг,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6974-8282>

Pleskun Inna

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

АНАЛІЗ ЗМІННОСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ РИЗИК-КОНТРОЛЮ КЛІЄНТІВ БАНКУ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

У статті удосконалено аналітичний підхід до визначення змінності параметрів ефективності ризик-контролю клієнтів банку залежно від зміни видів порушень банків у сфері фінансового моніторингу, що, на відміну від наявних, враховує обґрунтування розподілу банків згідно з рівнями ризику (низький рівень ризику, середній рівень ризику, високий рівень ризику) з визначення їх кількісного значення, динаміку зміни порушень у сфері фінансового моніторингу, обумовленість залежності видів порушень у сфері фінансового моніторингу та формалізацію зв'язків ризик-контролю клієнтів банку з порушеннями у сфері фінансового моніторингу, що дає змогу виявити утворення ризикових ситуацій на початкових етапах, оцінити вагомість їх негативного впливу, що сприяє вжиттю релевантних превентивних заходів у сфері фінансового моніторингу.

Ключові слова: ризик, контроль, порушення, клієнти, фінансовий моніторинг.

ANALYSIS OF VARIABILITY OF RISK CONTROL EFFICIENCY OF THE BANK CUSTOMERS IN THE FINANCIAL MONITORING SYSTEM

The actual problem of legalizing (laundering) of proceeds of crime is becoming more and more significant in the current conditions of international tension. The banking sector is that very component of the global financial system which is used as an acceptable tool for money-laundering, which can be either aimed at supporting the activities of terrorist groups or be included in the legal monetary circulation in the future. One of the key problems of the banking sector is the risks associated with the use of banks for money-laundering schemes by their customers. Domestic banks are subjects of initial financial monitoring. The essence of the stages of financial monitoring, the nature of their procedures implies that a bank initially studies a client's operation, and if having certain doubts in its legality, economic feasibility, additionally requires a client to give explanations and provide supporting documents. As a result, the banks involved in money-laundering processes are subject to various restrictive measures by the NBU, namely: enhanced control over the bank's activities in the form of regular inspections or requests for documents and information; temporary restriction or complete ban on certain types of banking operations; application of measures of influence in the form of written warnings and multimillion fines; revocation of a license to conduct banking operations. This is confirmed by the application of measures of influence by the NBU to domestic banks for non-compliance with the requirements in the field of financial monitoring. Improved analytical approach to determining the variability of risk control of bank customers depending on changes in the types of violations of banks in the field of financial monitoring, which in contrast to existing takes into account the rationale for the distribution of banks according to risk levels (low, medium, high), the dynamics of changes in violations in the field of financial monitoring, the dependence of the types of violations in the field of financial monitoring and formalization of risk-control links of bank customers with violations in the field of financial monitoring, which allows to identify risk situations at the initial stages, which promotes the implementation of relevant preventive measures in the field of financial monitoring.

Keywords: risk, control, violations, customers, financial monitoring.

JEL classification: A23, G21.

Постановка проблеми. Для банків наслідками недостатньо ефективної роботи механізму ризик-контролю клієнтів банку в контексті реалізації фінансового моніторингу є як фінансові втрати у формі багатомільйонних штрафів за порушення банківського законодавства, конфіскації активів, зниження ліквідності, так і репутаційні втрати, зокрема відмова партнерів від співпраці, відтік клієнтів. Національний банк України (далі – НБУ) у процесі виконання функції банківського регулювання та нагляду проводить перевірки діяльності банків, за результатами яких у разі виявлених порушень застосовує штрафні санкції у вигляді письмових застережень та накладання штрафів. З огляду на це існує необхідність визначення ефективності ризик-контролю клієнтів банку в системі фінансового моніторингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наша країна активно включилася в боротьбу з фінансовими злочинами, зобов'язавши банківську систему як центральну ланку фінансової системи проводити фінансовий моніторинг щодо виявлення підозрілих фінансових операцій та схем легалізації злочинних доходів їх клієнтами. Сьогодні цими проблемами займаються багато вітчизняних науковців, серед яких можна назвати таких, як Ж. Андрійченко [1], С. Ачкасова [2], Н. Внукова [3], В. Коваленко [4], О. Колодізев [5], І. Чмутова [6].

Мета статті полягає у визначенні змінності параметрів ефективності ризик-контролю клієнтів банку в системі фінансового моніторингу.

Виклад основного матеріалу. Для визначення ефективності ризик-контролю клієнтів банку у дослі-

дженні висунуто таку гіпотезу: чим ефективніше у банку ризик-контроль клієнтів, тим менше обсяг штрафних санкцій, які отримує банк з боку НБУ. НБУ розпочав щомісячно повідомляти про заходи впливу до банків, деталізуючи назви банків та види порушень, з грудня 2017 року, тому для подальшого дослідження був взятий період з 2018 року до травня 2020 року. Узагальнена кількість порушень за даними НБУ представлена в табл. 1.

У табл. 1 автором узагальнено за даними НБУ [10] перелік щодо видів порушень, їх кількості та виявлено, що за період з 2018 року до травня 2020 року у фінансовій діяльності банків України наявні суттєві порушення у сфері фінансового моніторингу.

Грунтуючись на даних щодо кількісного розподілу згідно з вагомністю порушень, вважаємо доцільним здійснити групування банківських установ за рівнем ризику у сфері фінансового моніторингу.

Для групування банків за рівнем ризику використано правило (формулу) Стерджеса, яке ґрунтується на твердженні, що число груп досліджуваного діапазону залежить від ступеня варіації груповальної ознаки та чисельності одиниць сукупності:

$$n = 1 + 3,322 \lg N, \quad (1)$$

де n – чисельність сукупності.

У результаті розрахунків виявлено шість таких основних інтервалів з відповідною кількістю банків:

- 1) від 200 000 грн. до 15 956 250 грн. (з належністю 38 банківських установ до цієї групи банків);
- 2) від 15 956 250 грн. до 31 712 500 грн. (з 1 банком у групі);
- 3) від 31 712 500 грн. до 47 468 750 грн.;
- 4) від 47 468 750 грн. до 63 225 000 грн.;
- 5) від 63 225 000 грн. до 78 981 250 грн.;
- 6) від 78 981 250 грн. до 94 737 500 грн. (з 1 банком у групі).

За результатами аналізу частоти попадання у шести групах виявлено три основні групи розподілу банківських установ за рівнем ризику у сфері фінансового моніторингу, що зумовило необхідність зменшення інтервалів до 3, яке релевантне лінгвістичному розподілу шкали банківських установ відповідно до Постанови НБУ «Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» від 19 травня 2020 року № 65 [8], а саме банки з низьким рівнем ризику, сума штрафів яких перебуває в межах 200 000 – 31 712 500 грн.; банки із середнім рівнем ризику, сума штрафів яких перебуває у межах 31 712 500 – 63 225 000 грн.; банки з високим рівнем ризику, розмір суми штрафів яких перебуває в інтервалі від 63 225 000 до 94 737 500 грн.

Згрупувавши банки відповідно до груп ризику у сфері фінансового моніторингу, ми проаналізували динаміку зміни кожного виду порушень у сфері фінансового моніторингу для виявлення негативних та позитивних тенденцій ризик-контролю клієнтів банку (рис. 1).

Відповідно до рис. 1, в абсолютному виразі спостерігається стрімке збільшення кількості порушень, а саме незабезпечення виявлення фінансових операцій у формі штрафів у 2019 році порівняно з 2018 роком становить збільшення на 9 випадків зі скороченням цього значення за 5 місяців 2020 року.

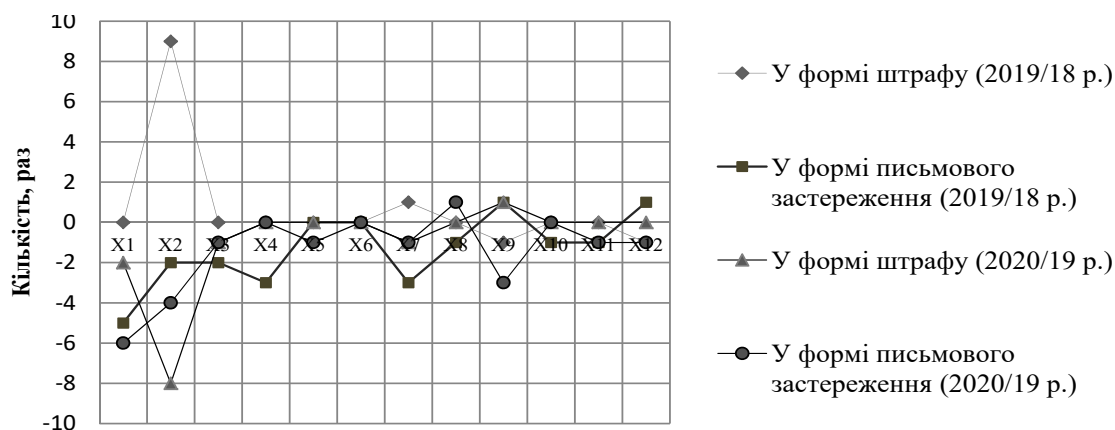
Таблиця 1
Конкретизація видів порушень та дані щодо їх кількості за період з 2018 року до травня 2020 року

Умовне позначення виду порушення	Загальна кількість порушень за видами по роках					
	2018		2019		січень – травень 2020	
	у формі штрафу	у формі письмового застереження	у формі штрафу	у формі письмового застереження	у формі штрафу	у формі письмового застереження
1	2	14	2	9	–	3
2	–	9	9	7	1	3
3	4	5	4	3	3	2
4	–	6	–	3	–	3
5	–	3	–	3	–	2
6	8	–	8	–	8	–
7	–	4	1	1	–	–
8	–	3	–	2	–	3
9	1	3	–	4	1	1
10	–	1	–	–	–	–
11	–	2	–	1	–	–
12	1	–	–	1	–	–

Умовні позначення: 1 – за порушення, пов'язані з обслуговуванням РЕР; 2 – за незабезпечення виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; 3 – за порушення банком вимог щодо ідентифікації, верифікації та вивчення клієнтів банку; 4 – за неналежне надання оцінки/переоцінки ризиків клієнтів; 5 – за недотримання порядку надання інформації спеціально уповноваженому органу (несвоєчасне повідомлення відповідального працівника банку про фінансові операції, які підлягають фінансовому моніторингу); 6 – за здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу (операції з готівкою (внесення, переказ, отримання грошей), фінансові операції з цінними паперами, операції з перерахування безготівкових коштів); 7 – за порушення порядку зупинення фінансових операцій; 8 – за неналежне виконання банком обов'язку розробляти, впроваджувати та постійно з урахуванням законодавства оновлювати внутрішні документи з питань фінансового моніторингу; 9 – за несвоєчасне надання на запит НБУ інформації та незабезпечення надання до НБУ повної та достовірної інформації у відповідних звітах; 10 – за використання програмного забезпечення, яке не забезпечує автоматичне виявлення та зупинення в установленні законодавством випадках фінансової операції до її проведення; 11 – за порушення порядку реєстрації фінансових операцій, що, відповідно до законодавства, підлягають фінансовому моніторингу; 12 – за невиконання банком обов'язку відмовитися від обслуговування клієнтів у випадках, передбачених законодавством з питань фінансового моніторингу.

Джерело: складено автором за даними НБУ [7]

Для оцінювання характеру та взаємозв'язку заходів впливу у сфері фінансового моніторингу (сума штрафів (Y)) щодо порушень, пов'язаних з обслуговуванням РЕР (x_1); незабезпечення виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу (x_2); порушення банком вимог щодо ідентифікації, верифікації та вивчення клієнтів банку (x_3); неналежного надання оцінки/переоцінки ризиків клієнтів (x_4); недотримання порядку надання інформації спеціально уповноваженому органу (x_5); здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу (x_6); порушення порядку зупинення фінансових операцій (x_7); неналежного виконання банком обов'язку розробляти, впроваджувати та постійно з урахуван-

X1 – порушення, пов'язані з обслуговуванням РЕПс; X2 - незабезпечення виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; X3 - порушення банком вимог щодо ідентифікації, верифікації та вивчення клієнтів банку; X4 - неналежне надання оцінки/переоцінки ризиків клієнтів; X5 - недотримання порядку надання інформації спеціально уповноваженому органу; X6 - здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу; X7 - порушення порядку зупинення фінансових операцій; X8 - неналежне виконання банком обов'язку розробляти, впроваджувати та постійно з урахуванням законодавства оновлювати внутрішні документи з питань фінансового моніторингу; X9 - несвоєчасне надання на запит НБУ інформації та незабезпечення надання до НБУ повної та достовірної інформації у відповідних звітах; X10 - використання програмного забезпечення, яке не забезпечує автоматичне виявлення та зупинення в установлених законодавством випадках фінансової операції до її проведення; X11 - порушення порядку реєстрації фінансових операцій; X12 - невиконання банком обов'язку відмовитись від обслуговування клієнтів у випадках, передбачених законодавством з питань

Рис. 1. Динаміка зміни порушень у сфері фінансового моніторингу на період 2018–2020 років

ням законодавства оновлювати внутрішні документи з питань фінансового моніторингу (x8); несвоєчасного надання на запит НБУ інформації та незабезпечення надання до НБУ повної та достовірної інформації у відповідних звітах (x9); використання програмного забезпечення, яке не забезпечує автоматичне виявлення та зупинення в установлених законодавством випадках фінансової операції до її проведення (x10); порушення порядку реєстрації фінансових операцій (x11); невиконання банком обов'язку відмовитися від обслуговування клієнтів у випадках, передбачених законодавством з питань фінансового моніторингу (x12), автором проведено кореляційно-регресійний аналіз, результати якого дали змогу кількісно виміряти щільність, напрям та характер зв'язку між видами порушень та видами порушень і сумою штрафів (Додаток А).

Згідно з результатами кореляційного аналізу (Додаток А), застосовуючи шкалу Чеддока для визначення характеру сили зв'язку, ми виявили наявність:

- помітної сили зв'язку факторів недотримання порядку надання інформації спеціально уповноваженому органу (x5) та порушення порядку зупинення фінансових операцій (x7) на результуючу ознаку;

- помітної сили зв'язку між такими факторами: порушення, пов'язані з обслуговуванням РЕПс (x1) і неналежне надання оцінки/переоцінки ризиків клієнтів (x4); неналежне надання оцінки/переоцінки ризиків клієнтів (x4) і неналежне виконання банком обов'язку розробляти, впроваджувати та постійно з урахуванням законодавства оновлювати внутрішні документи з питань фінансового моніторингу (x8);

- помірної сили зв'язку між такими факторами: неналежне надання оцінки/переоцінки ризиків клієнтів (x4) та незабезпечення виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу (x2), порушення, пов'язані з обслуговуванням РЕПс (x1), та недотримання порядку надан-

ня інформації спеціально уповноваженому органу (x5), порушення порядку зупинення фінансових операцій (x7) і недотримання порядку надання інформації спеціально уповноваженому органу (x5), неналежне виконання банком обов'язку розробляти, впроваджувати та постійно з урахуванням законодавства оновлювати внутрішні документи з питань фінансового моніторингу (x8) та порушення, пов'язані з обслуговуванням РЕПс (x1), несвоєчасне надання на запит НБУ інформації та незабезпечення надання до НБУ повної та достовірної інформації у відповідних звітах (x9) з порушень, пов'язаних з обслуговуванням РЕПс (x1), неналежне надання оцінки/переоцінки ризиків клієнтів (x4), недотримання порядку надання інформації спеціально уповноваженому органу (x5), неналежне виконання банком обов'язку розробляти, впроваджувати та постійно з урахуванням законодавства оновлювати внутрішні документи з питань фінансового моніторингу (x8).

Відповідна помітна сила зв'язку характерна для факторів порушення порядку реєстрації фінансових операцій (x11) та неналежного надання оцінки/переоцінки ризиків клієнтів (x4), порушення порядку зупинення фінансових операцій (x7), неналежного виконання банком обов'язку розробляти, впроваджувати та постійно з урахуванням законодавства оновлювати внутрішні документи з питань фінансового моніторингу (x8), несвоєчасного надання на запит НБУ інформації та незабезпечення надання до НБУ повної та достовірної інформації у відповідних звітах (x9).

Усі зв'язки, які характеризуються як помітні або помірні, є прямими. На основі результатів кореляційного аналізу проведено ранжування факторів згідно з тісністю та характером зв'язку, що наведено в табл. 2.

Як видно з табл. 2, виявлено тісні взаємозв'язки видів порушення та кількісного прояву кожного з них.

Таблиця 2
Кількісний вимір та характер зв'язку між видами правопорушень

Пара	Кількісний вимір	Характер зв'язку	Ранг
Види порушень з результирующим фактором (сума штрафів)			
Y/x5	0,598716	Помітний	1
Y/x7	0,576894	Помітний	2
Види порушень			
x8/x4	0,6875	Помітний	1
x4/x1	0,552771	Помітний	2
x11/x7	0,480384	Помірний	3
x7/x5	0,444444	Помірний	4
x8/x1	0,427141	Помірний	5
x4/x2	0,400501	Помірний	6
x11/x9	0,381181	Помірний	7
x5/x1	0,368514	Помірний	8
x9/x5	0,326732	Помірний	9
x1/x9	0,323687	Помірний	10
x11/x4	0,320256	Помірний	11
x11/x8	0,320256	Помірний	12
x9/x4	0,315063	Помірний	13
x9/x8	0,315063	Помірний	14

Особливість аналізу та виявлення впливу порушення певного виду банками на необхідність застосування штрафних санкцій НБУ та означення проблемних аспектів у системі ризик-контролю банків сформувала інформаційну платформу для визначення сукупного впливу видів порушення на формування грошового виміру вжиття заходів впливу НБУ у сфері фінансового моніторингу, що обумовило необхідність застосування множинної регресії.

Таким чином, у загальному вигляді рівняння множинної лінійної регресії має такий вигляд:

$$Y_t = a_0 + a_1 x_{1t} + a_2 x_{2t} + \dots + a_n x_{nt} + \epsilon_i \quad (2)$$

де Y – значення результирующей ознаки (Y) при певних значеннях факторних ознак (X1), підставлених у

рівняння регресії; a0 – вільний член рівняння; a1, an – коефіцієнт регресії.

Результати розрахунків залежності ефективності ризик-контролю клієнта від видів порушень у сфері фінансового моніторингу розраховано у середовищі пакета Statistica та наведено в табл. 3.

На основі даних табл. 3 побудовано лінійне рівняння множинної регресії, залежності обсягів заходів впливу від варіативних порушень у сфері фінансового моніторингу (3):

$$Y = 0,191910 \times X1 + 0,248192 \times X2 + 0,061507 \times X3 - 0,295329 \times X4 + 0,462716 \times X5 + 0,182496 \times X6 + 0,337516 \times X7 - 0,127494 \times X8 - 0,167457 \times X9 - 0,088598 \times X11 + 0,157082 \times X12. \quad (3)$$

Відповідно до наведених результатів, ефективність ризик-контролю, що відображена сумою штрафів, на 69,98% обумовлена зміною видів порушень у сфері фінансового моніторингу. Згідно з табл. 3, сформовано таку пріоритетність вагомості впливу видів порушень на ефективність ризик-контролю в банку:

- 1) саме недотримання порядку надання інформації спеціально уповноваженому органу (x5);
- 2) порушення порядку зупинення фінансових операцій (x7);
- 3) незабезпечення виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу (x2);
- 4) порушення, пов'язані з обслуговуванням PEPs (x1);
- 5) здійснення ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу (x6);
- 6) невиконання банком обов'язку відмовитися від обслуговування клієнтів у випадках, передбачених законодавством з питань фінансового моніторингу (x12);
- 7) порушення банком вимог щодо ідентифікації, верифікації та вивчення клієнтів банку (x3).

На рис. 2, 3 представлено результати апробації впровадження аналітичного підходу до визначення змінності ефективності ризик-контролю клієнтів банку

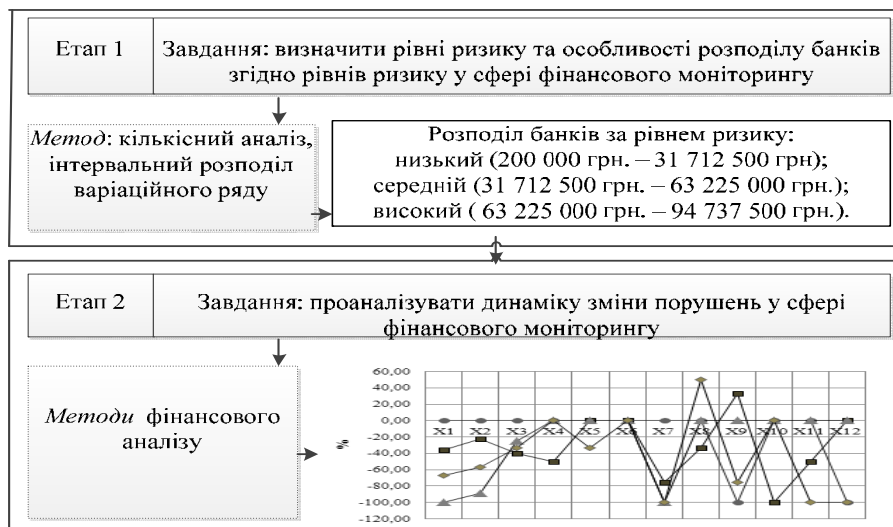

Рис. 2. Перший та другий етапи аналітичного підходу до визначення змінності ефективності ризик-контролю клієнтів банку залежно від зміни видів порушень банків у сфері фінансового моніторингу

Таблиця 3

Параметри регресійної моделі залежності ефективності ризик-контролю клієнта від видів порушень у сфері фінансового моніторингу

Параметр моделі	β-коефіцієнти (Beta)	Стандартна похибка β-коефіцієнтів (St. Err. Of Beta)	Коефіцієнт регресії (B)	Стандартна похибка коефіцієнта регресії (St. Err. Of B)	t-критерій Стьюдента (t-8)/(t-6)	Рівень значимості (p-level)
a0			0,000000	0,102229	0,00000	1,000000
X1	0,191910	0,136763	0,191910	0,136763	1,40323	0,171540
X2	0,248192	0,127447	0,248192	0,127447	1,94742	0,061577
X3	0,061507	0,116131	0,061507	0,116131	0,52963	0,600542
X4	-0,295329	0,175166	-0,295329	0,175166	-1,68600	0,102910
X5	0,462716	0,169310	0,462716	0,169310	2,73295	0,010752
X6	0,182496	0,123220	0,182496	0,123220	1,48105	0,149759
X7	0,337516	0,170017	0,337516	0,170017	1,98519	0,056998
X8	-0,127494	0,162159	-0,127494	0,162159	-0,78623	0,438337
X9	-0,167457	0,142502	-0,167457	0,142502	-1,17512	0,249842
X11	-0,088598	0,182357	-0,088598	0,182357	-0,48585	0,630854
X12	0,157082	0,116058	0,157082	0,116058	1,35348	0,186729

R= 0,83658621 R²= ,69987648 F(11,28)=5,9359 p<,00007

Рис. 3. Третій та четвертий етапи аналітичного підходу до визначення змінності ефективності ризик-контролю клієнтів банку залежно від зміни видів порушень банків у сфері фінансового моніторингу

залежно від зміни видів порушень банків у сфері фінансового моніторингу українських банків на основі даних за період з грудня 2017 року до травня 2020 року за рівнями.

Висновки. У ході дослідження удосконалено аналітичний підхід до визначення змінності ефективності ризик-контролю клієнтів банку залежно від зміни видів порушень банків у сфері фінансового моніторингу, що, на відміну від наявних, враховує обґрунтування розподілу банків згідно з рівнями ризику (низький, середній,

високий) з визначення їх кількісного значення, динаміку зміни порушень у сфері фінансового моніторингу, обумовленість залежності видів порушень у сфері фінансового моніторингу та формалізацію зв'язків ризик-контролю клієнтів банку з порушеннями у сфері фінансового моніторингу, що дає змогу виявити утворення ризикових ситуацій на початкових етапах, оцінити вагомість їх негативного впливу, що сприяє вжиттю релевантних превентивних заходів у сфері фінансового моніторингу.

Додаток А
 Результати кількісного вимірювання тісноти (істотності) зв'язку (впливу) між ключовими параметрами-характеристиками «вид порушення – сума штрафів»

Показники	y	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	x11	x12
Y	1,000000	0,246078	0,157968	0,277552	-0,129737	0,598716	0,238598	0,576894	-0,110488	-0,078610	-0,042578	0,074776
x1	0,246078	1,000000	0,246543	0,129750	0,552771	0,368514	0,167729	0,201008	0,427141	0,323687	0,177028	0,023057
x2	0,157968	0,246543	1,000000	-0,012926	0,400501	0,183563	-0,296218	0,183563	0,275344	0,161234	0,168345	-0,218218
x3	0,277552	0,129750	-0,012926	1,000000	0,129099	0,258199	0,248096	0,258199	0,129099	-0,036155	0,206725	0,059235
x4	-0,129737	0,552771	0,400501	0,129099	1,000000	0,250000	0,050572	0,041667	0,687500	0,315063	0,320256	-0,114708
x5	0,598716	0,368514	0,183563	0,258199	0,250000	1,000000	0,118002	0,444444	0,250000	0,326732	-0,053376	-0,076472
x6	0,238598	0,167729	-0,296218	0,248096	0,050572	0,118002	1,000000	0,118002	-0,075858	-0,063734	0,137666	-0,034806
x7	0,576894	0,201008	0,183563	0,258199	0,041667	0,444444	0,118002	1,000000	0,041667	0,093352	0,480384	-0,076472
x8	-0,110488	0,427141	0,275344	0,129099	0,687500	0,250000	-0,075858	0,041667	1,000000	0,315063	0,320256	0,172062
x9	-0,078610	0,323687	0,161234	-0,036155	0,315063	0,326732	-0,063734	0,093352	0,315063	1,000000	0,381181	-0,096374
x11	-0,042578	0,177028	0,168345	0,206725	0,320256	-0,053376	0,137666	0,480384	0,320256	0,381181	1,000000	-0,036736
x12	0,074776	0,023057	-0,218218	0,059235	-0,114708	-0,076472	-0,034806	-0,076472	0,172062	-0,096374	-0,036736	1,000000

Список використаних джерел:

1. Андрійченко Ж., Літвінова С. Статистичне обґрунтування необхідності запровадження ризик-орієнтованого підходу у сфері фінансового моніторингу в Україні. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва* : збірник наукових праць ХНАДУ. № 2 (17). Харків : ХНАДУ, 2017. С. 49–55.
2. Ачкасова С. Удосконалення державного регулювання у сфері фінансового моніторингу в Україні при європейській інтеграції. *Сучасні загрози безпеці на національному та регіональному рівнях* : збірник матеріалів науково-теоретичної конференції (м. Суми, 19–20 квітня 2018 року). Суми : Сумський державний університет, 2018. С. 3–6.
3. Внукова Н. Управління ризиками фінансових установ у сфері фінансового моніторингу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2018. № 8 (36). С. 64–68.
4. Коваленко В. Скорингова система оцінки ризику клієнта щодо використання ним банку для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 3 (14). С. 387–391.
5. Колодізев О. Система комплаєнсу в банках : нові властивості та виклики сучасності. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу* : збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (23 листопада 2018 року). Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, ТОВ «ТО Ексклюзив», 2018. С. 13–16.
6. Чмутова І. Визначення рівня ризику відмивання коштів за показниками операційного ризику та надійності банку. *Економічний розвиток і спадщина Семени Кузнеця* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (31 травня – 1 червня, 2018 року). Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 196–197.
7. Заходи впливу // Офіційний сайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all?tags=corrective_measures&page=1&perPage=5 (дата звернення: 20.07.2020).
8. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : Постанова Правління НБУ від 19 травня 2020 року № 65 / Правління Національного банку України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20> (дата звернення: 20.07.2020).

References:

1. Andriychenko Zh., Litvinova S. (2017) Statystychne obgruntuvannya neobkhdnosti zaprovadzhenja ryzyk-orijentovanogho pidkhdou u sferi finansovogho monitorynghu v Ukraini [Statistical substantiation of the need to introduce a risk-oriented approach in the field of financial monitoring in Ukraine]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpryjemnyctva*, vol. 2, no. 17, pp. 49–55.
2. Achkasova S. (2018) Udoskonalennja derzhavnogho rehuljuvannja u sferi finansovogho monitorynghu v Ukraini pry jevropejskij [Improving state regulation in the field of financial monitoring in Ukraine with European integration]. *Suchasni zagrozy bezpeci na nacionaljnomu ta rehionaljnomu rivnjakh* (Ukraine, Sumi, April 19–20, 2018), Sumi: Sumy State University, pp. 3–6.
3. Vnukova N. (2018) Upravlinnja ryzykamy finansovykh ustanov u sferi finansovogho monitorynghu [Risk management of financial institutions in the field of financial monitoring]. *Naukovi zapysky Nacionaljnogho universytetu "Ostrozka akademija"*, vol. 8, no. 36, pp. 64–68.
4. Kovalenko V. (2018) Skorynghova sistema ocinky ryzyku klijenta shhodo vykorystannja nym банку dlja leghalizaciji dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shljakhom [Skoringova sistema oczi' nki riziku kli'yenta shhodo vikorystannya nim банку dlya legali'zacji dokhodi'v, oderzhanikh zlochinnim shlyakhom]. *Priazovs'kij ekonomichnij vi'snik*, vol. 3, no. 14, pp. 387–391.
5. Kolodizjev O. (2018) Sistema komplajensu v bankakh : novi' vlastivosti' ta vikliki suchasnosti' [Compliance system in banks: new features and challenges of today]. *Suchasni' problemi finansovogho monitorynghu* (Ukraine, Kharkiv, November 23, 2018), Kharkiv: TO Exclusive LLC, pp. 13–16.
6. Chmutova I. (2018) Vyznachennja rivnja ryzyku vidmyvannja koshtiv za pokaznykamy operacijnogho ryzyku ta nadijnosti банку [Determining the level of money laundering risk according to the indicators of operational risk and reliability of the bank]. *Ekonomichnyj rozvytok i spadshhyna Semena Kuznecja* (Ukraine, Kharkiv, May 31). Kharkiv, pp. 196–197.
7. OficijnyjsajtNBU. Zakhodyvplyvu. Available at: https://bank.gov.ua/ua/news/all?tags=corrective_measures&page=1&perPage=5 (accessed 20.07.2020).
8. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro zdijsnennja bankamy finansovogho monitorynghu: Postanova Pravlinnja NBU. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20> (accessed 20.07.2020).

УДК 336.781

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-16>**Ушакова О. А.**

кандидат економічних наук, спеціаліст вищої категорії, викладач,

Відокремлений структурний підрозділ

«Рівненський технічний фаховий коледж

Національного університету водного господарства та природокористування»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7344>**Гарбарук А. Б.**

студентка,

Відокремлений структурний підрозділ

«Рівненський технічний фаховий коледж

Національного університету водного господарства та природокористування»

Ushakova Oksana, Harbaruk Anastasiia

Rivne Technical Professional College of National University

of Water and Environmental Engineering

УПРАВЛІННЯ ВІДСОТКОВИМ РИЗИКОМ У СИСТЕМІ БАНКІВСЬКОГО РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ

Досліджено теоретичні питання управління відсотковим ризиком у системі банківського ризик-менеджменту. Здійснено загальний динамічний аналіз резервів, аналіз відсоткового ризику за строками погашення фінансових інструментів та за умовами договорів щодо ймовірності перегляду відсоткової ставки конкретного банку. Розглянуто методи попередження відсоткового ризику у складі кредитних, депозитних та інвестиційних ризиків діяльності банку, зокрема контролінг. Описано моделі корпоративного управління ризиками у фінансово-банківській сфері у різних регіонах світу та в Україні. Акцентовано увагу на тому, що у процесі управління ризиками активну участь бере суспільство, виробляючи суспільну думку. Ідентифіковано ключові елементи механізмів внутрішнього контролю відсоткового ризику у банку.

Ключові слова: банк, банківський ризик-менеджмент, управління відсотковим ризиком, відсоткова ставка, відсоткові банківські доходи і витрати.

INTEREST RISK MANAGEMENT IN THE BANKING RISK MANAGEMENT SYSTEM

Theoretical issues of the impact of interest rate risk on the basic activities of the bank and its management in the system of bank risk management have been studied. The most significant banking risks are necessarily related to the level of interest rates. The formation of reserves is a systemically important measure to insure the bank's risks, so a general dynamic analysis of the reserves of a particular bank have been done. It have been determined that the bank is exposed to significant risk from the negative impact of fluctuations in the dominant levels of market interest rates on its financial condition and cash flows, primarily from lending and deposit activities. The results of the analysis of interest rate risk on maturities of financial instruments and on the terms of interest rate revision agreements showed a high level of sensitivity of bank assets and liabilities to changes in interest rates, the presence of significant interest rate risk, which resulted in a decrease in reserves, which, however, allowed bank to stay in the profit zone. Methods of preventing interest rate risk in the credit, deposit and investment risks of the bank, including limitation, provisioning, risk allocation by transferring it to other participants in economic relations in the process of lending, diversification, insurance, and lobbying of corporate interests, improving information security and system approach have been considered. It have been special emphasized on controlling, which serves as a system of information-analytical and methodological support for heads of banking departments in the process of interest rate risk management. Models of corporate risk management in the financial and banking sphere have been described. It have been emphasized on the fact that society takes an active part in the risk management process, producing public opinion. The key elements of the mechanisms of internal control of interest rate risk in the bank have been identified, in particular: adequate distribution of responsibilities; independent inspections; compliance with the type and level of risks; reliability of reporting; adequate compliance procedures.

Keywords: bank, banking risk management, interest rate risk management, interest rate, interest bank income and expenses.

JEL classification: D81, E43, G21, G32.

Постановка проблеми. Відсоток у фінансово-банківській сфері – це насамперед плата за використання залученого та позикового капіталу. Він часто є досить динамічною величиною. Найбільш значущі банківські ризики неодмінно пов'язані з рівнем відсоткових ставок. Таким, що найбільш часто з'являється у банківській практиці та чинить суттєвий вплив на такі базові види діяльності банку, як депозитна, кредитна та інвестиційна, є відсотковий ризик. З огляду на це,

актуальним є дослідження аспектів банківської роботи з управління ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика мінімізації системних ризиків у фінансовому секторі загалом присвячено науковій праці О.Д. Вовчак, І.А. Канцір [1]. Функціонуванню центрів відповідальності та спеціальних систем управління банківськими ризиками увагу приділяють у своїх дослідженнях учені Д.М. Гриджук [2], О.О. Карась [3]. Сучасні підходи до

управління ризиком ліквідності банку розробляють учені Г.Т. Карчева, С.В. Запорожець [4], О.А. Криклій [5]. Багатьма вченими ґрунтовно досліджуються кредитний, депозитний, інвестиційний банківські ризики, проте не досить уваги приділено аспектам управління саме відсотковим ризиком у системі банківського ризик-менеджменту.

Мета статті полягає у дослідженні впливу відсоткового ризику на базову діяльність банку та управління ним у системі банківського ризик-менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Формування резервів є системно важливим щодо страхування ризиків банку заходом. Важливим є той факт, що формування резервів є єдиним регламентованим нормативно-правовими актами Національного банку України обов'язковим засобом управління кредитним ризиком, поряд з яким здебільшого виникає відсотковий. Тому головним завданням банку є реальна оцінка ризику кредитування та створення резервів під нього. Резерви мають бути створені у чітко необхідному обсязі для отримання найкращого результату у банківській діяльності: перевищення сформованих резервів над необхідними зменшує прибуток банку, а створення резервів у недостатньому обсязі збільшує ймовірність не покрити власні збитки через непогашені кредити.

Проведемо аналіз цих аспектів на прикладі АТ «Альфа-Банк» у 2017–2018 роках. Проаналізуємо загальні резерви банку (табл. 1). З даних таблиці 1 можна визначити, що за аналізований період обсяг резервів під зменшення корисності у 2018 році зменшився на 29 150 тис. грн проти 2017 року за рахунок кредитів та заборгованості клієнтів, а також за рахунок інших фінансових активів. Суттєво зменшилися загальні резерви переоцінки (на 335 967 тис. грн), а також резерви під знецінення активів та інших резервів (на 65 881 тис. грн). Зменшення відбувалось і за загальними резервами під зменшення корисності інших активів, і за резервами за зобов'язаннями. Отже, банк зазнає значного ризику від негативного впливу коливань домінуючих рівнів ринкової відсоткової ставки на його фінансовий стан і потоки грошових коштів, насамперед від кредитної та депозитної діяльності.

Здійснимо загальний аналіз відсоткового ризику за умовами договорів щодо ймовірності перегляду відсоткової ставки (табл. 2) та за строками погашення фінансових інструментів (табл. 3).

Банк нараховує відсотки за відповідними статтями активів та зобов'язань за фіксованою відсотковою ставкою. Чистий розрив за відсотковими ставками розраховується як різниця між загальною величиною фінансових активів та загальною величиною фінансових зобов'язань. З даних таблиці 2 можна визначити, що за аналізований період обсяг розривів за процентними ставками значно змінився – з -656538 тис. грн до 1358221 тис. грн. Таким чином, попри зменшення резервів банку (табл. 1), йому вдається збільшувати чистий прибуток, що є позитивним моментом.

Під час аналізу загального відсоткового ризику банку слід враховувати не лише строки погашення фінансових інструментів, а й умови договорів щодо ймовірності перегляду відсоткової ставки. У разі існування такої можливості контрактні потоки розглядаються у строках перегляду відсоткових ставок (табл. 3).

З даних таблиці 3 можна визначити, що величина фінансових активів у 2018 році порівняно з 2017 роком зменшилася на 13 208 тис. грн. Величина фінансових зобов'язань також зменшилася на 52 696 тис. грн. Спостерігаємо, що чутливість річного відсоткового доходу була від'ємна й у 2017 році перебувала на рівні -15 497 тис. грн, а у 2018 році – на рівні -54985 тис. грн, тобто збільшилася.

Такий вплив можливих змін відсоткових ставок на чистий відсотковий дохід за один рік залежить від зміни суми нарахованих відсотків у разі збільшення чи зменшення відсоткових ставок строком до 1 року на 1% та пролонгацією активів чи пасивів сумарно до 1 року. Тобто результати аналізу, проведеного в таблиці 3, підтверджують попередні результати аналізу, наведені у таблицях 1 та 2, щодо високого рівня чутливості банківських активів та зобов'язань до зміни рівня відсоткових ставок, наявності значного відсоткового ризику, результатом чого стало зменшення резервів, яке, однак, дало змогу банку утриматись у зоні прибутків.

Розглянемо основні методи попередження відсоткового ризику у складі кредитних, депозитних та інвестиційних ризиків діяльності банку. Ці методи можуть використовуватися відповідно до пріоритетів і цілей кредитної політики, яка розробляється банківською установою.

В умовах погіршення фінансового стану позичальників і зростання вартості кредитних ресурсів збільшуються ризики неповернення кредитів. Оптимізація складу та структури портфеля кредитних вкладень дає змогу банку

Таблиця 1

Загальний динамічний аналіз резервів АТ «Альфа-Банк»

№	Показник	2018 рік, тис. грн	2017 рік, тис. грн	Відхилення (абсолютне, +/-)
1.	Резерви під зменшення корисності за:	-9206320	-9177170	-29150
1.1.	– грошима та їх еквівалентами;	-1990	-3192	1202
1.2.	– кредитами та заборгованістю банків;	-12159	-14607	2448
1.3.	– кредитами та заборгованістю клієнтів;	-9159797	-9133285	-26512
1.4.	– іншими фінансовими активами;	-27797	-24613	-3184
1.5.	– іншими активами.	-4577	-1473	-3104
2.	Усього резервів під зменшення корисності інших активів	-32374	-26086	-6288
3.	Усього зміна резервів переоцінки	-323872	12095	-335967
4.	Резерви під знецінення активів та інших резервів	11992	77873	-65881
5.	Резерви за зобов'язаннями	-49499	-39309	-10190

Проаналізовано автором за даними річної фінансової звітності АТ «Альфа-Банк» згідно з МСФЗ.

Таблиця 2

Аналіз відсоткового ризику АТ «Альфа-Банк» за строками погашення фінансових інструментів

У тис. грн	На вимогу і менше 1 місяця	Від 1 місяця до 1 року	Більше 1 року	Фінансові інструменти, що не знаходяться під відсотковими ризиками	Усього
31 грудня 2018 року					
Усього фінансових активів	16327851	17176932	20285114	2250516	56040413
Усього фінансових зобов'язань	17781717	24755786	11217341	927348	54682192
Чистий розрив за відсотковими ставками	-1453866	-7578854	9067773	1323168	1358221
31 грудня 2017 року					
Усього фінансових активів	17855354	12035910	13245542	1319149	44455955
Усього фінансових зобов'язань	13891289	21910330	8338752	972122	45112493
Чистий розрив за відсотковими ставками	3964065	-9874420	4906790	347027	-656538

Джерело: проаналізовано автором за даними річної фінансової звітності АТ «Альфа-Банк» згідно з МСФЗ

Таблиця 3

Аналіз відсоткового ризику АТ «Альфа-Банк» за умовами договорів щодо ймовірності перегляду відсоткової ставки

У тис. грн	На вимогу і менше 1 місяця	Від 1 місяця до 1 року	Усього
31 грудня 2018 року			
Чутливість фінан-сових активів	156475	93042	249517
Чутливість фінан-сових зобов'язань	170408	134094	304502
Чутливість річного відсоткового доходу	-13933	-41052	-54985
31 грудня 2017 року			
Чутливість фінан-сових активів	171114	65195	236309
Чутливість фінан-сових зобов'язань	133125	118681	251806
Чутливість річного відсоткового доходу	37989	-53486	-15497

Джерело: проаналізовано автором за даними річної фінансової звітності АТ «Альфа-Банк» згідно з МСФЗ.

нівелювати негативний вплив кредитного ризику, мінімізувати його рівень та рівень відсоткового ризику за умови адекватного, достовірного врахування кожного індивідуального ризику в процесі управління ним.

Методами попередження відсоткового ризику у складі кредитного ризику можуть бути: лімітування через встановлення обмежень на видачу окремих різновидів кредиту; резервування через створення резервів щодо покриття втрат внаслідок настання ризикових подій під час кредитного процесу; розподіл ризику шляхом його трансферу (перекладання) на інших учасників кредитних відносин; диверсифікація через мінімізацію загального кредитного ризику шляхом нормування його структури за різними групами позичальників, а також розподіл резерву на покриття втрат між ними; страхування ризику через передачу та розподіл між суб'єктами страхового ринку за посередництва страхової компанії. Як додаткові методи, що забезпечують зниження кредитного та відсоткового ризиків навіть під час реалізації пасивної стратегії управління ними можна виділити лобювання корпоративних інтересів та покращення інформаційного забезпечення (зокрема, за рахунок здобуття додаткової, в тому числі так званої інсайдерської, інформації).

Специфіка банківської діяльності зумовлює можливість виникнення ризиків як за активними, так і за пасивними операціями банків. Серед останніх важливе значення мають ризики, пов'язані із здійсненням депозитних операцій, які є головним джерелом формування банківських ресурсів. До методів попередження депозитного ризику загалом належать ті самі методи, що

зазначені для попередження кредитних ризиків.

Під час здійснення управління ризиками інвестиційної діяльності банків доцільно застосовувати системний підхід, за якого важливого значення набуває виявлення всіх суттєвих зв'язків між елементами інвестиційного ринку з метою протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, зокрема взаємоузгоджений розвиток інвестиційного ринку, інституцій фінансового посередництва, банків та різноманітних операцій та послуг, що здійснюється на інвестиційному ринку. Це дасть можливість поліпшити взаємодію між внутрішніми та зовнішніми суб'єктами під час управління ризиками, розробити сучасні технології та запропонувати нові заходи щодо зменшення ризиків.

Необхідно відзначити також, що одним із сучасних методів мінімізації відсоткового ризику є контролінг, який успішно використовується в багатьох країнах світу. Банківський контролінг на кожному етапі ризик-менеджменту (стратегічного управління банківськими ризиками, зокрема відсотковим, їх ідентифікації, оцінки, управлінського впливу, аудиту та коригування) справляє свій вплив, має свою «нішу» у процесі приборкання банківських ризиків.

Банківський контролінг покликаний створювати умови для успішного функціонування банку, виходячи з того, що прибуток – це не причина існування банку, а результат його діяльності, який у підсумку визначає ринок і на який прямо пропорційно впливають ризики, зокрема відсотковий. Прибуток створює гарантії для

подальшого функціонування банку, оскільки лише прибуток і його накопичення у вигляді різноманітних фондів дає змогу обмежувати і переборювати ризики, пов'язані з функціонуванням банку.

Таким чином, контролінг у функціональному аспекті управління відсотковим ризиком виступає інтегрованою, цілеспрямованою системою інформаційно-аналітичної і методичної підтримки керівників банківських підрозділів у процесі планування, аналізу і прийняття управлінських рішень за всіма відкритими ризиковими позиціями залежно від характерної для країни моделі корпоративного управління.

Моделі корпоративного управління, в тому числі й ризиками, у фінансово-банківській сфері у різних регіонах світу різняться за характерними рисами та спричиняють різні результати впливу на економіку. В азіатських країнах присутнє розмаїття великих та дрібних акціонерів, тісні зв'язки між корпораціями, банками та урядами, надійне сімейне володіння, відсутність захисту меншості. У результаті цього відсутньою є ринкова дисципліна, а управління є слабким. У Європейському Союзі практика корпоративного управління має надійну інституційну основу, швидке забезпечення вимог закону і захист кредитора, проте слабкими є ринки капіталу та розкриття інформації. У Великій Британії високою надійністю відзначається фондовий ринок, інформація на якому якісна, тому ринки є конкурентними. Країни, що розвиваються, характеризуються слабкими правовим середовищем та механізмами правозастосування, недостатньою прозорістю, малою кількістю фінансових альтернатив, що робить неможливим існування системи обмеження повнова-

жень та розподілу відповідальності і концентрації цих повноважень. До останніх належить і Україна.

Слід зазначити, що у процесі управління ризиками бере активну участь і суспільство, виробляючи суспільну думку. При цьому вивчення відголосу широких верств населення слугує поштовхом для реагування не лише банків, а й державних органів та саморегулювних організацій щодо проведення змін у загальній системі мінімізації ризиків під час проведення інвестиційних операцій. Слід врахувати те, що на суспільну думку впливає спеціалізована преса, Інтернет, радіо, телебачення тощо, які цю думку формують та відображають, тобто процес суспільного впливу є безперервним і замкненим.

Висновки. Таким чином, ключовими елементами механізмів внутрішнього контролю ризиків, зокрема відсоткового, у банку є: адекватний розподіл обов'язків та чітке розмежування структури повноважень і відповідальності, належна система підзвітності; незалежні перевірки; відповідність типу та рівню ризиків; достовірність звітності; адекватні процедури з дотримання законодавства, а також тестування та аналіз механізмів внутрішнього контролю й інформаційних систем. Отже, управління відсотковим ризиком у системі банківського ризик-менеджменту має здійснюватися за основними типами ризиків відповідно до видів базової діяльності банку (кредитної, депозитної, інвестиційної). Перспективи подальших досліджень лежать у площині розроблення стратегій та процедур управління відсотковим ризиком, які були б адекватні рівню і досвіду корпоративного управління та сприяли б загальній фінансовій стійкості банку.

Список використаних джерел:

1. Вовчак О.Д., Канцір І.А. Забезпечення стійкого розвитку фінансового сектору в контексті мінімізації системних ризиків. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 3. С. 104–107.
2. Гридчук Д.М. Основні центри відповідальності та види фінансових ризиків в комерційному банку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 11. С. 31–36.
3. Карась О.О. Спеціальні системи управління ризиками в банківській сфері. *Ефективна економіка*. № 3. 2015. Дніпровський державний аграрно-економічний університет: Видавництво ТОВ «ДКЦ-центр». URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3917> (дата звернення: 06.08.2020).
4. Карчева Г.Т., Запорожець С.В., Чібісова В.Ю. Сучасні підходи до управління ризиком ліквідності. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 686–691.
5. Kryklii O. A., Luchko I. Model of Stress-testing of Banks' Liquidity Risk in Ukraine. *Financial Markets, Institutions and Risks*. 2018. Sumy State University, Volume 2, Issue 2. P. 123–132.

References:

1. Vovchak O.D., Kantsir I.A. (2017). Zabezpechennya stijkogo rozvytku finansovogo sektoru v konteksti minimizaciyi systemnykh ryzykiv [Ensuring sustainable development of the financial sector in the context of minimizing systemic risks]. *Visnyk Berdianskogo universytetu menedzhmentu i biznesu*, no. 3, pp. 104–107.
2. Hrydzjuk D.M. (2017). Osnovni centry vidpovidalnosti ta vydy finansovykh ryzykiv v komercijnomu banku [The main centers of responsibility and types of financial risks in a commercial bank]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 11, pp. 31–36.
3. Karas O.O. (2015). Specialni systemy upravlinnya ryzykamy v bankivskij sferi [Special risk management systems in the banking sector]. *Efektivna ekonomika*, no. 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3917> (accessed 06 August 2020).
4. Karcheva H. T., Zaporozhets S. V., Chibisova V. Yu. (2015). Suchasni pidkhody do upravlinnya ryzykom likvidnosti [Modern approaches to liquidity risk management]. *Globalni ta nacionalni problemy ekonomiky*, issue 7, pp. 686–691.
5. Kryklii O. A., Luchko I. (2018). Model of Stress-testing of Banks' Liquidity Risk in Ukraine. *Financial Markets, Institutions and Risks*. Sumy State University, vol. 2, issue 2, pp. 123–132.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-17>**Кононенко Л. В.**

кандидат економічних наук, доцент,
Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5698-5003>

Назарова Г. Б.

кандидат економічних наук, доцент,
Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7401-0402>

Kononenko Lesya, Nazarova Halyna
Central Ukrainian National Technical University

ФОРМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті здійснено ретроспективний аналіз розвитку форм бухгалтерського обліку, досліджено сучасний стан їх застосування та перспективи розвитку. Методика дослідження заснована на загальнонаукових методах пізнання: історичному, логічному, системному, індукції, дедукції, аналізу, синтезу; методах статистичної обробки даних, класифікації, групування. Акцентована увага на неоднозначності трактування категорії «форми бухгалтерського обліку» у сучасних наукових та законодавчих джерелах. Зазначено, що у основу цих трактувань покладений порядок оформлення, тоді як форми обліку поділяються ще і за видом засобу, який використовується для його ведення. Еволюційні зміни форм бухгалтерського обліку завжди пов'язані із прагненням оптимізувати процес обробки та надання облікової інформації. Розвиток форм бухгалтерського обліку тісно пов'язаний із еволюцією людства. Доведено, що еволюція форм бухгалтерського обліку за видом засобу, який використовується для його ведення, відбувається на підставі досягнень людства, які безпосередньо не були пов'язані з обліком. Після цього спостерігається інноваційна зміна форми бухгалтерського обліку за порядком оформлення. Сучасний період розвитку форм бухгалтерського обліку характеризується зміною форми за порядком оформлення. Ці зміни можуть відбуватися на підставі використання технології «блокчейн».

Ключові слова: бухгалтерський облік; форма бухгалтерського обліку; реєстри обліку; обробка облікової інформації; засоби обробки облікової інформації; порядок оформлення; технологія «блокчейн».

FORMS OF ACCOUNTING: RETROSPECTIVE AND MODERN VIEW

The category of the form of accounting belongs to fundamental account-ing categories. It has multiple interpretations. The base of those interpretations is the order of making records, while forms of accounting are divided in accordance with the type of means that is used for maintaining accounting. However, the most of approaches of the forms of accounting category definitions are based on an assumption that the type of the form of accounting is defined above all by the systems of registers. This assumption is correct only on a certain step of the forms of accounting evolution. Therefore, the definition where the form of accounting is analyzed as an algorithm of information processing from the moment of its receiving until filing reports is the most reasonable. This approach gives us the possibility to identify any form of accounting both retrospectively and perceptively. The forms of accounting evolution retrospective analysis had been made, the current state of their appliance and perspectives of their development had been researched. On the basis of statistical data, a remark had been made that transition to the new form of accounting had been realized and realizes now in stages and in an uneven manner. A conclusion had been proved that the evolution of the forms of accounting is closely bounded to humankind's evolution. The evolution of the forms of accounting depending on the means that are using for its realization takes place basing on humankind's achievements that are not directly connected to accounting. The innovation changes in the forms of accounting as of its order of making records happen after that. Therefore, the evolution of the forms of accounting depending on the types of accounting means, and the order of making records is characterized by a certain cycle. The current period of the evolution of the forms of accounting is characterized by the changes of the form depending on the order of making records. Those changes could take place on the basis of blockchain technology. The application of the blockchain technology could help to correct flaws common to the forms of accounting that are used by business entities today.

Keywords: accounting, accounting form, accounting register, accounting information processing, accounting information processing means, order of making records, blockchain technology.

JEL classification: M40, M41.

Постановка проблеми. Категорія «форма бухгалтерського обліку» належить до фундаментальних облікових категорій. Проте вона є недостатньо теоретично обґрунтованою, під час застосування на

практиці форм бухгалтерського обліку спостерігаються суттєві проблеми. Так, у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» зазначено, що «підприємство самостійно обирає

форму бухгалтерського обліку як певну систему реєстрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них з додержанням єдиних засад, встановлених Законом, та з урахуванням особливостей своєї діяльності і технології обробки облікових даних» [3]. Проте вже на цьому етапі більшість практикуючих бухгалтерів стикаються саме з проблемою вибору форми обліку. Нині нормативно не регламентується вибір форми бухгалтерського обліку з урахуванням особливостей діяльності конкретного суб'єкта господарювання. Крім того, категорійний апарат бухгалтерського обліку не є чітким і зрозумілим. Як слушно зазначає П. Хомин (цитуючи Аристотеля), «перш ніж про щось говорити, треба визначити поняття» [13]. У нашому разі – перш ніж щось вибирати, необхідно визначитися, за чого ми вибираємо, яку альтернативу маємо і що саме для нашого суб'єкта господарювання є найбільш оптимальним. У зв'язку з цим набувають актуальності питання дослідження категорії «форма бухгалтерського обліку», їх ретроспективний аналіз та сучасний стан.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань форм бухгалтерського обліку займалися Т. Гоголь, С. Кузнецова, Л. Кемарська, Г. Ляхович, В. Муравський, П. Хомин, Н. Хоча та інші. Так, П. Хомин ґрунтовно дослідив форми бухгалтерського обліку і встановив їх вади [13]. Т. Гоголь здійснила аналіз розвитку спрощеної форми бухгалтерського обліку в Україні [1]. Дослідження Л. Кемарської, Г. Ляхович, В. Муравського спрямовані на особливості форм обліку з використанням комп'ютерних технологій [4; 7; 8]. С. Кузнецова сформулювала вимоги щодо визначення складу та систематизації реєстрів бухгалтерського обліку. Розроблена нею автоматизована форма бухгалтерського обліку забезпечує комплексне вирішення питань синергічного формування облікової інформації у реєстрах бухгалтерського обліку та трансформацію інформаційних можливостей бухгалтерського обліку як базового інформаційного джерела для сучасної системи фінансового менеджменту [6].

Проте питання дослідження категорії «форма бухгалтерського обліку», її еволюції і сучасних тенденцій потребують подальших досліджень.

Мета статті полягає у дослідженні категорії «форма бухгалтерського обліку», здійсненні їх ретроспективного аналізу та сучасного стану.

Викладення основного матеріалу. У сучасній нормативній та науковій літературі відсутнє однозначне трактування категорії «форма бухгалтерського обліку» (табл. 1).

Як ми бачимо, більшість розглянутих підходів базується на припущенні, що різновид форми бухгалтерського обліку визначається насамперед системою реєстрів. Проте, на нашу думку, найбільш виваженим є визначення, наведене Я.В. Соколовим [11]. Так, звісно, нині «алгоритм обробки інформації від моменту отримання первинного документа до складання звітності» складається саме з реєстрів. Проте ретроспективний аналіз та тенденції розвитку форм бухгалтерського обліку свідчать про те, що не завжди такий підхід мав місце, і у найближчому майбутньому апріорність такого підходу досить сумнівна.

Крім того, аналіз наведених визначень свідчить про те, що в їх основу покладений порядок оформлення, тоді як, форми обліку поділяються ще і за видом засобу, який використовується для його ведення (паперова, комп'ютерна тощо).

Раціональна організація обліково-аналітичної роботи на підприємстві передбачає застосування ефективної форми бухгалтерського обліку, його технічного оснащення. Форма бухгалтерського обліку передбачає певну систему реєстрів бухгалтерського обліку, порядок і спосіб реєстрації та узагальнення інформації в них з дотримання єдиних засад бухгалтерського обліку [16, с. 248].

Вітчизняні підприємства можуть застосовувати такі форми бухгалтерського обліку: журнально-ордерну, журнальну, меморіально-ордерну, таблично-автоматизовану.

Історично єдина журнальна форма бухгалтерського обліку була розроблена на основі єдиного плану рахунків бухгалтерського обліку і призначалася для застосування в усіх галузях згідно з Інструкцією, затвердженою Міністерством фінансів СРСР від 08 березня 1960 р. № 63 [15, с. 5]. Ця форма бухгалтерського обліку побудована на принципах ведення накопичу-

Таблиця 1

Основні підходи до визначення категорії «форма бухгалтерського обліку»

№ п/п	Визначення	Джерело
11	певна система реєстрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них з додержанням єдиних засад	Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999
2	технологія облікового процесу яка передбачає відповідне групування господарських операцій та дотримання встановленої послідовності їх відображення, а також порядок записів у реєстрах синтетичного й аналітичного обліку з урахуванням специфічних особливостей діяльності підприємств	Гоголь Т.
3	алгоритм обробки інформації від моменту отримання первинного документа до складання звітності, тобто форма – те, що лежить між документом і звітністю	Соколов Я.В.
4	організація облікових записів, яка базується на застосування методу, який склався історично, і використовуючи певні технічні записи, яка покликана забезпечити оперативний контроль, своєчасність, повноту та достовірність узагальнення в бухгалтерському обліку всього розмаїття господарських операцій, які здійснюються на підприємстві	Гофман Г.А.
5	сукупність облікових реєстрів	Муравський В.В.

Джерело: узагальнено авторами на основі [1; 2; 3; 8]

вальних журналів-ордерів за кредитовою ознакою. В ній поєднуються хронологічні і синтетичні записи, які групуються в розрізі, що необхідний для складання звітності. Для обліку однорідних господарських операцій застосовуються накопичувальні відомості, які є головними обліковими регістрами.

Журнальна-ордерна форма бухгалтерського обліку передбачає перенесення даних про господарські операції з документів чи відразу в журнали, чи спочатку в накопичувальні та груповані відомості, які застосовуються, коли виникає необхідність у визначенні певного аналітичного показника. Журнали-ордери побудовані таким чином, що в них відображаються однорідні за економічним змістом операції, а також операції, розрахунково пов'язані між собою [15, с. 6].

Основними реєстрами бухгалтерського обліку є журнали-ордери. Вони нагадують собою накопичувальні відомості, в яких систематизація і групування документів ведеться в хронологічному порядку за кореспондуючими рахунками. Кількість таблиць у журналах-ордерах залежить від складності організації бухгалтерського обліку того чи іншого об'єкта, від ступеня деталізації обліку, можливості ведення аналітичного і синтетичного обліку в одному реєстрі та інших обставин.

Журнали-ордери, як правило, призначені для синтетичного обліку операцій господарської діяльності підприємств. Ведення записів у журналах-ордерах здійснюється у порядку однобічної реєстрації. Реєструються тільки кредитові обороти в кореспонденції з дебетовими. Журнали-ордери побудовані за кредитовою ознакою, тобто кредитові обороти за кожним балансовим рахунком збираються в одному журналі-ордері, а дебетові обороти за цим рахунком знаходять відображення в різних журналах-ордерах. Журнали-ордери можна побудувати і за дебетовою ознакою. Проте кредитова ознака має перевагу над дебетовою,

тому що більшою мірою, ніж дебетова, відповідає характеру операцій, що відбуваються в господарстві.

Записи в регістрах здійснюються згідно з порядком надходження документів або загальними підсумками за місяць, залежно від характеру і змісту операцій. Для об'єднання даних оборотів рахунків, які входять до складу журналів, використовується Головна книга як реєстр синтетичного обліку.

Порядок документообігу під час застосування журнально-ордерної форми бухгалтерського обліку узагальнено на рис. 1.

Багаторічна практика застосування журнальної форми бухгалтерського обліку підтвердила її право на існування в сучасних умовах господарювання. З одного боку, головна перевага цієї форми дає можливість зосередити великий обсяг інформації у відносно невеликій кількості облікових регістрів. Однак, з іншого боку, ці регістри мають складну структуру, відрізняються один від одного, тому ведення обліку за даною формою вимагає високої кваліфікації і практичних знань від самих працівників бухгалтерії.

На підприємствах державного сектору тривалий час застосовувалася меморіально-ордерна форма обліку, при якій склалися книжкові й карткові облікові регістри. Синтетичний облік при цій формі ведеться у книгах або відомостях. Для аналітичного обліку використовують книги, відомості, картки. Бухгалтерські проведення оформлюють меморіальними ордерами (табл. 2), які складаються за звітний період і реєструються у реєстраційних журналах).

Порядок документообігу під час застосування меморіально-ордерної форми бухгалтерського обліку узагальнено на рис. 2.

Треба зазначити, що форма «Журнал-Головна» є різновидом і спрощеним варіантом меморіально-ордерної форми. Форму «Журнал-Головна» розроблено Державним казначейством України на основі меморіально-

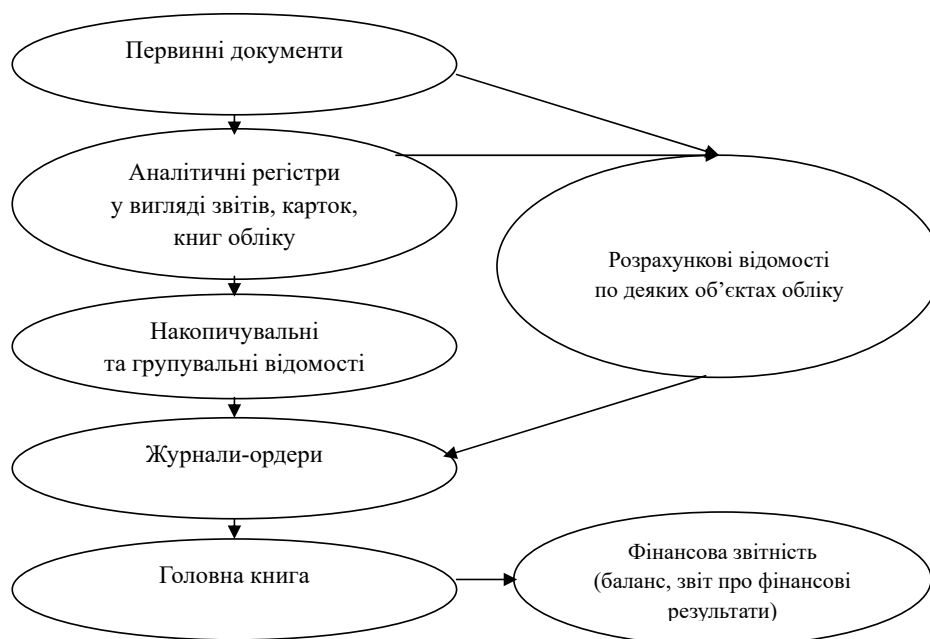

Рис. 1. Документообіг при журнально-ордерній формі бухгалтерського обліку

Джерело: узагальнено авторами на основі [15]

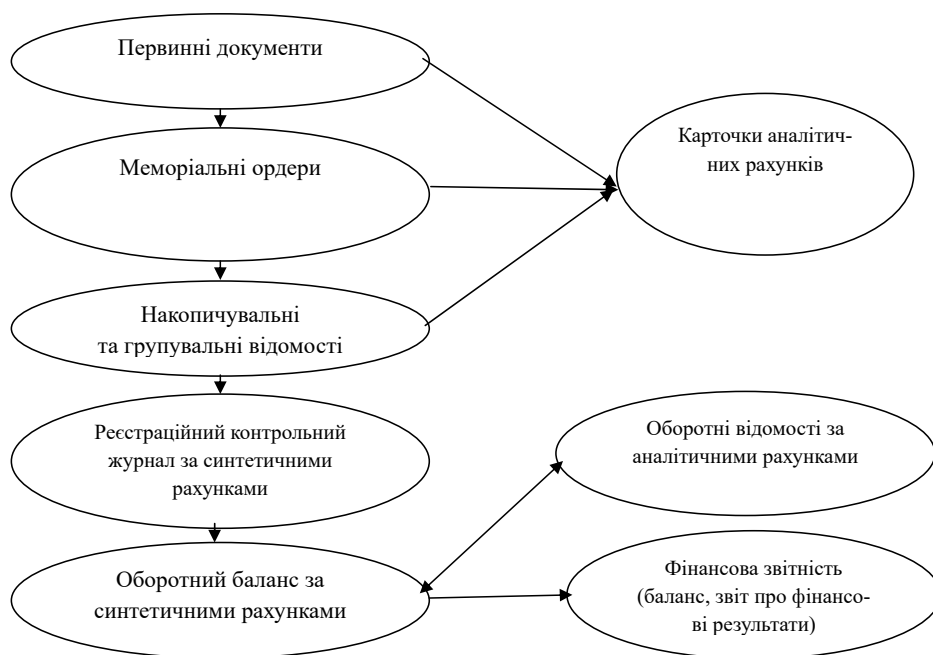

Рис. 2. Документообіг при меморіально-ордерній формі бухгалтерського обліку

Джерело: узагальнено авторами на основі [9]

ордерної форми бухгалтерського обліку, яку застосовували в бюджетних установах раніше, з урахуванням вимог сьогодення.

Цю форму застосовують в централізованих бухгалтеріях, які обслуговують установи освіти, охорони здоров'я, культури, у вищих навчальних закладах, профтехучилищах, органах законодавчої та виконавчої влади, дослідних інститутах тощо.

Порядок документообігу під час застосування «Журнал-Головна» форми бухгалтерського обліку узагальнено на рис. 3.

Форма «Журнал-Головна» ґрунтується на широкому застосуванні системи місячних накопичувальних відомостей – меморіальних ордерів, що затверджені наказом міністерства фінансів України «Про затвердження типових форм меморіальних ордерів, інших облікових реєстрів суб'єктів державного сектору та порядку їх складання» № 755 від 08.09.2017 р. [9].

Застосування меморіальних ордерів за групою взаємозв'язаних суб-рахунків робить записи більш наочними, сприяє скороченню облікової роботи. Завдяки цьому загальна кількість меморіальних ордерів менша за кількість синтетичних рахунків, передбачених Планом рахунків. Записи в меморіальні ордери (основні реєстри) здійснюють безпосередньо на підставі належним чином оформлених виправданих документів мірою їх надходження й опрацювання. У разі значної кількості однорідних документів за операціями їхні дані попередньо групують у допоміжних відомостях, місячні підсумки яких потім переносять у відповідні меморіальні ордери.

Таблично-автоматизована форма обліку здебільшого застосовується на підприємствах залізничного транспорту. Історично ця форма бухгалтерського обліку на підприємствах залізничного транспорту замінила таблично-перфокартну форму обліку. Ця форма обліку забезпечує обробку всієї початкової та

отримання результативної інформації за допомогою відповідних масивів, збережених на магнітних носіях і в реєстрах – машинограмах. Змінна інформація вводиться за кожною господарською операцією, а потім програмним шляхом вибираються масиви дебетових і кредитових оборотів. Це дозволяє формувати необхідні довідки за рахунками і підсумками оборотів кожного синтетичного рахунку.

Таблично-автоматизованій формі обліку властиві особливі реєстри бухгалтерського обліку – машинограми, які поділяються на аналітичні й синтетичні [5, с. 21–35]. У ролі аналітичних використовуються оборотні відомості (деталізовані і підсумкові), відомість-звіт, відомість обліку виробничих витрат. Синтетичні реєстри представлені оборотно-сальдовим і сальдовим балансом. На відміну від інших форм бухгалтерського обліку, обов'язковою умовою функціонування цієї форми є створення системи шифрів, які охоплюють сукупність облікових робіт та їх взаємозв'язок. Шифрами позначаються всі реквізити облікових документів.

Застосування цієї форми бухгалтерського обліку передбачає введення за кожною ділянкою обліку бухгалтерських довідок, в яких фіксується кореспонденція рахунків із шифрами та суми за кожною господарською операцією. Запис ведеться протягом місяця одноразово в хронологічному порядку згідно з проведеними господарськими операціями на підставі первинних документів (рахунки-фактури, виписки банку тощо).

Порядок документообігу під час застосування таблично-автоматизованої форми бухгалтерського обліку нами представлено у вигляді схеми, яка наведена на рис. 4.

Дослідження особливостей застосування цієї форми обліку дозволило авторам роботи виявити її негативні наслідки. По-перше, така форма обліку не передбачає ведення синтетичних та аналітичних реє-

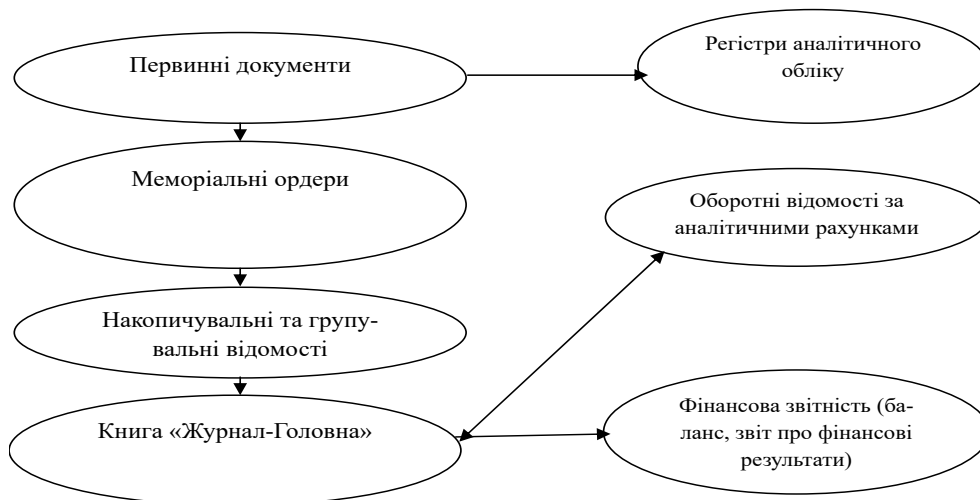

Рис. 3. Документообіг при формі бухгалтерського обліку «Журнал-Головна»

Джерело: узагальнено авторами на основі [9]

Рис. 4. Документообіг при застосуванні таблично-автоматизованої форми бухгалтерського обліку

Джерело: узагальнено авторами на основі [5]

стрів для накопичення даних поточної інформації. Так, визначити будь-які узагальнюючі показники протягом звітного місяця, наприклад, заборгованість, неможливо без додаткового перегляду всієї первинної документації. Така ситуація примушує самих бухгалтерів на свій розсуд вести допоміжні записи для контролю господарських операцій і формувати необхідну інформацію. Додатково в книгах обліку заробітної плати ведуться розрахунки з працівниками протягом місяця по заробітній платі, особливо під час виплати авансів та оплати в натуральній формі тощо.

Але слід виділити і переваги таблично-автоматизованої форми обліку. Вона дуже проста при веденні облікових регістрів (бухгалтерських довідок). По-друге, синтетичні регістри одночасно містять не тільки узагальнюючу інформацію, але й включають аналітичне розшифрування по кожній господарській операції,

проведеній за синтетичним рахунком, а саме: залишки на початок місяця, обороти по кредиту і дебету з розшифруванням кореспондуючих рахунків і залишки на кінець місяця. По-третє, не дивлячись на помилки під час набору інформації в обчислювальних центрах, формування балансів і звітів відбувається в досить стислі терміни.

Еволюційні зміни форм бухгалтерського обліку завжди пов'язані із прагненням оптимізувати процес обробки та надання облікової інформації. Розвиток форм бухгалтерського обліку тісно пов'язаний із еволюцією людства. Ретроспективний аналіз розвитку форм бухгалтерського обліку за видом засобу, який використовується для його ведення дозволяє стверджувати, що їх зміна відбувалась на підставі досягнень людства, які безпосередньо не були пов'язані з обліком (рис. 5).

Рис. 5. Послідовність виникнення форм бухгалтерського обліку за видом засобу, який використовується для його ведення

Джерело: власна розробка авторів

Таблиця 2

Розвиток форм бухгалтерського обліку за різними класифікаційними ознаками

Винаходи людства	За видом засобів для ведення бухгалтерського обліку	За порядком оформлення
Розвиток вміння рахувати	Уявна	Формується у свідомості окремої людини
Винахід письменності	За допомогою письменності	Примітивна реєстрація фактів господарського життя за допомогою письменності
Винахід паперу	Паперова форма обліку	Примітивна реєстрація фактів господарського життя за допомогою письменності на папері
—	Паперова форма обліку	Меморіально-ордерна, журнально-ордерна, журнал-головна тощо з використанням письменності на паперових носіях
Винахід обчислювальної техніки	Автоматизована (комп'ютерна) форма обліку	Меморіально - ордерна, журнально-ордерна, Журнал-головна тощо з використанням програм-них продуктів, які не були створені спеціально для ведення бухгалтерського обліку (наприклад Microsoft Excel)
—	Автоматизована (комп'ютерна) форма обліку	Використання спеціально створених програмних продуктів для ведення бухгалтерського обліку («1С: Бухгалтерія», «Парус», «Інфо-Бухгалтер», «Інфін-бухгалтерія» та інші) в основу яких покладено принципи побудови меморіально-ордерної, журнально-ордерної, Журнал-головної, спрощеної форми та інших форм бухгалтерського обліку з використанням типових реєстрів бухгалтерського обліку
—	Автоматизована (комп'ютерна) форма обліку	Використання технології блок-чейна, яка не була спеціально створена для ведення обліку

Джерело: власна розробка авторів

Цікавим є те, що після зміни форми бухгалтерського обліку за видом засобу, який використовується для його ведення, відбувається інноваційна зміна форми бухгалтерського обліку за порядком оформлення. Отже, розвиток форм бухгалтерського обліку за видом засобів для ведення бухгалтерського обліку та за порядком оформлення відбувався і відбувається з одного боку паралельно, а з іншого – спостерігається певна послідовність (табл. 2).

Слід також зазначити, що на всіх етапах перехід на нову форму обліку суб'єктами господарювання здійснювався і здійснюється поетапно і нерівномірно. Так, наприклад, згідно з даними форуму газети «Все про бухгалтерський облік», станом на липень 2020 року тільки 82% респондентів ведуть бухгалтерський облік з використанням бухгалтерських програм, 8% – мають часткову автоматизацію облікових процедур, 10% – застосовують журнально-ордерну форму обліку [12]. Крім того, анкетування бухгалтерів щодо стану ведення обліку в Кіровоградському регіоні дозволило встановити, що мають місце суб'єкти господарювання, які і досить ведуть бухгалтерський облік «вручну». Це тоді, коли почалися спроби ведення обліку з використанням технології «блокчейна» [10], яка, на нашу думку, може

стати базою для виникнення принципово нової (інноваційної) форми обліку. Технологія «блокчейну», можливо, дозволить усунути ті вади, які притаманні спеціально створеним програмним продуктам для ведення бухгалтерського обліку, в основу яких покладено використання типових реєстрів (сучасні автоматизовані (комп'ютерні) форми ведення бухгалтерського обліку «запозичили» ті недоліки, які притаманні відповідним формам паперового обліку [13]).

Висновки. Найбільш виражене визначення категорії «форма бухгалтерського обліку» належить Я.В. Соколову, який розглядає її як алгоритм обробки інформації від моменту отримання первинного документа до складання звітності. Саме такий підхід дозволяє ідентифікувати будь-які форми бухгалтерського обліку як у ретроспективі, так і у перспективі.

Еволюційні зміни форм бухгалтерського обліку завжди пов'язані із прагненням оптимізувати процес обробки та надання облікової інформації. Розвиток форм бухгалтерського обліку тісно пов'язаний із еволюцією людства. Так, поява нових форм бухгалтерського обліку за видом засобу, який використовується для його ведення, відбувається на підставі досягнень людства, які безпосередньо не пов'язані з обліком. Після

цього спостерігається інноваційна зміна форми бухгалтерського обліку за порядком оформлення. Сьогодні така зміна форми бухгалтерського обліку за порядком оформлення може відбутися на підставі використання

технології «блокчейн». Саме дослідження можливостей використання технології «блокчейн» як форми бухгалтерського обліку є перспективним для здійснення подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Гоголь Т. Аналіз розвитку спрощеної форми бухгалтерського обліку в Україні. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2012. № 7. С. 10–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2012_7_3 (дата звернення: 22.07.2020).
2. Гофман Г. А. Очерки развития форм бухгалтерского учёта. М.: Финансы, 1966. 122 с.
3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14 (дата звернення: 16.07.2020).
4. Кемарська Л. Г. Проблеми і перспективи впровадження комп'ютерної форми обліку і звітності бюджетними установами. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2016. № 2(1). С. 87-92. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2016_2\(1\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2016_2(1)_18) (дата звернення: 22.07.2020).
5. Красов А.П. Бухгалтерский учет на железнодорожном транспорте: Учебник для техникумов ж.д. транспорт. М.: Транспорт, 1988. 407 с.
6. Кузнецова С. Форма бухгалтерського обліку та фінансовий менеджмент: трансформація інформаційних можливостей. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 6. С. 16-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2011_6_3 (дата звернення: 22.07.2020).
7. Ляхович Г.І. Форми введення та організації бухгалтерського обліку в умовах використання інформаційно-комп'ютерних технологій: точки взаємодії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2015. Вип. 4. С. 34–37.
8. Муравський В.В. Регістри, форми обліку та комп'ютерно-комунікаційні технології. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2017. Вип. 32. С. 231-239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2017_32_25 (дата звернення: 22.07.2020).
9. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження типових форм меморіальних ордерів, інших облікових регістрів суб'єктів державного сектору та порядку їх складання» від 08.09.2017 р. № 755 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1416-17> (дата звернення: 16.07.2020).
10. Попівняк Ю.М. Технологія блокчейн у бухгалтерському обліку й аудиті: сучасний стан, можливості та перспективи застосування. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. Вип. 3(89). С. 138-144. URL: [https://doi.org/10.26642/eta-2019-3\(89\)-137-144](https://doi.org/10.26642/eta-2019-3(89)-137-144) (дата звернення: 23.07.2020).
11. Соколов Я.В. Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней: Учебн. пособие для вузов. М.: Аудит. ЮНИТИ, 1996. 638 с.
12. Форуми газети «Все про бухгалтерський облік» URL: <http://vobu.ua/forum/viewtopic.php?t=24613&p=694510> (дата звернення: 28.07.2020)
13. Хомин П. Вади форм бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2014. № 12. С. 44-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_12_6 (дата звернення: 27.07.2020)
14. Хоча Н.В. Основні підходи до вибору форми організації обліку на малому підприємстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 14(2). С. 162–166. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuhmevcg_2017_14\(2\)_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuhmevcg_2017_14(2)_35) (дата звернення: 27.07.2020)
15. Чебанова Н. Журнально-ордерная и прочие формы учета. Все о бухгалтерском учете. 1998. № 18. С. 5–16.
16. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку. К.: Знання, 2006. 525 с.

References:

1. Hohol T. (2012) Analiz rozvytku sproshhenoji formy bukhghalters'kogo obliku v Ukraini [An analysis of development of the simplified form of record-keeping is in Ukraine]. *Bukhghalters'kij oblik i audyt* [Accounting and auditing] (electronic journal), vol. 7, pp. 10–19. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2012_7_3 (accessed 22 July 2020).
2. Ghofman Gh.A. (1966) Ocherky razvytyja form bukhghalters'kogo ucheta [Essays on the development of forms of accounting]. Moscow: Fynans (in Russian)
3. Zakon Ukrainy «Pro bukhghalters'kij oblik ta finansovu zvitnist' v Ukraini» vid 16.07.1999 r. № 996-XIV [The Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine» of 16.07.1999h. № 996-XIV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (in Ukrainian).
4. Kemarsjka L.Gh. (2016) Problemy i perspektivy vprovadzhenja komp'juternoji formy obliku i zvitnosti bjudzhetnymy ustanovamy [Problems and prospects of introduction of computer form of accounting and reporting by budgetary institutions]. *Visnyk Khmel'nyts'kogo nacional'nogho universytetu. Ekonomichni nauky*. [Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences] (electronic journal), vol. 2(1), pp. 87-92. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2016_2\(1\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2016_2(1)_18) (accessed 22 July 2020).
5. Krasov A.P. (1988) Bukhghalterskyj uchet na zheleznodorozhnom transporte [Railway accounting]. Moscow: Transport (in Russian)
6. Kuznecova S. (2011) Forma bukhghalters'kogo obliku ta finansovyj menedzhment: transformacija informacijnykh mozhlyvostej [Form of accounting and financial management: transformation of information capabilities]. *Bukhghalters'kij oblik i audyt* [Accounting and auditing] (electronic journal), vol. 6, pp. 16-22. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2011_6_3 (accessed 22 July 2020).
7. Ljakhovyh Gh.I. (2015) Formy vvvedennja ta orghanizaciji bukhghalters'kogo obliku v umovakh vykorystannja informacijno-komp'juternykh tekhnologhij: tochky vzajemodiji [Forms of introduction and organization of accounting in the conditions of use of information and computer technologies: points of interaction]. *Naukovyj visnyk Uzghorod'skogo universytetu. Serija «Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove ghospodarstvo»*, vol. 4, pp. 34–37.
8. Muravskij V.V. (2017) Reghistry, formy obliku ta komp'juterno-komunikacijni tekhnologhiji [Registers, accounting forms and computer communication technologies]. *Naukovi praci Kirovograd'skogo nacional'nogho tekhnichnogho universytetu. Ekonomichni nauky* [Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences] (electronic journal), vol. 32, pp. 231-239. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2017_32_25 (accessed 22 July 2020).

9. *About the statement of standard forms of memorial orders, other accounting registers of subjects of the public sector and the order of their drawing up*, Order of the Ministry of Finance of Ukraine of 08.09.2017 p. № 755 Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1416-17> (in Ukrainian).

10. Popivnyak, Yu.M. (2019) *Tekhnologhija blokchejn u bukhhaltersjkomu obliku j audyti: suchasnyj stan, mozhlyvosti ta perspektyvy zastosuvannja* [Blockchain technology in accounting and auditing: current status, opportunities and prospects for application]. *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya* [Economics, management and administration] (electronic journal), vol. 3(89), pp. 138-144. Available at: <https://doi.org/10.26642/ema-> (accessed 23 July 2020)

11. Sokolov Ja.V. (1996) *Bukhhalterskyj uchët: ot ystokov do nashykh dnei* [Accounting: from the beginnings to the present day]. Moscow: Audyt. JuNYTY. (in Russian)

12. Forums of the newspaper «All about accounting» (2020) Available at: <http://vobu.ua/forum/viewtopic.php?t=24613&p=694510> (accessed 28 July 2020)

13. Khomyn P. (2014) *Vady form bukhhaltersjkooho obliku* [Defects of forms of accounting]. *Bukhhalterskyj oblik i audyt* [Accounting and auditing] (electronic journal), vol. 12, pp. 44-50. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_12_6 (accessed 27 July 2020).

14. Khocha N.V. (2017) *Osnovni pidkhody do vyboru formy orghanizaciji obliku na malomu pidpryjemstvi* [The main approaches to choosing the form of accounting in a small business]. *Naukovyj visnyk Uzhhorodskoho nacionaljnogho universytetu. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove ghospodarstvo*. [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy.] (electronic journal), vol. 14(2), pp. 162-166. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_14\(2\)_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_14(2)_35) (accessed 27 July 2020).

15. Chebanova N. (1998) *Zhurnalno-ordernaia y prochyje formy ucheta. Vse o bukhhalterskom uchete* [Journal order and other forms of accounting]. *Vse o bukhhalterskom uchete*, no. 18, pp. 5-16

16. Shvets V.H. (2006) *Teoriia bukhhalterskooho obliku* [Accounting theory]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian).

УДК 657.631:657.62

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-18>

Савіцький В. В.

аспірант кафедри обліку і аудиту,
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4475-523X>

Savitskyi Vladyslav

Zhytomyr Polytechnic State University

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АУДИТОРСЬКОЇ КОМПАНІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Аудиторська компанія є повноцінним суб'єктом господарювання, в діяльності якої зацікавлена велика кількість стейкхолдерів. Крім того, аудиторські фірми, реалізуючи послуги аудиту (ініціативний або обов'язковий), що мають суспільне значення. Аудиторський бізнес є поширеним в Україні, що зумовлено потребою в аудиті фінансової звітності та збільшенні кола підприємств, що становить суспільний інтерес. У процесі дослідження було проаналізовано кількісний аналіз вітчизняних суб'єктів аудиторської діяльності в розрізі регіонів. Відповідно до реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, що оприлюднено Аудиторською палатою України, станом на кінець 2019 р. в Україні функціонує 898 суб'єктів аудиторської діяльності, їх розподіл за областями залежить від клієнтської бази, тобто розвитку підприємств різних галузей національної економіки, звітність яких підлягає обов'язковому аудиту. Варто також зазначити, що в контексті динаміки кількість суб'єктів аудиторської діяльності значно зменшується, зокрема на сучасному етапі розвитку аудиторського бізнесу спостерігається тенденція до укрупнення аудиторських фірм. У процесі дослідження було встановлено, що для забезпечення розвитку ринку аудиту та якості аудиторських перевірок виникає необхідність оцінки потенціалу суб'єктів аудиторської діяльності, а це вимагає зміни площини з розгляду аудиту як виду перевірки до аудиту як виду господарської діяльності. У цьому дослідженні було змодельовано господарську діяльність аудиторської компанії як об'єкта економічного аналізу. Наведена модель вказує на характеристики господарської діяльності аудиторських фірм як об'єкта економічного аналізу, зокрема: формування ресурсів для здійснення аудиторської діяльності; ефективність використання ресурсів у контексті управління економічним потенціалом аудиторської фірми; залежність ефективності господарської діяльності аудиторської фірми від клієнтського та репутаційного капіталів; процес реалізації аудиторської та суміжних послуг аудиторською фірмою; результативність діяльності аудиторських фірм.

Ключові слова: аналіз, аудиторська діяльність, аудиторська фірма, аудит, господарська діяльність.

ECONOMIC ACTIVITIES OF THE AUDIT COMPANY AS AN OBJECT OF ECONOMIC ANALYSIS

In modern economic science, audit is considered more as a tool to confirm the reliability of financial statements, which has the appropriate level of institutional development, regulatory system and social significance. However, to date, audit should also be considered as a type of business activity on the effectiveness of which depends on the quality of the audit as a tool to confirm the reliability of the financial statements. The audit company is a full-fledged business entity in which a large number of stakeholders are interested. In addition, the audit firm implements publicly available audit services (proactive or required). Audit business is widespread in Ukraine due to the need to audit the financial statements and increase the range of businesses of public interest. The purpose of the article is to investigate the economic activity of an audit company as an object of economic analysis. In the course of the study, a quantitative analysis of domestic audit entities by region was analyzed. According to the Register of Auditors and Audit Entities, promulgated by the Audit Chamber of Ukraine, as of the end of 2019, there are 898 auditing entities operating in Ukraine, and their distribution by area depends on the client base, that is, the development of enterprises in different sectors of the national economy, which are subject to statutory audit. It should also be noted that in the context of dynamics, the number of audit entities is significantly decreasing, in particular at this stage of the development of the audit business there is a tendency for the consolidation of audit firms. The study found that in order to ensure the development of the audit market and the quality of audits, there is a need to assess the capacity of audit entities, and this requires a change in the area from audit to audit as a business activity. This study modeled the economic activity of an audit firm as an object of economic analysis. The presented model points to the characteristics of the business activity of audit firms as an object of economic analysis, in particular: the formation of resources for auditing; resource efficiency in the context of managing the economic potential of an audit firm; dependence of efficiency of business activity of the audit firm on client and reputation capital; the process of implementation of audit and related services by an audit firm; performance of audit firms.

Keywords: analysis, audit activity, audit firm, audit, economic activity.

JEL classification: M41, M42.

Постановка проблеми. У сучасній економічній науці аудит розглядається більшою мірою як інструмент підтвердження достовірності фінансової звітності, що має відповідний рівень інституційного розвитку, систему нормативно-правового регулювання та суспільне значення. Проте нині аудит варто розглядати також як вид господарської діяльності, від ефективності якої

залежить і якість аудиту як інструменту підтвердження достовірності фінансової звітності. Питання розгляду аудиту як виду господарської діяльності актуалізується в сучасних умовах з таких причин:

– по-перше, суб'єкти аудиторської діяльності отримують значні доходи та фінансово результати, а отже, аудит є повноцінним видом бізнесу;

– по-друге, аудиторські фірми є суб'єктом сплати податків, що визначає зацікавленість держави не лише як інститут регулювання ринку цінних паперів, але й з фіскального погляду;

– по-третє, потенціал аудиторських компаній (фінансовий, кадровий та інший) визначає якість власне аудиторської послуги та аудиту фінансової звітності, а отже, і рівень конкурентоспроможності на ринку аудиторських послуг;

– по-четверте, аудиторські компанії можуть бути учасниками ринків цінних паперів як емітентів, а отже, в їхній діяльності як виду бізнесу зацікавленні потенційні інвестори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи праці попередників, варто наголосити, що в окремих дослідженнях із розвитку аудиту в Україні піднімалися питання вимог до діяльності суб'єктів аудиторської діяльності, що дає змогу ідентифікувати властивості аудиту як виду бізнесу. Зокрема, це питання розкривали: О.Р. Антонюк, В.П. Бондар, Н.М. Проскуріна, О.А. Петрик, О.Ю. Редько, К.І. Редченко, В.І. Рудницький, В.В. Рядська, Б.Ф. Усач, Н.С. Шалімова, Т.О. Каменська та інші. Розвиток економічного аналізу господарської діяльності підприємств різних галузей національної економіки, в тому числі консалтингу, розкривалися у працях: О.В. Олійник, О.М. Галенко, О.А. Зоріної, Т.М. Ковальчук, І.Д. Лазарішиної, В.К. Савчука, Є.В. Мниха, Л.О. Примостки, І.М. Парасій-Вергуенко.

Мета статті полягає в дослідженні господарської діяльності аудиторської компанії як об'єкта економічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. «Українська аудиторська діяльність – це нова сфера, що призводить до деяких недоліків її функціонування. Аудит в Україні був створений за соціальним замовленням і, ще не маючи глибокої теорії, почав виконувати практичні завдання щодо підтвердження відповідної фінансової інформації. У своєму арсеналі аудиторів, що прийшли на ринок серйозно і надовго, мають теорію і практику зарубіжного аудиту та вітчизняну методику проведення різного роду ревізій і перевірок» [6, с. 206].

«Нині є низка не вирішених питань, пов'язаних з аудиторською діяльністю, адже професія аудитора у суспільстві потребує ефективного інституту аудиту. Після хвилі скандалів щодо корпоративної фінансової звітності, яка мала позитивні аудиторські підтвердження, потреба у реформуванні аудиту набула особливого загострення. Удосконалення аудиторської діяльності в Україні потребує якнайшвидшого вирішення, оскільки за стрімкого розвитку держави є необхідним забезпечення контролю з боку незалежних органів, які могли б надавати достовірну, точну та правдиву інформацію про результати діяльності підприємств. Саме аудиторські компанії відповідають за надання такої інформації» [6, с. 205].

Суспільна значущість аудиту підтверджується корпоративними скандалами міжнародних корпорацій (Enron, WorldCom, HealthSouth, Freddie Mac, Xerox, Global Crossing, HPH, Adelphia Communications, Applix Incorporated, Merck, Waste Management, Kmartm Peregrine Systems, Bristol Myers, Comroad, Elan, Elektrim, Big Bank Gdański, Softbank, Mostostal Export, Rafako), адже в результаті неякісного аудиту фінансової звітності міжнародних корпорацій постраждали цілі

галузі економік країн, ринок цінних паперів зазначав значних збитків, збанкрутували компанії-контрагенти, важкі соціальні наслідки пов'язані із безробіттям тощо. Це визначає потребу в ефективному управлінні господарською діяльністю аудиторських фірм.

Вказані корпоративні скандали були пов'язанні із неякісними аудиторськими послугами. Так, аудиторів не виконали свого основного завдання надання впевненості внутрішнім та зовнішнім зацікавленим особам. Після зазначених корпоративних скандалів законодавці більшості країн та міжнародні професійні організації почали висувати більш жорсткі правила аудиту та аудиторської діяльності. Незважаючи на те, що вказані корпоративні скандали були на початку ХХ століття, загалом аудиторський ринок не змінився. Аудиторський ринок у світі й досі залишається олігополістичним.

Олігополія на ринку світовому аудиторському ринку досить чітко проявила себе у Великобританії. «Після фінансового спаду головного урядового контрагента у Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північної Ірландії, Публічного Товариства Карліон, Carillion Plc., законодавці та професійні практикуючі особи обговорюють примусовий поділ компанії Великої четвірки. Такі жорсткі заходи водночас із високою вірогідністю приведуть значно менше до належного рівня аудиту, ніж до інших змін, які серед аудиторів значною мірою не популярні. Спадок Карліона розпочав широку дискусію, оскільки компанія зростала швидко та безупинно брала участь у нових проєктах та використовувала творчу бухгалтерію, KPMG, компанія Великої четвірки залишалася аудитором Карліона протягом 19 років. KPMG не змогла попередити акціонерів та регуляторів про катастрофу, що насувалася. Одночасно Deloitte виступав внутрішнім аудитором для Карліона. Зовнішній консалтинг здійснював EY. PwC став ліквідаційним розпорядником Карліона, оскільки це була єдина компанія з Великої четвірки, у якої був відсутній конфлікт інтересів. Ринок аудиту та фінансового консалтингу настільки взаємопов'язаний в силу того, що цей ринок є вузько концентрованим. В Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північної Ірландії Велика четвірка здійснює аудит 97% Публічних компаній з переліку FTSE 350; в США 99% компаній з переліку S&P 500 та ще 44% від усіх публічних компаній та їхніх клієнтів» [3].

«Аудиторська діяльність в Україні представлена широким спектром професійних послуг, основною з яких, безумовно, є аудит – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах і відповідність вимогам чинного законодавства або іншим правилам згідно із вимогами користувачів» [5].

Аналізуючи ринок аудиту в Україні, вітчизняний вчений О.Ю. Редько вказує на такі складники ринкового механізму які назвав ілюзіями вітчизняного аудиторського ринку, як:

– пропозиція: «пропозиція аудиторських послуг частково регулюється законом прямої дії. Але закон охоплює лише аудит фінансової звітності, залишаючи поза регулюванням інші професійні аудиторські послуги. Отже, можна вважати, що ця ознака ринку в цілому притаманна, однак наявність ознаки пропозиції ще не гарантує її реальності ... пропозиція реально

надходить або через особисті комунікації керівників аудиторських фірм, або через лобювання фірм серед потенційних замовників на найвищому рівні державного управління» [7, с. 93];

– попит: «на думку автора, реального попиту на аудит в країні нині немає. Є штучно створений примусовий попит на обов'язковий аудит, визначений знову ж таки законом прямої дії, причому далеко не для всіх суб'єктів господарювання. Ініціативний аудит почав потроху набирати силу, але ще не в такому обсязі, коли замовник «ганяється за аудитором». Зазвичай у вітчизняному менеджменті виникає попит на професійні аудиторські послуги в таких випадках, як: поява законодавчих новел, які вимагають проведення аудиту тієї чи іншої діяльності чи операції суб'єкта господарювання; передчуття фіскальної перевірки (останні три роки їх практично не було, й от нарешті мораторій закінчується); вихід на ПРО (не масове явище, орієнтоване більше на аудиторів-нерезидентів); ініціатива власника (власників) з огляду на підозру щодо найманого менеджменту у шахрайстві або у неефективній роботі. Отже, певний попит на аудиторські послуги є, але, на нашу думку, він у рази менший за потенційну пропозицію» [7, с. 93].

Відповідно до реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, що оприлюднено Аудиторською

палатою України, кількість суб'єктів аудиторської діяльності в Україні відображено у табл. 1.

Найбільша кількість суб'єктів аудиторської діяльності припадає на місто Київ. Так, відповідно до даних реєстру, в м. Київ зареєстровано 433 аудиторські компанії, що становить 48,22%. У Київській області функціонує лише 20 суб'єктів аудиторської діяльності, що становить 2,23 % від загальної їх кількості в Україні. Варто зауважити, що в м. Київ та Київській області найбільша концентрація суб'єктів аудиторської діяльності, адже в інших регіонах України частка аудиторських фірм не перевищує 10% від загальної кількості.

Питома вага більше 5% аудиторських фірм характерна для таких областей, як: Дніпропетровська – 52 суб'єкти, що становить 5,79%, Львівська – 45 аудиторських фірм, що становить 5,01%, Одеська – 48 компаній, що становить 5,35%, Харківська – 64 суб'єкти, що становить 7,13%. Така ситуація зумовлена тим, що обласні центри вказаних регіонів України є містами-мільйонниками. Це визначає те, що в зазначених регіонах найбільша кількість суб'єктів господарювання, фінансова звітність яких підлягає обов'язковому аудиту, тобто усі вони є клієнтами суб'єктів аудиторської діяльності.

Запорізька область йде наступною в рейтингу за кількістю аудиторських фірм, які функціонують на

Таблиця 1

Кількість суб'єктів аудиторської діяльності в Україні

Регіон	Кількість САД		САД, що мають право проводити обов'язковий аудит		САД, що мають право проводити обов'язковий аудит звітності суспільно значущих підприємств		
	Кількість	Питома вага	Кількість	ОА / ЗК	Кількість	АСЗ / ЗК	АСЗ / ОА
м. Київ	433	48,22	116	26,79	56	12,93	48,28
Київська область	20	2,23	3	15,00	0	0,00	
Вінницька область	16	1,78	3	18,75	1	6,25	33,33
Волинська область	9	1,00	2	22,22	0	0,00	
Дніпропетровська область	52	5,79	12	23,08	6	11,54	50,00
Донецька область	15	1,67	1	6,67	0	0,00	
Житомирська область	15	1,67	4	26,67	0	0,00	
Закарпатська область	10	1,11	2	20,00	2	20,00	100,00
Запорізька область	30	3,34	14	46,67	4	13,33	28,57
Івано-Франківська область	11	1,22	5	45,45	1	9,09	20,00
Кіровоградська область	9	1,00	4	44,44	0	0,00	
Луганська область	6	0,67	0	0,00	0	0,00	
Львівська область	45	5,01	11	24,44	4	8,89	36,36
Миколаївська область	15	1,67	3	20,00	0	0,00	
Одеська область	48	5,35	12	25,00	4	8,33	33,33
Полтавська область	16	1,78	4	25,00	2	12,50	50,00
Рівненська область	13	1,45	4	30,77	1	7,69	25,00
Сумська область	11	1,22	2	18,18	0	0,00	
Тернопільська область	5	0,56	3	60,00	0	0,00	
Харківська область	64	7,13	23	35,94	6	9,38	26,09
Херсонська область	9	1,00	6	66,67	0	0,00	
Хмельницька область	13	1,45	3	23,08	1	7,69	33,33
Черкаська область	15	1,67	5	33,33	0	0,00	
Чернівецька область	7	0,78	0	0,00	0	0,00	
Чернігівська область	11	1,22	2	18,18	0	0,00	
Разом	898	100	244	27,17	88	9,80	36,07

Умовні позначення: ОА – обов'язковий аудит, ЗК – загальна кількість, АСЗ – аудит звітності суспільно значимих підприємств

території області. Так, згідно з даними реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, на території області функціонує 30 аудиторських фірм, що становить 3,34% від загальної кількості.

У більшості регіонів питома вага кількості суб'єктів аудиторської діяльності знаходиться на рівні від 1% до 2%. До таких регіонів відносяться: Вінницька область – 16, що становить 1,78%, Волинська область – 9, що становить 1,0%, Донецька область – 15, що становить 1,67%, Житомирська область – 15, що становить 1,67%, Закарпатська область – 10, що становить 1,11%, Івано-Франківська область – 11, що становить 1,22%, Кіровоградська область – 9, що становить 1,0%, Миколаївська область – 15, що становить 1,67%, Полтавська область – 16, що становить 1,78%, Рівненська область – 13, що становить 1,45%, Сумська область – 11, що становить 1,22%, Херсонська область – 9, що становить 1,0%, Хмельницька область – 13, що становить 1,45%, Черкаська область – 15, що становить 1,67%, Чернігівська область – 11, що становить 1,22%.

Менше 1% суб'єктів аудиторської діяльності припадає на такі області, як: Луганська область – 6, що становить 0,67%, Тернопільська область – 5, що становить 0,56%, Чернівецька область – 7, що становить 0,78%.

Відповідно до чинного законодавства, що регулює аудит та аудиторську діяльність в Україні, усі суб'єкти аудиторської діяльності поділяються на:

– суб'єкти аудиторської діяльності, що мають право проводити обов'язковий аудит;

– суб'єкти аудиторської діяльності, що мають право проводити обов'язковий аудит звітності суспільно значущих підприємств.

В Україні зареєстровано 244 суб'єкти аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит, що становить 27,17%. Найбільша кількість таких суб'єктів господарювання в м. Київ – 116, що становить 26,79% від загальної кількості, які функціонують у місті.

Жодної аудиторської фірми, яка має право проводити обов'язковий аудит, не зареєстровано в Луганській та Чернівецькій областях. Більшою мірою така ситуація зумовлена військовими діями у першій області та низьким рівнем великого бізнесу в іншій області. Усі інші області за кількістю суб'єктів аудиторської діяльності, що мають право проводити обов'язковий аудит, ми згрупували таким чином:

– понад 20 аудиторських компаній. Найбільша кількість аудиторських компаній, що мають право проводити обов'язковий аудит, знаходяться в Харківській області – 23, що становить 35,94%;

– понад 10 аудиторських компаній. До цієї категорії відносяться такі області: Дніпропетровська – 12 (23,08%), Запорізька – 14 (46,67%), Львівська – 11 (24,44%), Одеська – 12 (25,00%). Наведені результати вказують, що питома вага таких суб'єктів не перевищує 50%, а в деяких областях – навіть 25%;

– менше 10 аудиторських компаній. Ця категорія представлена такими областями, як: Київська – 3 (15,00%), Вінницька – 3 (18,75%), Волинська – 2 (22,22%), Донецька – 1 (6,67%), Житомирська – 4 (26,67%), Закарпатська – 2 (20,00%), Івано-Франківська – 5 (45,45%), Кіровоградська – 4 (44,44%), Миколаївська – 3 (20,00%), Полтавська – 4 (25,00%), Рівненська – 4 (30,77%), Сумська – 2 (18,18%), Тернопільська – 3 (60,00%), Хер-

сонська – 6 (66,67%), Хмельницька – 3 (23,08%), Черкаська – 5 (33,33%), Чернігівська – 2 (18,18%). Лише в двох із вказаних областей питома вага зазначених суб'єктів аудиторської діяльності перевищувала 50%, а в більшості – на рівні 25%.

Ситуація щодо суб'єктів аудиторської діяльності, що мають право проводити обов'язковий аудит звітності суспільно значущих підприємств, є такою:

1) в м. Київ функціонує 56 аудиторських фірм, що становить 12,93% від загальної кількості та 48,28% від тих, хто має право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності;

2) зазначенні суб'єкти не зареєстровані в Київській, Волинській, Донецькій, Житомирській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях;

3) найбільша кількість суб'єктів вказаної категорії – у Дніпропетровській та Харківській областях – по 6 компаній, що становить 11,54% та 9,38% від загальної кількості відповідно та 50% і 26,09% відповідно від кількості суб'єктів, що здійснюють обов'язковий аудит;

4) по 1 суб'єкту аудиторської діяльності зазначеної категорії зареєстровано у Вінницькій, Івано-Франківській, Рівненській та Хмельницькій областях (питома вага від загальної кількості: 6,25%, 9,09%, 7,69%, 7,69% відповідно; питома вага від суб'єктів, що мають право на обов'язковий аудит: 33,33%, 20,00%, 25,00%, 33,33% відповідно);

5) по чотири аудиторські фірми припадає на Запорізьку область (13,33 від загальної кількості та 28,57% від обов'язкового аудиту), Одеську (8,33% та 33,33% відповідно) та Львівську область (8,89% та 36,36% відповідно);

6) у Полтавській та Закарпатській областях функціонує по два суб'єкти аудиторської діяльності, що мають право проводити обов'язковий аудит звітності суспільно значущих підприємств, їхня питома вага в загальній кількості становить 20,00% та 12,50% відповідно, а серед суб'єктів, що мають право проводити обов'язковий аудит, – 100% та 50% відповідно.

Проведений аналіз вказує на значну кількість суб'єктів аудиторської діяльності, що припадає на м. Київ, що зумовлено концентрацією великого бізнесу та розвинутого ринку цінних паперів. Крім того, питома вага аудиторських фірм значно вища в містах-мільйонниках. Вітчизняні вчені вказують на те, що «дослідження показників, що характеризують результати здійснення аудиторської діяльності і стан ринку аудиторських послуг в Україні, свідчить, про те, що аудиторський ринок функціонує і трансформується під дією кризових явищ у суспільстві, в умовах посилення вимог до аудиторської професії, змін у законодавстві, зниження платоспроможності замовників аудиту та їхнього сприйняття вартості та якості аудиторських послуг. Подальше зростання ринку аудиту в Україні, на нашу думку, розпочнеться тільки з поліпшенням економічних умов у країні та імплементацією провідного досвіду європейських країн у цій сфері» [2].

Варто також зазначити, що в контексті динаміки кількості суб'єктів аудиторської діяльності значно зменшується, зокрема на цьому етапі розвитку аудиторського бізнесу спостерігається тенденція до укрупнення аудиторських фірм. Це насамперед зумовлено

збільшенням вимог до суб'єктів аудиторської діяльності. «Проводити аудит дуже складно в умовах глобальної кризи і загального стану української економіки в умовах війни; коли відбуваються значні коливання в валютних курсах та зриваються поставки товарів та енергоресурсів. Інші проблеми представлені специфічними галузевими складнощами. Серед них доцільно виділити відмінності у стандартах роботи українських та міжнародних компаній, відсутність системи страхування аудиторських ризиків, а також недостатній рівень підготовки українських бухгалтерів і аудиторів. Перераховані причини негативно впливають на престиж професії та знижують рівень довіри бізнес-середовища до вітчизняного аудиторського ринку» [4].

Більш жорсткі правила до діяльності аудиторських фірм зумовлені їхнім суспільним значенням та місцем у системі фінансового контролю. Адже аудиторські компанії – це, окрім суб'єктів господарської діяльності, ще й суб'єкти фінансового незалежного контролю. І всі зазначенні особливості проявляються в господарській діяльності аудиторських фірм, що зумовлює особливі вимоги до управління діяльністю аудиторських фірм та їхніх інформаційних підсистем, зокрема бухгалтерського обліку та економічного аналізу.

«Традиційний підхід до визначення сутності аудиту базується на тому, що аудит найчастіше розглядається як спеціальний вид підприємницької діяльності. Дійсно, цей аспект наглядно проявляється саме в умовах ринкової економіки. Але аудит неправомірно обмежувати рамками лише практичної діяльності аудиторів та аудиторських фірм, які надають певні послуги суб'єктам ринкових відносин. Розвиток аудиту слід розглядати як розвиток комплексної системи, яка поєднує в собі такі складники, як відокремлений вид підприємницької діяльності, відокремлена професія, галузь економічної науки. Кожна з цих характеристик має свої

відмітні ознаки, сутнісну структуру, але водночас всі три характеристики між собою взаємопов'язані» [1].

Для забезпечення розвитку ринку аудиту та якості аудиторських перевірок є необхідність оцінки потенціалу суб'єктів аудиторської діяльності, а це вимагає зміну площини з розгляду аудиту як виду перевірки до аудиту як виду господарської діяльності. «Аналіз видів аудиторських послуг та методологічних аспектів їх виконання є однією з найважливіших актуальних проблем теорії аудиту. Є думка, що надання консультаційних послуг є головним об'єктом критики відсутності інтересу аудитора. Вважається, що незалежність аудитора порушується у разі одночасного надання послуг з аудиту та консультування» [6, с. 208].

Адже саме розгляд аудиту як господарської діяльності передбачає:

– по-перше, визначення та ідентифікацію економічних ресурсів, якими володіє та розпоряджається аудиторська компанія. Ресурсне забезпечення аудиту визначає якісні властивості аудиторської послуги, а отже, і конкурентоспроможність аудиторської компанії [8];

– по-друге, визначення джерел формування ресурсного потенціалу аудиторської компанії. Від джерел формування економічних ресурсів аудиторської компанії визначається її залежність від низки зацікавлених сторін, а отже, і незалежність власне аудиту фінансової послуги, що визначає якість аудиторської послуги [9];

– по-третє, властивості зовнішнього середовища, що зумовлює співпрацю із зовнішніми зацікавленими сторонами, зокрема клієнтами. Це визначає рівень конкурентоспроможності аудиторської компанії, яка проявляється в таких об'єктах управління господарською діяльністю, як клієнтський та репутаційний капітал [10];

– по-четверте, фінансовий потенціал аудиторської компанії як основа її незалежності від замовника аудиту,

Умовні позначення: ФР – фінансові ресурси; ЛР – людські ресурси; МР – майнові ресурси; К – клієнти; ВВ – виробничі витрати; ФП – фінансовий потенціал; КП – кадровий потенціал; МП – матеріальний потенціал; КК – клієнтський капітал; РК – репутаційний капітал; Д – доходи; ФРез – фінансові результати

Рис. 1. Модель господарської діяльності аудиторської компанії як об'єкт економічного аналізу

Джерело: власна розробка

а отже, його об'єктивність під час реалізації аудиторської послуги та забезпечення її якості [11]. Вказане дає змогу змодельовати господарську діяльність аудиторської компанії як об'єкта економічного аналізу (рис. 1).

Висновки. Таким чином, було розроблено модель господарської діяльності аудиторської компанії як об'єкта економічного аналізу. Зазначена модель передбачає ідентифікують ключових об'єктів господарської діяльності з позиції економічного аналізу. Загалом господарську діяльність аудиторської фірми наведено за такими етапами, як: 1) формування економічних ресурсів, до яких віднесено ключові (фінансові, трудові та майнові (матеріальні та нематеріальні) активи);

2) визначення місця зазначених економічних ресурсів у формуванні економічного потенціалу аудиторської фірми; 3) формування нових видів капіталу, таких як репутаційний та клієнтський, що перебуває у прямій взаємозалежності з ефективністю аудиторської діяльності (розроблено модель місця репутаційного та клієнтського капіталу в управлінні господарською діяльністю аудиторської фірми); 4) обґрунтовано складники ефективності суб'єкта аудиторської діяльності як суб'єкта господарської діяльності та як суб'єкта незалежного фінансового контролю. Усе зазначене дає змогу формувати нове теоретичне знання у сферах двох економічних функціональних наук: економічного аналізу та аудиту.

Список використаних джерел:

1. Давидов Г.М., Шалімова Н.С. Дослідження функцій аудиту в системах соціально-економічних відносин та фінансового контролю. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/7589> (дата звернення: 28.12.2019).
2. Долбнєва Д.В. Сучасний стан і напрями удосконалення аудиторської діяльності в умовах європейської інтеграції України та застосування міжнародних стандартів. *Економіка та держава*. 2018. № 2. С. 72–76.
3. Клієнтам необхідно мати більше партнерів-аудиторів аби забезпечити впевненість у фінансовій звітності. URL: <https://gildia.kiev.ua/auditori-ne-povinni-mati-dovgotrivali-stosunki/> (дата звернення: 28.12.2019).
4. Книжник Л. Аудит в Україні: виклики та перспективи в умовах євроінтеграції. *Ефективність державного управління: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 44. С. 58–63.
5. Приятельчук О. Тенденції розвитку українського ринку аудиторських послуг. *Міжнародні відносини*. 2007. № 35–36. С. 95–98.
6. Прохорова Л.І., Юхименко Є.С. Аналіз сучасного стану та проблеми реформування і розвитку аудиторської діяльності в Україні на основі міжнародного досвіду. *Молодий вчений*. 2019. № 6 (70). С. 205–210.
7. Редько О.Ю. Основні ілюзії щодо ринку аудиту в Україні. *Статистика України*. 2018. № 1. С. 93–97.
8. Тарасова, Т.О., Черчата, А.О., Ставерська, Т.О. (2019). Обліково-аналітичне забезпечення ризик-менеджменту в умовах сталого розвитку підприємства. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*, 2(20), 142–153. [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2019-2\(20\)-142-153](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2019-2(20)-142-153)
9. Ievdokymov, V., Lehenchuk, S., Zakharov, D., Andrusiv, U., Usatenko, O & Kovalenko, L. (2020). Social capital measurement based on “The value explorer” method. *Management Science Letters*, 10(6), 1161–1168. doi: 10.5267/j.msl.2019.12.002
10. Cherchata, A., Popovychenko, I., Andrusiv, U., Simkiv, L., Kliukha, O & Horai, O. (2020). A methodology for analysis and assessment of business processes of Ukrainian enterprises. *Management Science Letters*, 10(3), 631–640. doi: 10.5267/j.msl.2019.9.016
11. Тарасова Т.О. Теоретико-методологічні засади розвитку трансляційних можливостей контролінгу у забезпеченні сталого розвитку підприємства. *Проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 219–222.

Reference:

1. Davydov G.M., Shalimova N.S. *Doslidzhennja funkcij audytu v systemah social'noekonomichnyh vidnosyn ta finansovogo kontrolyu* [Research of audit functions in the systems of socio-economic relations and financial control]. Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/7589> (accessed 28 December 2019).
2. Dolbnjeva D.V. (2018) Suchasnyj stan i naprjamy udoskonalennja audytorskoj dijalnosti v umovah jevropejskoj integracii Ukrainy ta zastosuvannja mizhnarodnyh standartiv [Present state and directions of improvement of audit activity in the conditions of European integration of Ukraine and application of international standards]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 2, pp. 72–76.
3. Klientam neobhidno maty bilshe partneriv-audytoriv aby zabezpechytu vpevnenist u finansovij zvitnosti [Clients need to have more audit partners to ensure their financial reporting]. Available at: <https://gildia.kiev.ua/auditori-ne-povinni-mati-dovgotrivali-stosunki/> (accessed 28 December 2019).
4. Knyzhnyk L. (2015) Audyt v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy v umovah jevointegracii [Audit in Ukraine: Challenges and Prospects in the Context of European Integration]. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnja: zbirnyk naukovykh prac*, no. 44, pp. 58–63.
5. Pryjatelchuk O. (2007) Tendencii rozvytku ukrainskogo rynku audytorskyh poslug [Trends in the development of the Ukrainian audit services market]. *Mizhnarodni vidnosyny*, no. 35–36, pp. 95–98.
6. Prohorova L.I., Juhymenko Je.S. (2019) Analiz suchasnoho stanu ta problemy reformuvannja i rozvytku audytorskoj dijalnosti v Ukraini na osnovi mizhnarodnoho dosvidu [Analysis of the current state and problems of reforming and developing audit activity in Ukraine based on international experience]. *Molodyj vchenyj*, no. 6 (70), pp. 205–210.
7. Redko O.Ju. (2018) Osnovni iljuzii shhodo rynku audytu v Ukraini [The main illusions about the audit market in Ukraine]. *Statystyka Ukrainy*, no. 1. pp. 93–97.
8. Tarasova T.O., Cherchata A.O., Stavarska, T.O. (2019). Oblikovo-analytychne zabezpechennia ryzik-menedzhmentu v umovakh staloho rozvytku pidpriemstva [Accounting-analytical provision of risk-management in the sustainable development of companies]. *Naukovyi visnyk Ivano-Frankivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu nafty i hazu*, 2(20), 142–153. [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2019-2\(20\)-142-153](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2019-2(20)-142-153)
9. Ievdokymov V., Lehenchuk, S., Zakharov, D., Andrusiv, U., Usatenko, O & Kovalenko, L. (2020). Social capital measurement based on “The value explorer” method. *Management Science Letters*, 10(6), 1161–1168. doi: 10.5267/j.msl.2019.12.002
10. Cherchata A., Popovychenko I., Andrusiv U., Simkiv L., Kliukha O. & Horai O. (2020). A methodology for analysis and assessment of business processes of Ukrainian enterprises. *Management Science Letters*, 10(3), 631–640. doi: 10.5267/j.msl.2019.9.016
11. Tarasova T.O. (2016) Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku translatsiinykh mozhlyvostei kontrolinhu u zabezpechenni staloho rozvytku pidpriemstva [Theoretical and methodological foundations of the development of translational possibilities of controlling in ensuring the sustainable development of the enterprise]. *Problems of Economics*, no. 3, pp. 219–222.

УДК 657.479: 657.474.51

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-19>**Тростенюк Т. М.**аспірант кафедри обліку і аудиту,
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7130-7454>**Trosteniuk Tetiana**

Zhytomyr Polytechnic State University

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИТРАТ ДЕРЖАВНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ПІДСИСТЕМИ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ

У процесі дослідження було проаналізовано наукову літературу вітчизняних та зарубіжних учених, які займалися проблематикою обліку витрат загалом та в бюджетній сфері зокрема. Метою статті є дослідження класифікації витрат державних закладів вищої освіти для підсистеми управлінського обліку. Для забезпечення ефективності наукового пошуку використовувалися спеціальні та загальнонаукові методи пізнання. Зокрема, індукція та дедукція, аналіз та синтез, групування. Опрацьовані положення обліку витрат з урахуванням реалій діяльності державних закладів вищої освіти, у тому числі їхнього місця в бюджетній системі, механізми та сфери, дають змогу визначити такі основні нагальні проблеми обліку витрат у державних закладах вищої освіти, як: уточнення класифікації та складу витрат у контексті основних продуктів діяльності; формування схеми співвідношення витрат у контексті рахунків у класі 8 «Витрати». За цих умов розбудова управлінського обліку в державних закладах вищої освіти виступить реальною можливістю, а останній стане дієвим інструментом управління діяльністю вказаних суб'єктів господарювання. Для формування класифікації витрат для цілей управлінського обліку державних закладів вищої освіти ми звернулися до таких підходів у сфері управлінського обліку підприємств. Опрацювання спеціалізованих літературних джерел надало можливість узагальнити класифікаційні ознаки та відповідні їм групування витрат, на підставі опрацьованих класифікацій запропонована класифікація витрат державних закладів вищої освіти. У контексті виробничої діяльності державних закладів вищої освіти елементи витрат у межах підсистеми управлінського обліку представлено номенклатурою з відповідним наповненням.

Ключові слова: управлінський облік, витрати, державні заклади вищої освіти, витрати, елементи витрат, номенклатура витрат, класифікація витрат.

CLASSIFICATION OF EXPENDITURES OF HIGHER EDUCATION GOVERNMENT INSTITUTIONS FOR THE MANAGEMENT ACCOUNTING SUBSYSTEM

In the course of the research, the scientific literature of domestic and foreign scientists was analyzed, which dealt with the problems of cost accounting in general and the budget sphere in particular. The purpose of the article is to investigate the classification of expenditures of public higher education institutions for the management accounting subsystem. Special and general scientific methods of cognition were used to ensure the effectiveness of scientific search. In particular, induction and deduction, analysis and synthesis, grouping. The elaborated cost accounting provisions, taking into account the realities of the activity of public higher education institutions, including their place in the budget system, mechanism and sphere, allow to determine the following urgent problems of accounting of expenditures in public higher education institutions: clarification of the classification and composition of expenditures in the context of the main products of activity; formation of the expense ratio in the context of accounts of class 8 "Expenses". Under these conditions, the development of management accounting in public institutions of higher education will be a real opportunity, and in fact the latter will become an effective tool for managing the activities of these entities. To formulate the classification of expenditures for the purposes of management accounting of public higher education institutions, we have resorted to such approaches in the field of enterprise accounting. The development of specialized literature has made it possible to generalize the classification features and their corresponding cost groupings. Consideration of the presented positions indicates the presence of certain problematic identification approaches (defining accounting and costing as management functions), as well as some accumulation of haphazardness in the presented numbers in the formation of classifications. Based on the elaborated classifications, the classification of expenditures of public higher education institutions is proposed. In the context of the production activity of public higher education institutions, the cost elements within the management subsystem are, accordingly, presented with a corresponding nomenclature. The complex of theoretical and methodological provisions of accounting and classification of expenditures of public institutions of higher education has been developed.

Keywords: management accounting, expenditures, public higher education institutions, costs, cost elements, cost nomenclature, cost classification.

JEL classification: M41, H52, I20.

Постановка проблеми. У сучасних умовах діяльність будь-якого суб'єкта господарювання залежить від ефективно налаштованої системи управлінського обліку та інформаційної бази для прийняття рішень. Такими суб'єктами господарювання є і державні закла-

ди вищої освіти. Оскільки державні заклади вищої освіти знаходяться у підпорядкуванні Міністерства освіти і науки України та здійснюють свою діяльність у межах бюджетного планування, то питання обліку витрат займають особливо важливе місце.

Слід відзначити, що, незважаючи на те, що розробленню методики обліку витрат та калькулювання послуг бюджетних установ загалом за останні 20 років було присвячено 12 з 25 дисертаційних досліджень за відповідною спеціалізацією (окремо варто відзначити дисертаційні роботи Т. Кондрашової, Ю. Харчук, у яких аспектно розглядалися вказані питання в контексті діяльності ДЗВО), досі в межах галузевих міністерств, у тому числі Міністерства освіти і науки України, не створено загальної методики обліку витрат та калькулювання послуг зазначеними суб'єктами господарювання. Таким чином, завдання з теоретичного обґрунтування класифікації та обліку витрат ДЗВО є першочерговим для розбудови управлінського обліку їхньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації витрат досліджували значна кількість вітчизняних та зарубіжних учених, таких як: А. Апчер, П.Й. Атамас, М.О. Бахрушина, П. Брюер, Ф.Ф. Бутинець, М.А. Вахрушина, С.Ф. Голов, Р. Гаррісон, З.В. Гуцайлюк, Т.В. Давидюк, В.М. Добровський, К. Друрі, О.Д. Каверіна, Т.П. Карпова, М.В. Корягін, В.Е. Керімов, М.І. Кужельний, П.О. Куцик, Б. Нідзл, Л.В. Нападовська, С.А. Ніколаєва, Е. Норін, В.Ф. Палій, Дж. Рис, Б. Райан, Т. Скоун, Я.В. Соколов, В.В. Сопко, В.І. Ткач, М.В. Ткач, Ч. Хорнгрен, М.Г. Чумаченко, А.Д. Шеремет, А. Яругова та інші. У межах системи бюджетного обліку в Україні дослідження питання витрат здійснили вітчизняні вчені П.Й. Атамас, Л.О. Гуцайлюк, Р.Т. Джога, О.О. Дорошенко, Т.В. Канєва, І.О. Кондрагюк, С.О. Левичька, Л.Г. Ловінська, С.В. Свірко, Н.І. Сушко, А.І. Фаріон, І.Д. Фаріон, О.О. Чечуліна. Питання класифікації витрат ДЗВО були відображені в дисертаційних роботах вітчизняних науковців: Т. Кондрашової, С. Сисюк, Ю. Харчук, О. Григорів. Незважаючи на значні наукові здобутки вищезазначених учених, потребують додаткового опрацювання питання класифікації витрат державних закладів вищої освіти як теоретичного підґрунтя управлінського обліку та звітності.

Метою статті є дослідження класифікації витрат державних закладів вищої освіти для підсистеми управлінського обліку.

Виклад основного матеріалу. Як зазначили у своїй фундаментальній праці професори, д.е.н. В.В. Євдокимов, Д.О. Грицишен, С.В. Свірко, теоретичною основою обліку витрат і калькулювання продуктів діяльності є класифікація витрат [7, с. 544]. Класифікація є не тільки важливим обліковим інструментом, а й, вочевидь, інструментом управління витратами виробництва, який певною мірою впливає на можливості управління, оскільки забезпечує моніторинг тенденцій зміни витрат, визначення факторів впливу та коригування запланованих показників, а отже, простежується прямий зв'язок витрат та високого економічного результату суб'єктів господарювання [21, с. 86]. Власне «класифікувати витрати – означає згрупувати їх в уніфіковані класи чи категорії, спираючись на попередньо розроблені (чи прийнятні) принципи такого групування» [13, с. 54]. Як правило, «класифікація витрат передбачає їх поділ на економічно однорідні групи з метою планування, облікового відображення, економічного аналізу та контролю» [29, с. 77].

Зауважимо, що бюджетно-господарська діяльність ДЗВО на сучасному етапі їх розвитку передбачає досягнення основної функціональної мети – надання навчально-педагогічних послуг та виконання наукових робіт [25; 28]. Отже, в контексті розбудови підсистеми управлінського обліку первісно постає завдання з формування його функціонального сегменту, а саме: обліку витрат на наукові роботи та надання навчально-педагогічних послуг.

Як відомо, витрати являють собою зменшення грошових коштів чи збільшення зобов'язань для отримання та поповнення продуктивних сил суб'єкта господарювання [19]. Базова класифікація витрат для потреб фінансового обліку представлена НП(С)БОДС 135 «Витрати», угруповання якої відбивають закріплений раніше підхід до класифікації доходів суб'єктів державного сектору.

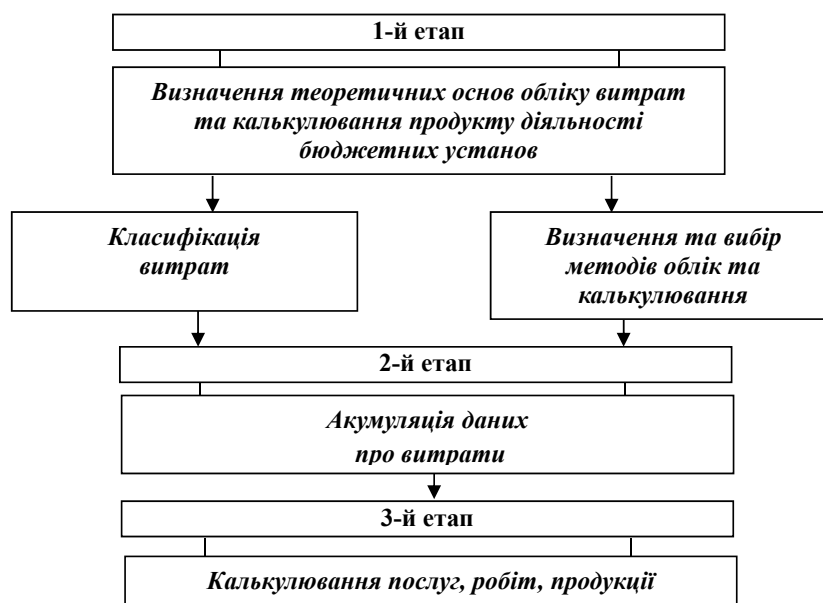

Рис. 1. Схема побудови процесу обліку витрат та калькулювання продукту діяльності бюджетних установ [7, с. 544]

Найбільш цитований автор у контексті дослідження проблем управлінського обліку К. Друрі витрати розподіляє за напрямками обліку [34, с. 17–18]: для калькуляції і оцінки собівартості виробленої продукції; для планування й ухвалення управлінських рішень; для здійснення процесу контролю і регулювання. Фактично вторить йому відомий світовий учений в галузі бухгалтерського обліку Я.В. Соколов, ідентифікуючи такі напрями класифікації витрат: [30, с. 41]: для цілей калькулювання і бюджетування (забезпечує операції, що повторюються із певною періодичністю); для прийняття ситуаційних стратегічних, оперативних і тактичних управлінських рішень; для цілей контролю і управління підрозділами підприємства.

Опрацювання більше 20 спеціалізованих літературних джерел надало можливість узагальнити 50 класифікаційних ознак та відповідні ним групування витрат [1–4; 6; 8–12; 14–16; 18; 20–23; 29; 31; 33–37]: 1) цільове призначення або термін обчислення – поточні витрати, капітальні вкладення або поточні, капітальні; 2) ступінь еластичності до обсягу реалізації продукції / зв'язок з обсягом виробництва / характер зміни в короткостроковому періоді зі збільшенням обсягу виробництва або зміна фактору витрат або за функцією «прогнозування» – змінні, постійні, змішані, умовно-змінні, умовно-постійні; 3) стан операційного процесу – витрати, пов'язані з виробництвом продукції; витрати, пов'язані зі збутом продукції; повні операційні витрати; 4) можливість / характер віднесення на конкретні результати операційної діяльності / спосіб зарахування до собівартості або за способом розподілу і віднесення на об'єкти виробництва, обліку і калькулювання – прямі, непрямі або прямі, опосередковані; 5) ступінь доцільності – корисні, марні або продуктивні, непродуктивні; 6) економічний зміст – такі, що утворюють собівартість продукції або предмет витрат / елементи витрат – матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація, інші витрати або засоби праці, предмети праці, живої праці; 7) конкретний вид витрат – калькуляційні статті; 8) період віднесення поточних витрат або за календарним періодом або залежно від часу здійснення і віднесення на собівартість або щодо звітного періоду – пов'язані з поточною операційною діяльністю; будуть відшкодовані в майбутньому періоді або поточні, наступні, періодичні, майбутні або витрати поточного періоду, витрати майбутнього періоду, витрати минулого періоду; 9) на виробництво і збут продукції – явні, альтернативні, постійні, змінні, валові, середні, граничні, змінні, змішані; 10) реальність здійснення – явні або дійсні, альтернативні або можливі; 11) характер участі у виробничому процесі; роль в технологічному процесі виробництва; відношення до господарського процесу; за технологією виробництва – основні, накладні, конверсійні; 12) залежно від кількості елементів, що включають у себе, або за складом і ступенем однорідності – прості (однорічні), комплексні; 13) залежно від прийняття рішень – релевантні, нерелевантні; 14) контроль виконання; за рівнем контрольованості; можливість контрольованості – контрольовані, неконтрольовані; 15) для визначення собівартості виготовленої продукції й одержання прибутку – вхідні й минулі, собівартості і за період, основні, накладні й непрямі; 16) для ухвалення рішень і

планування – майбутні, очікувані, минулі, постійні і змінні, напівзмінні, напівпостійні, прийняті і не прийняті в розрахунок, безповоротні, тимчасові, інкрементні; 17) за якими здійснюється контроль – регульовані, нерегульовані; 18) повнота здійснення витрат / від періоду здійснення – вичерпані, невичерпані; 19) послідовність формування і сфера виникнення – технологічна собівартість, цехова собівартість, виробнича собівартість, повна собівартість; 20) за функцією управління «планування»; по відношенню до планування або за охопленням бізнес-планами та нормуванням; за функцією управління «нормуванням» / «планування» – планові, непланові або планові (нормативні), відхилення від планових (нормативних) та заплановані, незаплановані і нормовані, ненормовані; 21) за відношенням до функції управління «організація» або центрами виникнення – витрати в місцях їх виникнення, витрати в центрах витрат, витрати в центрах відповідальності або центру відповідальності (галузі, організації, цеху, дільниці, одиниці продукції, робіт, послуг); 22) види діяльності – виробничі, операційні або витрати виробничої, невиробничої, промислової, непромислової діяльності; основне, допоміжне виробництво, матеріально-технічне забезпечення, розроблення нових технологій, маркетинг, управління; 23) за функцією «мотивація» – обов'язкові, заохочувальні; 24) за функцією «облік» – економічні елементи; 25) за функцією «калькулювання» – статті калькулювання; повні/неповні; загальні/середні; 26) за функцією «контроль» – контрольовані, неконтрольовані, періодів, інвестиційні; 27) за функцією «аналіз» – фактичні, прогнозовані, планові, контрольні, стандартні; 28) за періодичністю виникнення – періодичні, одноразові або поточні, одночасні; 29) за строками планування – короткострокові, середньострокові, довгострокові; 30) за часом реагування – запізнілі, випереджуючі; 31) за частотою здійснення – регулярні, нерегулярні; 32) за відношенням до виробу, процесу – витрати на продукцію, витрати на процес; 33) за видами продукції – витрати на виробу, типові представники виробів, групи однорідних виробів, одноразові замовлення, валову, товарну, реалізовану продукцію; 34) підвищення якості продукції – базові, додаткові; 35) доцільність здійснення – продуктивні, непродуктивні; 36) потужність підприємства – обов'язкові, дискреційні; 37) за роллю в господарському процесі – витрати на збереження, транспортування, доопрацювання; 38) за залежністю – залежні, незалежні; 39) за відношення до собівартості – що відносять на собівартість реалізації, що відносять на фінансовий результат, відшкодовують за рахунок інших джерел; 40) за методикою обчислення витрат на одиницю продукції або залежно від прийнятого рішення щодо авантаження потужності – маржинальні, середні; 41) за ступенем опосередкування – загальні, середні; 42) залежно від ефективності – ефективні, неефективні; 43) за видами діяльності – витрати звичайної діяльності, надзвичайної діяльності; 44) за терміном генерування прибутку – спрямовані на розвиток підприємств, пов'язані з поточною виробничо-господарською діяльністю підприємств; 45) за спрямуванням для забезпечення цілей бюджетування – витрати на мотивування; соціальний розвиток, інновації; маркетингові дослідження та комунікації; амортизаційні відрахування; фіскальні

та інші витрати на забезпечення поточної виробничо-господарської діяльності; 46) за сферами діяльності – операційні, фінансові, інвестиційні; 47) за призначенням – технологічні, операційні; 48) за відношенням до готового продукту – витрати на незвершене виробництво, витрати на готовий продукт; 49) за відношенням до форм праці – витрати живої та уречевленої праці; 50) за відношенням до форм вартості – трудові, матеріальні, грошові.

Окремо варто звернути увагу на представлену в дисертаційній роботі на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук та публікаціях професора, д.е.н. С.В. Свірко класифікацію та визначення угруповань із метою [7; 26]: 1) одержання інформації про собівартість продукту діяльності бюджетних установ і фінансові результати від його створення та реалізації: прями, непрямі; основні, накладні; витрати на продукт, витрати на період; вичерпні витрати, невичерпні витрати; 2) забезпечення контролю: контрольовані витрати, неконтрольовані витрати; 3) прийняття управлінських рішень щодо діяльності бюджетних установ із надання послуг, виконання робіт та планування цієї діяльності: постійні витрати, змінні витрати; реальні витрати / можливі витрати; маржинальні витрати / середні витрати; доцільні витрати, недоцільні витрати.

Розгляд вище наведених позицій свідчить про наявність певних проблемних ідентифікаційних підходів (визначення обліку та калькулювання як функцій управління), а також деякого нагромадження безсистемності у представленій багаточисельності у формуванні класифікацій.

На думку автора, під час формування класифікації витрат в межах підсистеми управлінського обліку слід виокремлювати такі площини інформаційних запитів:

1. Рівень управління: нижній (керівники структурних підрозділів ДЗВО); середній (адміністрація ДЗВО); вищий (керівники МОНУ).

2. Функції управління: планування (включає: прогнозування, як інструмент визначення потенціалу ДЗВО, його розрахунок, програмування, як механізм визначення дорожньої карти і завдань розвитку, власне планування, як сукупність методів розрахунку реалізації дорожньої карти і завдань розвитку ДЗВО, у часі та просторі), організація (механізм забезпечення спільності дій колективу ДЗВО в досягненні мети ДЗВО), мотивація (сукупність засобів впливу на колектив ДЗВО задля добровільного з найбільшою ефективністю участі останнього в досягненні мети і завдань ДЗВО), контроль (виявлення відхилень від установлених норм з метою запобігання таким відхиленням у майбутньому) [38; 39].

3. Складники управлінського обліку: кошторисно-бюджетне планування; обліку за центрами відповідальності; калькулювання продуктів діяльності; контроль за центрами відповідальності; аналіз для прийняття управлінських рішень; ціноутворення продукту діяльності ДЗВО.

Зауважимо, що визначені до застосування угруповання витрат в межах відповідних класифікаційних ознак підлягають наскрізному супроводу на всіх етапах управлінського обліку, оскільки без встановлення норм, обліку і порівняння планових нормативів та фактичних показників неможливо досягти власне головної мети та призначення управлінського обліку.

На підставі вищевказаного пропонується така класифікація витрат ДЗВО (табл. 1).

Звертаючись до основної класифікаційної групи з обліку витрат у межах управлінського обліку, зазначимо, що елементи витрат визначені НП(С)БОДС 135 «Витрати». Згідно зі вказаним нормативним документом витрати, що визначені об'єктом управлінського обліку, відносяться до витрат за обмінними операціями (за НП(С)БОДС 125 «Доходи» обмінна операція – це господарська операція з продажу/придбання активів в обмін на грошові кошти, послуги (роботи), інші активи або погашення зобов'язань [17]), які включають [27; 32]: оплату праці; відрахування на соціальні заходи; матеріальні витрати; амортизацію; фінансові витрати; інші витрати за обмінними операціями.

Інформація за вказаними угрупованнями витрат має відповідну цінність, а її узагальнення в системі обліку дасть можливість здійснити аналіз своєчасності, ефективності, продуктивності вказаних витрат за елементами. Нагадаймо, що незалежно від різноманітності об'єктів обліку витрат в економічній літературі виокремлюють два методи обліку витрат – нормативний та ненормативний [7].

Загалом для обліку витрат ДЗВО призначено рахунки Класу 8 «Витрати». Зауважимо, що для обліку витрат на виробництво продукту діяльності фактично застосовується рахунок 811 «Витрати розпорядників коштів на виготовлення продукції (надання послуг, виконання робіт)» [24] Класу 8 «Витрати». Згідно з Порядком застосування в межах вказаного рахунку застосовуються такі субрахунки з наступним функціональним призначенням [7; 25]: 8111 «Витрати на оплату праці» – для ведення обліку витрат на оплату праці, пов'язаних із організацією та наданням послуг, виготовленням продукції, виконанням робіт; 8112 «Відрахування на соціальні заходи» – для здійснення реєстрації інформації щодо обліку витрат та відрахувань на соціальні заходи, що нараховуються в процесі надання послуг, виготовлення продукції, виконання робіт; 8113 «Матеріальні витрати» – для фіксації інформації щодо матеріальних витрат, які виникають у процесі надання послуг, виготовлення продукції, виконання робіт, витрат на оплату послуг, отриманих від сторонніх підприємств; 8114 «Амортизація» – для обліку сум нарахованої амортизації основних засобів, інших необоротних матеріальних активів та нематеріальних активів, що використовуються в процесі організації та надання послуг, виготовлення продукції, виконання робіт; 8115 «Інші витрати» – задля обліку витрат, які не відображені на субрахунках 8111–8114.

Відзначимо, що на цих субрахунках здійснюється облік витрат, що складають елементи видатків спеціального фонду. Проте виробництво вищевказаних продуктів діяльності ДЗВО здійснюється і за рахунок коштів загального фонду бюджету, розрахунок з яким здійснюється фактично через систему бюджетних асигнувань, а тому доцільно розглянути характеристику рахунку 801 «Витрати розпорядників бюджетних коштів на виконання бюджетних програм», який включає такі субрахунки [7; 25]: 8011 «Витрати на оплату праці», на якому ведеться облік витрат на оплату праці, що здійснюються в процесі основної діяльності суб'єкта державного сектору та на виконання бюджетних програм (заробітна плата, грошове

Таблиця 1

Класифікація витрат ДЗВО для підсистеми управлінського обліку

Функція управління	Складова управлінського обліку	Класифікаційна ознака	Класифікаційне угруповання	
Планування	Кошторисно-бюджетне планування	Економічна природа	Коди економічної класифікації видатків бюджету	
		Термін обчислення	Поточні та капітальні	
		Види функціональної діяльності	Основної функціональної та допоміжної інфраструктурної	
		Стадія процесу діяльності	Виробничі та реалізаційні	
		Підвищення якості продукту діяльності	Базові та додаткові	
		Ступень нормування	Нормовані та ненормовані	
		Ступень охоплення плануванням	Планові та позапланові	
		Строки планування	Короткострокові, середньострокові, довгострокові	
		Перспективний внесок	Споживання та розвитку	
		Загальні види діяльності	Виробництва продукту, управління діяльністю, обслуговування процесів	
Організація	Облік за центрами відповідальності	Економічно-виробничий зміст	Елементи витрат	
		Об'єкти обліку	Структурних підрозділів, на продукти результативної діяльності, на програми, на проекти, на напрями діяльності, види та етапи робіт	
		Центри виникнення	В місцях виникнення, центрах витрат, центрах відповідальності	
		Характер участі в процесі виробництва	Основні та накладні	
		Ступень однорідності	Прості та комплексні	
		Відношення до продукту	На одиницю продукту, на сукупність однорідного продукту, на сукупність продукту відповідного виду діяльності	
		Стан операційного процесу	Пов'язані з виробництвом продукту, з реалізацією, повні операційні	
		Час здійснення та віднесення	Поточні та майбутніх періодів	
	Калькулювання	Визначення собівартості	Статті калькулювання	
		Характер	Прямі та непрямі	
		Повнота здійснення	Вичерпні та невичерпні	
		Об'єкт віднесення	На продукцію та на період	
		Відношення до готового продукту	На готовий продукт та на незавершене виробництво	
		Методика обчислення на одиницю продукції	Маржинальні та середні	
	Аналіз для виявлення відхилень та прийняття рішень	Відношення до етапу здійснення в межах складових управлінського обліку	Фактичні та планові	
		Ступінь доцільності	Корисні та марні	
		Залежно від ефективності	Ефективні та неефективні	
		Час реагування	Запізділи та випереджуючі	
		Характер прийняття рішень	Релевантні, нерелевантні, інкрементні	
		Реальність здійснення	Дійсні та вмінені	
	Ціноутворення продукту діяльності	Обсягу виробництва	Обов'язкові та дискреційні	
		Метод ціноутворення	Прямі та непрямі, змінні та постійні, виробничі та операційні	
	Мотивація		Характер стимулювання	Обов'язкові та заохочувальні
	Контроль		Рівень контролюваності	Контрольовані та неконтрольовані

Джерело: розроблено автором

забезпечення військовослужбовців тощо); 8012 «Відрахування на соціальні заходи» для здійснення обліку сум, витрачених та відрахованих на соціальні заходи, що нараховуються в процесі основної діяльності суб'єкта державного сектору та на виконання програм;

8013 «Матеріальні витрати», для ведення обліку матеріальних витрат, які здійснюються суб'єктом державного сектору у процесі основної діяльності та на виконання програм, зокрема витрати на придбання предметів, матеріалів, обладнання, інвентарю (крім капітальних

витрат), медикаментів та перев'язувальних матеріалів, продуктів харчування, витрат на оплату послуг, отриманих від сторонніх підприємств, тощо; 8014 «Амортизація», задля обліку сум нарахованої амортизації основних засобів, інших необоротних матеріальних активів та нематеріальних активів, що використовуються суб'єктом державного сектору в процесі звичайної діяльності та на виконання програм, не пов'язаних із основною діяльністю.

Висновки. Таким чином, у межах нашого дослідження було досліджено класифікацію витрат та

запропоновано власний підхід до класифікації витрат державних закладів вищої освіти для підсистеми управлінського обліку в контексті виокремлення площин інформаційних запитів. Розроблений комплекс теоретико-методичних положень обліку та класифікації витрат державних закладів вищої освіти являє собою склад адаптованих елементів, які покликані забезпечити формування інформаційного забезпечення для останнього етапу планово-облікового етапу управлінського обліку – складання управлінської звітності.

Список використаних джерел:

1. Атамас П.Й. Управлінський облік : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 440 с.
2. Великий Ю.М. Управління витратами підприємства : моногр. Харків : ВД "Інжек", 2009. 192 с.
3. Врублевский Н.Д. Управленческий учет издержек производства: теория и практика. Москва : Финансы и статистика, 2002. 352 с.
4. Дерій В. Термін "витрати" та його трактування для потреб обліку і контролю. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 1(26). С. 154–160.
5. Джога Р.Т., Свірко С.В., Сінельник Л.М. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: підручник. За заг. ред. проф. Р. Т. Джоги. Київ : КНЕУ, 2003. 483 с.
6. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет: учеб. пособие для вузов. Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1998. 783 с.
7. Євдокимов В.В., Грицишен Д.О., Свірко С.В. Бухгалтерський облік в секторі загального державного управління України. Том 1: бухгалтерський облік в бюджетних установах України: підручник. Житомир : Видавець О.О. Євенок, 2017. 1380 с.
8. Задорожний З.В. Внутрішньогосподарський облік в будівництві: монографія. Тернопіль : Економічна думка. 2006. 336 с.
9. Карпенко О.В., Карпенко Д.В. Управлінський облік : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
10. Козак О.А. Формування та розвиток ринку молока та молочної продукції в регіоні (на матеріалах Вінницької області) : автореф. дис. на канд. екон. наук: спец. 08.07.02. Київ, 2006. 21 с.
11. Колібаба О.А. Облік і аналіз виробничих витрат у системі управління молокопереробними підприємствами України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09. Львів : ЛНУ, 2015. 189 с.
12. Лишиленко О.В. Бухгалтерський управлінський облік: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 254 с.
13. Маркин Р. Управление розничной торговлей. Москва : Экономика, 1980. 272 с.
14. Меренкова Л.О. Управління витратами підприємства в ринковій економіці : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01. Х., 2003. 19 с.
15. Михайленко О.В., Ялигіна М.С. Теоретичне обґрунтування сутності та кваліфікаційних ознак витрат. *Економіка і суспільство*. 2016. Випуск № 3. С. 242–248.
16. Нападowska Л.В. Управлінський облік : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Книга, 2004. 544 с.
17. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 124 «Доходи» : Наказ Міністерства фінансів України від 24.12.2010 № 1629. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-11> (дата звернення: 20.01.2020).
18. Нашкерська Г.В. Бухгалтерський облік: навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 464 с.
19. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності». URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=83023 (дата звернення: 20.01.2020)
20. Олійник О.В. Класифікація витрат підприємства. *Вісник ЖІТІ*. 2001. № 14. С. 146–152.
21. Остапенко Т.М. Економічна сутність управління витратами. *Вісник Сумського державного університету*. 2013. № 2. С. 85–91.
22. Пархоменко В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку, контролю та аналізу витрат на якість продукції : автореф. дис. д-ра екон. наук: спец. 08.00.09. Житомир, 2011. 36 с.
23. Піскунова Н.В., Федорець М.Г., Піскунова К.С. Аналіз витрат виробництва як важлива ланка ефективного управління промислового підприємства. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2013. Том 13. С. 357–364.
24. Про затвердження деяких нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку в державному секторі: Наказ Міністерства фінансів України від 29.12.2015 р. № 1219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-16> (дата звернення: 20.01.2020).
25. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі: Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.2013 р. № 1203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14> (дата звернення: 20.01.2020).
26. Свірко С.В. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: методологія та організація: монографія. Київ : КНЕУ, 2006. 243 с.
27. Свірко С.В., Тростенюк Т.М. Облік витрат в контексті розбудови управлінського обліку в ДЗВО: реалії та перспективи / Бухгалтерські наукові дослідження в Житомирській політехніці. Том 6: Розвиток інтегрованої звітності підприємств: монографія / за заг. ред. [із передм.] С.Ф. Легенчука. Житомир : Житомирська політехніка, 2019. С. 184–208.
28. Свірко С.В., Тростенюк Т.М. Передумови запровадження управлінського обліку в державних закладах вищої освіти. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2018. №3(41). С. 55–61.
29. Скрипник М.І. Розвиток бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю витрат та калькулювання собівартості продукції : монографія. Житомир : ФОП Кузьмін, 2011. 732 с.
30. Соколов Я.В. Управленческий учет (Бакалавриат): учебное пособие / под ред. проф. Я.В. Соколова. Москва : Магистр, 2010. 428 с.
31. Сумець О.М. Логістичні витрати підприємства: теоретичний аспект монографія. Харків : КП "Міська друкарня", 2013. 224 с.

32. Тростенюк Т.М. Номенклатура витрат в механізмі визначення собівартості навчально-педагогічних послуг ДЗВО. *Економічний простір: збірник наукових праць*. 2019. №146. С. 161–175.
33. Пал-Цалко Ю.С. Витрати підприємства : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2002. 656 с.
34. Череп А.В., Болдуева О.В., Горбунова А.В., Богма О.С. Управління витратами промислового підприємства : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 302 с.
35. Череп А.В. Управління витратами суб'єктів господарювання. Ч.1: Монографія. 2-ге вид., стереотип. Харків : ВД "Інжек", 2007. 368 с.
36. Шашенко О. О. Виробничі витрати на промисловому підприємстві: сутність, класифікація, види. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 3. С. 295–300.
37. Luca Cesaro. Cost of production. Definition and Concept. FACEPA Deliverable, D 1.1.2. Italy: INEA, October, 2008.
38. Popadynets I., Andrusiv U., Shtohryn M. & Galtsova O. (2020). The effect of cooperation between universities and stakeholders: Evidence from Ukraine. *International Journal of Data and Network Science*, 4(2), 199–212. doi: 10.5267/j.ijdns.2020.1.001
39. Andrusiv U., Kinash I., Cherchata A., Polyanska A., Dzoba O., Tarasova T. & Lysak H. (2020). Experience and prospects of innovation development venture capital financing. *Management Science Letters*, 10(4), 781–788. doi: 10.5267/j.msl.2019.10.019

References:

1. Atamas P.J. (2009) *Upravlins'kyj oblik* [Managerial Account]. Kyiv: Centr uchbovoi' literatury. (in Ukrainian)
2. Velykyj Ju.M. (2009) *Upravlinnja vytratamy pidpryjemstva* [Enterprise Cost Management]. Kharkiv: VD "Інжек". (in Ukrainian)
3. Vrublevskiy N.D. (2002) *Upravlencheskiy uchët izderzhkek proizvodstva: teoriya i praktika* [Management accounting of production costs: theory and practice]. Moscow: Finansy i statistika. (in Russian)
4. Derij V. (2010) Termin "vytraty" ta jogo traktuvannja dlja potreb obliku i kontrolju [The term "expense" and its interpretation for accounting and control purposes]. *Galyc'kyj ekonomichnyj visnyk*, no 1(26), pp. 154–160.
5. Dzhoga R.T., Svirko S.V., Sinel'nyk, L.M. (2003) *Buhgalters'kyj oblik u bjudzhetnyh ustanovah* [Accounting in budgetary institutions: a textbook]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
6. Druri K. (1998) *Vvedenie v upravlencheskiy i proizvodstvennyy uchët* [Introduction to management and production accounting]. Moscow: Audit, YuNITI. (in Russian)
7. Jevdokymov V.V., Grycyshen D.O., Svirko S.V. (2017) *Buhgalters'kyj oblik v sektori zagal'nogo derzhavnogo upravlinnja Ukrai'ny. Tom 1: buhgalters'kyj oblik v bjudzhetnyh ustanovah Ukrai'ny* [Accounting in the general government sector of Ukraine. Volume 1: Accounting in Budget Institutions of Ukraine]. Zhytomyr: Vydavec' O.O. Jevenok. (in Ukrainian)
8. Zadorozhnyj Z.V. (2006) *Vnutrishn'ogospodars'kyj oblik v budivnytvi* [Internal accounting in construction]. Ternopil': Ekonomichna dumka. (in Ukrainian)
9. Karpenko O.V., Karpenko D.V. (2012) *Upravlins'kyj oblik* [Managerial Accounting]. Kyiv: Centr uchbovoi' literatury. (in Ukrainian)
10. Kozak O.A. (2006) Formuvannja ta rozvytok rynku moloka ta molochnoi' produkcii v regioni (na materialah Vinnyc'koi' oblasti) [Formation and development of dairy market in the region (based on Vinnitsa region)] (*Extended abstract of candidate's thesis*), Kyi'v.
11. Kolibaba O.A. (2015) *Oblik i analiz vyrobnychyh vytrat u systemi upravlinnja molokopererobnyh pidpryjemstvamy Ukrai'ny* [Accounting and analysis of production costs in the management system of dairy enterprises in Ukraine], (PhD Thesis), L'viv.
12. Lyshylenko O.V. (2006) *Buhgalters'kyj upravlins'kyj oblik* [Management accounting]. Kyiv: Centr navchal'noi' literatury. (in Ukrainian)
13. Markin R. (1980) *Upravlenie roznichnoy trgovley* [Retail Management]. Moscow: Ekonomika, (in Russian)
14. Merenkova L.O. (2003) *Upravlinnja vytratamy pidpryjemstva v rynkovij ekonomici* [Management of vitamins of foodstuffs in the market economy] (*Extended abstract of candidate's thesis*), Harkiv.
15. Myhajlenko O.V., Jalygina, M.S. (2016) Teoretychne obg'runtuvannja sutnosti ta kvalifikacijnyh oznak vytrat [Theoretical substantiation of the nature and qualifying features of costs]. *Ekonomika i suspil'stvo*, no. 3, pp. 242–248.
16. Napadovs'ka L.V. (2004) *Upravlins'kyj oblik* [Managerial Accounting], Kyiv: Knyga. (in Ukrainian)
17. Ministerstvo finansiv Ukrai'ny. *Nacional'ne polozhennja (standart) buhgalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori 124 «Dohody»* [National Public Sector Accounting Standard (Standard) 124 "Revenues"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-11> (accessed: 20 January 2020).
18. Nashkers'ka G.V. (2004) *Buhgalters'kyj oblik* [Accounting]. Kyiv: Centr navchal'noi' literatury. (in Ukrainian)
19. Nacional'ne polozhennja (standart) buhgalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori 101 «Podannja finansovoi' zvitnosti» [National Public Sector Accounting Standard (Standard) 101 "Presentation of Financial Statements"]. Available at: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=83023 (accessed: 20 January 2020).
20. Olijnyk O.V. (2001) *Klasyfikacija vytrat pidpryjemstva* [Classification of enterprise costs]. *Visnyk ZhITI*, no. 14, pp. 146–152.
21. Ostapenko T.M. (2013) *Ekonomichna sutnist' upravlinnja vytratamy* [The economic essence of cost management]. *Visnyk Sums'kogo derzhavnogo universytetu*, no. 2, pp. 85–91.
22. Parhomenko V.M. (2011) *Koncepcija rozvytku buhgalters'kogo obliku, kontrolju ta analizu vytrat na jakist' produkcii* [Concept of development of accounting, control and analysis of costs for product quality] (*Extended abstract of doctor's thesis*), Zhytomyr.
23. Piskunova N.V., Fedorec' M.G., Piskunova, K.S. (2013) *Analiz vytrat vyrobnytstva jak vazhlyva lanka efektyvnogo upravlinnja promyslovogo pidpryjemstva* [Analysis of production costs as an important element of effective management of an industrial enterprise]. *Ekonomichnyj analiz: zb. nauk. prac'*, no. 13, pp. 357–364.
24. Ministerstvo finansiv Ukrai'ny. *Pro zatverdzhennja dejakyh normatyvno-pravovyh aktiv z buhgalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori* [On approval of the Public Sector Accounting Account Plan]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-16> (accessed: 20 January 2020).
25. Ministerstvo finansiv Ukrai'ny. *Pro zatverdzhennja Planu rahunkiv buhgalters'kogo obliku v derzhavnomu sektori* [On approval of the Public Sector Accounting Account Plan]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14> (accessed: 20 January 2020).
26. Svirko S.V. (2006) *Buhgalters'kyj oblik u bjudzhetnyh ustanovah: metodologija ta organizacija* [Accounting in budgetary institutions: methodology and organization]. Kyiv. (in Ukrainian)

27. Svirko S.V., Trostenjuk T.M. (2019) Oblik vytrat v konteksti rozbudovy upravlins'kogo obliku v DZVO: realii' ta perspektivy / Buhgalters'ki naukovy doslidzhennja v Zhytomyrs'kij politehnic. Tom 6: Rozvytok integrovanoi' zvitnosti pidpryjemstv [Cost accounting in the context of the development of management accounting in the CFT: realities and prospects / Accounting research in Zhytomyr Polytechnic. Volume 6: Developing Integrated Business Reporting] / za zag. red. [iz predm.] S.F. Legenchuka. Zhytomyr: Zhytomyrs'ka politehnika, pp. 184-208. (in Ukrainian)
28. Svirko S.V., Trostenjuk T.M. (2018) Peredumovy zaprovadzhennja upravlins'kogo obliku v derzhavnyh zakladah vyshhoi' osvity [Prerequisites for the introduction of management accounting in public higher education institutions]. *Problemy teorii' ta metodologii' buhgalters'kogo obliku, kontrolju i analizu*, no 3(41), pp. 55–61.
29. Skrypnyk M.I. (2011) Rozvytok buhgalters'kogo obliku i vnutrishn'ogo kontrolju vytrat ta kal'kuljuvannja sobivartosti produkciï [Development of accounting and internal cost control and costing of products]. Zhytomyr: FOP Kuz'min. (in Ukrainian)
30. Sokolov, Ya.V. (2010) Upravlencheskiy uchët (Bakalavriat) [Management Accounting (Undergraduate)]. Moscow: Magistr. (in Russian)
31. Sumec' O.M. (2013) Logistychni vytraty pidpryjemstva: teoretychnyj aspekt [Logistics costs of the enterprise: theoretical aspect]. Harkiv: KP "Mis'ka drukarnja". (in Ukrainian)
32. Trostenjuk T.M. (2019) Nomenklatura vytrat v mehanizmi vyznachennja sobivartosti navchal'no-pedagogichnyh poslug DZVO [Cost nomenclature in the mechanism of determining the cost of educational and pedagogical services of state higher education institutions]. *Ekonomichnyj prostir: Zbirnyk naukovykh prac'*, no. 146, pp. 161–175.
33. Cal-Calko Ju.S. (2002) Vytraty pidpryjemstva [Costs of the enterprise], Kyiv: CUL. (in Ukrainian)
34. Cherep A.V., Boldujeva O.V., Gorbunova A.V., Bogma O.S. (2012) Upravlinnja vytratamy promyslovogo pidpryjemstva [Cost Management of Industrial Enterprise]. Zaporizhzhja: Zaporiz'kyj nacional'nyj universytet. (in Ukrainian)
35. Cherep A.V. (2007) Upravlinnja vytratamy sub'ektiv gospodarjuvannja [Cost Management of Business Entities], Ch.1., 2-ge vyd., stereotyp. Harkiv:VD "Inzhek". (in Ukrainian)
36. Shashenko O.O. (2013) Vyrobnychi vytraty na promyslovomu pidpryjemstvi: sutnist', klasyfikacija, vydy [Production costs at an industrial enterprise: nature, classification, types]. *Stalyj rozvytok ekonomiky*, no 3, pp. 295–300.
37. Luca Cesaro (2008) Cost of production. Definition and Concept. FACEPA Deliverable, D 1.1.2. Italy: INEA.
38. Popadynets I., Andrusiv U., Shtohryn M. & Galtsova O. (2020). The effect of cooperation between universities and stakeholders: Evidence from Ukraine. *International Journal of Data and Network Science*, 4(2), 199–212. doi: 10.5267/j.ijdns.2020.1.001
39. Andrusiv U., Kinash I., Cherchata A., Polyanska A., Dzoba O., Tarasova T. & Lysak H. (2020). Experience and prospects of innovation development venture capital financing. *Management Science Letters*, 10(4), 781–788. doi: 10.5267/j.msl.2019.10.019

УДК 657: 351.863

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-20>**Широкопояс О. Ю.**здобувач кафедри обліку і аудиту,
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4850-5887>**Shyrokopoyas Oleksandr**
Zhytomyr Polytechnic State University

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЕДЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ПОСЛУГИ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ

Організація бухгалтерського обліку є особливою складовою частиною формування інформаційного простору управління господарською діяльністю компанії у сфері безпеки бізнесу. Це зумовлено, тим, що саме на етапі організації бухгалтерського обліку формуються основоположені питання ведення бухгалтерського обліку та порядку налагодження інформаційно-комунікаційних зв'язків у системі управління послугою у сфері безпеки бізнесу і в контексті взаємодії із замовником такого роду послуги. Мета цього дослідження полягає в організації ведення бухгалтерського обліку послуги в сфері безпеки бізнесу. У процесі дослідження було встановлено, що питання організації ведення бухгалтерського обліку консалтингової послуги у сфері безпеки варто розглядати в такій послідовності: завдання бухгалтерського обліку; принципи бухгалтерського обліку; елементи методу бухгалтерського обліку. Організація бухгалтерського обліку є тим елементом, що на етапі формування інформаційної системи управління господарської діяльності дає змогу визначити механізм виконання усіх поставлених завдань. Встановлено, що завданням бухгалтерського обліку послуг у сфері безпеки бізнесу є формування інформації про процеси надання та реалізації послуг в сфері безпеки бізнесу та їх вплив на результати господарської діяльності підприємства-виконавця. У свою чергу завданням бухгалтерської інформації спрямовані на задоволення певних інформаційних потреб внутрішніх та зовнішніх користувачів. Визначені завдання бухгалтерського обліку та бухгалтерської інформації спрямовані на управління та оцінку ефективності реалізації послуг у сфері безпеки бізнесу та враховують їхню специфіку і властивості. У статті було досліджено вітчизняний та зарубіжний досвід регулювання бухгалтерського обліку загального переліку принципів бухгалтерського обліку. Розвиваючи систему принципів бухгалтерського обліку в Україні, зауважимо, що вітчизняне бухгалтерське законодавство щодо складу принципів не має єдиного підходу, вважасмо за необхідне під час організації бухгалтерського обліку консалтингової послуги у сфері безпеки застосовувати принципи, передбачені Національним положення (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності».

Ключові слова: бухгалтерський облік, консалтингова компанія, безпека бізнесу, фінансово-економічна безпека.

ACCOUNTING IN THE FIELD OF BUSINESS SECURITY

The organization of accounting is a special component of the formation of information space management of business activities of the company in the field of business security. This is due to the fact that it is at the stage of accounting organization that the basic issues of accounting and the order of establishing information and communication relations in the service management system in the field of business security and in the context of interaction with the customer of this kind of service. The purpose of this study is to provide accounting services in the field of business security. In the course of the research it was found that the issues of organization of accounting consulting services in the field of security should be considered in the following sequence, namely: the task of accounting; principles of accounting; elements of accounting method. The organization of accounting is the element that at the stage of formation of information management system of economic activity, allows to determine the mechanism of execution of all tasks. It is established that the task of accounting for services in the field of business security is the formation of information about the processes of provision and implementation of services in the field of business security and their impact on the results of business activities of the implementing company. In turn, the task of accounting information is to meet the specific information needs of internal and external users. Determining the tasks of accounting and accounting information are directed to the management and evaluation of the effectiveness of the implementation of services in the field of business security and take into account their specificity and properties. The article explores the domestic and foreign experience of accounting regulation of the general list of accounting principles. Developing a system of accounting principles in Ukraine, we note that the domestic accounting legislation on the composition of the principles does not have a single approach, we consider it necessary to apply the principles foreseen by the National Accounting Regulation (Standard) 1 in the organization of accounting consulting services in the field of security reporting. "

Keywords: accounting, consulting company, business security, financial and economic security.

JEL classification: M41, M20.

Постановка проблеми. «Управління діяльністю підприємства у сучасних економічних умовах супроводжується зростаючими темпами виробництва і використання інформації. Зростання попиту на інформацію, виникнення і функціонування нових форм віртуального підприємництва і бізнес-процесів з інформаційним підґрунтям зрівнює можливості підприємств у

конкурентній боротьбі. Недостатність чи відсутність достовірної інформації призводить до необґрунтованості управлінських рішень, а несвоєчасне використання інформації значно впливає як на якість окремої господарської операції, так і на ефективність функціонування економічного суб'єкта загалом. Поширеність використання інформації потребує чіткого визначення

характерних рис та особливостей групування інформаційних потоків за класифікаційними ознаками для розуміння механізму управління ними на підприємствах» [6, с. 18–19].

Вітчизняна дослідниця Н. Букало доводить, що «ефективність ведення обліку на вітчизняних підприємствах залежить від рівня його організації. Розвиток ринкових відносин в Україні, специфіка різних форм власності та розширення економічних зв'язків вітчизняних підприємств з іноземними партнерами вимагають розроблення облікової політики, яку підприємство визначає самостійно з урахуванням положень чинного законодавства й стандартів обліку» [3, с. 72]. Погоджуємося із цією тезою та зазначимо, що особливо гостро це питання стоїть у контексті організації процесу ведення бухгалтерського обліку, тобто є потреба в науковому обґрунтуванні організації кожного елементу методу бухгалтерського обліку. Адже, розглядаючи систему бухгалтерського обліку як інструменту пізнання економічної дійсності, є потреба в організації елементів його методу для врахування усіх властивостей об'єкта облікового відображення та визначення усіх рис господарської діяльності для формування інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень усіма зацікавленими користувачам. Це актуалізує питання дослідження організації бухгалтерського обліку послуг у сфері безпеки бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання організації бухгалтерського обліку розглядалися у працях: вітчизняних учених, таких як Д.О. Грицишен, В.В. Євдокимова, С.Ф. Легенчука, М.М. Шигун, Л.В. Чижевська, А.П. Дикий, Т.В. Барановська, В.А. Шпак, С.В. Івахненко, Г.Г. Кірейцев, В.О. Шевчук, Б.І. Валуєв, Л.Г. Ловінська, Н.М. Малюга, С.О. Левицька, С.В. Свірко, М.С. Пушкар, В.В. Сопко, М.Г. Чумаченко, С.Ф. Голов, Ю.А. Кузміньський, Т.О. Тарасова; зарубіжних учених, таких як Х. Андерсон, А. Апчерч, Е. Дж. Блек, Х. Гернон, Д. Кованічова, С. Дж. Грей, Л. Х. Радебог, Д. Кондуелл, М. Я. Метьюс, Г. Міік, Г. Мюллер, Б. Е. Нідлз, М. Х. Б. Перера та інші.

Мета статті полягає в дослідженні організації ведення бухгалтерського обліку послуги у сфері безпеки бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняний вчений Д.О. Грицишен, вивчаючи напрями трансформації системи бухгалтерського обліку, вказує, що «Система бухгалтерського обліку не стоїть на місці, вона є динамічною, а тому розвивається, ускладнюються її методи, трансформуються принципи. Під впливом запитів користувачів модифікуються її завдання, що унеможливає зведення бухгалтерського обліку до сукупності певної кількості завдань» [5, с. 184]. Таким чином, питання організації ведення бухгалтерського обліку консалтингової послуги у сфері безпеки (за видами: фінансово-економічна, кібербезпека (інформаційна) та фізична безпека й охорона правопорядку) варто розглядати в такій послідовності:

– завдання бухгалтерського обліку. Так, бухгалтерський облік, будучи основним генератором інформації про господарську діяльність, виконує низку завдань, які перед ним ставить суспільство, через зацікавлених внутрішніх та зовнішніх користувачів;

– принципи бухгалтерського обліку є струнним елементом методології бухгалтерського обліку, який дає

зможу впорядкувати систему бухгалтерського обліку як на рівні його організації, так і на рівні застосування елементів методу бухгалтерського обліку;

– елементи методу бухгалтерського обліку. Кожен елемент методу бухгалтерського обліку є структурним елементом цілісної моделі спостереження за господарською діяльністю підприємства. Організація бухгалтерського обліку має бути націлена на прямок застосування та взаємодії елементів методу бухгалтерського обліку.

Розглянемо детальніше кожен із зазначених складових частин.

Завдання бухгалтерського обліку. Ідентифікація завдань бухгалтерського обліку для цілей теорії і практики є досить важливим етапом дослідження. Це зумовлено тим, що із трансформацією внутрішнього і зовнішнього середовища змінюються пріоритети внутрішніх та зовнішніх користувачів, а отже, сформується їх інформаційний запит. «Бухгалтерський облік – це складний механізм, призначення якого – надавати та забезпечувати інформацією внутрішніх і зовнішніх користувачів з метою здійснення ефективного й оперативного управління суб'єктом господарювання в сучасних умовах. Саме для цього бухгалтерський облік повинен вирішувати поставлені завдання і, відповідно, бути організованим згідно з вимогами чинного законодавства та умовами конкретної господарюючої одиниці. Без належної організації бухгалтерського обліку неможливо досягнути позитивних результатів діяльності, оскільки вона є одним із найвідповідальніших етапів створення підприємства, а також запорукою рентабельності в майбутньому» [2, с. 10].

«Завдання бухгалтерського обліку зумовлені господарською практикою, але визначаються наукою. Вагоме значення в розробленні завдань бухгалтерського обліку має розвиток науки через систему наукових досліджень. Так, будь-які наукові дослідження розкривають нові підходи до бухгалтерського обліку та виокремлюють його завдання. Завдання бухгалтерського обліку в системі наукових досліджень можуть розкриватися у таких напрямках, як: 1) модифікація завдань бухгалтерського обліку в контексті розвитку його методології за окремими об'єктами бухгалтерського обліку; 2) вплив завдань бухгалтерського обліку та трансформація елементів його методу; 3) ідентифікація завдань бухгалтерського обліку з метою визначення його місця в інших інформаційних підсистемах управління підприємством (наприклад, економічного аналізу, контролю, планування, аудиту); 4) трансформація завдань бухгалтерського обліку в контексті зміни економічних концепцій; 5) трансформація завдань бухгалтерського обліку в умовах переорієнтації системи управління; 6) галузева орієнтація завдань бухгалтерського обліку; 7) модифікація завдань бухгалтерського обліку в контексті розвитку системи його регулювання; 8) трансформація завдань зумовлена впровадженням нових інформаційно-комп'ютерних технологій; 9) види обліку» [5, с. 182].

Основним завданням бухгалтерського обліку є генерування інформації про господарську діяльність підприємства. Відповідно бухгалтерська інформація виконує сукупність завдань щодо розвитку підприємства та його впливу на суспільство. Серед вітчизняних учених Д.О. Грицишен вперше виокремив завдання бухгалтерського обліку та завдання бухгалтерської інформації та

показав їхню значущість для суспільства, економіки та окремого суб'єкта господарювання. Так, у своїй монографії автор вказує таке: «сьогодні варто говорити про завдання системи бухгалтерського обліку – інформаційне забезпечення зацікавлених користувачів, так і його похідних, а саме: завдань облікової інформації. Завдання облікової інформації є складним теоретико-методологічним питанням, адже її використовують не лише на рівні окремого підприємства, але й на державному та глобальному рівнях, а також сфери її застосування не обмежуються економічними системами, а є основою забезпечення гармонізації економічних, соціальних та екологічних систем. Адже прийняття будь-якого рішення щодо господарської діяльності будь-яким учасником господарських відносин має відповідні наслідки, які можуть стосуватися як економічної діяльності підприємства, так і її впливу на навколишнє середовище та соціальну сферу діяльності підприємства. У свою чергу основою прийняття управлінського рішення була, є і буде інформація, яка формується в системі бухгалтерського обліку. Бухгалтерська інформація сьогодні стає не лише економічно значущою, але й екологічно та соціально значущою» [5]. Саме тому, зважаючи на об'єкт дослідження (послуги в сфері безпеки бізнесу), є необхідність у визначенні завдань бухгалтерської інформації, які б впливали із запитів внутрішніх та зовнішніх користувачів та враховували специфіку діяльності підприємств, що реалізують послуги у сфері безпеки бізнесу.

Вважаємо, що завданням бухгалтерського обліку послуг у сфері безпеки бізнесу є формування інформації про процеси надання та реалізації послуг у сфері безпеки бізнесу та їхній вплив на результати господарської діяльності підприємства-виконавця. Відповідно, завдання бухгалтерської інформації спрямовані на задоволення певних інформаційних потреб внутрішніх та зовнішніх користувачів для: управління бізнес-процесами реалізації послуги у сфері безпеки бізнесу, загалом та кожним окремим процесом зокрема; управління собівартістю послуги в сфері безпеки бізнесу (консалтингова послуга, робота, товари) управління ресурсами, задіяними в реалізації послуги у сфері безпеки (трудові, матеріальні, нематеріальні); оцінка результативності, реалізованих послуг у сфері безпеки бізнесу; визначення фінансових результатів від реалізації послуг у сфері безпеки бізнесу; оцінка ефективності використання економічного потенціалу підприємства для реалізації послуг у сфері безпеки бізнесу; оцінка конкурентоспроможності підприємства на ринку послуг у сфері безпеки; оцінка інвестиційної привабливості підприємства на ринках капіталу (цінних паперів); оцінка вартості бізнесу.

Організація бухгалтерського обліку повинна бути спрямована на визначення механізму їх досягнення через формування сукупності інструментів використання елементів методу бухгалтерського обліку в єдиній інформаційній моделі бухгалтерського обліку господарської діяльності.

Основними завданням організації ведення бухгалтерського обліку має стати вибір варіантів застосування елементів методу бухгалтерського обліку для досягнення визначених завдань облікової інформації. Адже від вибраного варіанту використання елементу методу, що міститься в бухгалтерському законодавстві,

та механізму його застосування на підприємстві залежатиме якість сформованої бухгалтерської інформації, а від організації функціонування суб'єкта бухгалтерського обліку – їх застосування та інформаційно-комунікаційних зв'язків – її використання зацікавленими користувачами.

Принципи бухгалтерського обліку. Принципи бухгалтерського обліку є основоположною теоретико-методологічною категорією. Це пов'язано із тим, що, на відміну від інших економічних наук, принципи в бухгалтерському обліку проявляються як на рівні теорії – основоположні вимоги до бухгалтерського обліку в частині методології, так і практики, зокрема в частині регулювання бухгалтерського обліку. Вітчизняний учений О.М. Петрук з цього приводу зазначає, що «принципи – це фактично нормативне закріплення елементів методу бухгалтерського обліку, а правила – їх конкретизація в нормативних актах нижчих рівнів у вигляді конкретних прийомів, способів, алгоритмів тощо» [11, с. 212–217]. Тобто фактично в цьому контексті можна погодитися з ученою Т.О. Терентьевою щодо того, що «бухгалтери повинні були спиратися на якісь вихідні положення, базові конструкції, без яких було б неможливо побудувати таку завершену систему бухгалтерського обліку, як подвійна бухгалтерія. Ці положення з часом трансформувалися в принципи, які не лише стали основою нашого обліку, але й увібрали в себе традиції, досвід та досягнення минулих поколінь практичних та наукових працівників» [13, с. 4–5].

Вважаємо, що основною метою використання принципів є врегулювання варіативності бухгалтерського обліку. У контексті нашого дослідження є потреба у визначенні механізму впливу принципів на ведення бухгалтерського обліку послуг у сфері безпеки бізнесу. Для цього розглянемо сучасну практику їх застосування та теоретичне підґрунтя формування.

У наукових працях питання принципів бухгалтерського обліку розглядаються в різних варіаціях їх сукупності та групування. Аналізуючи праці вітчизняних та зарубіжних учених, можна визначити такий перелік принципів бухгалтерського обліку: обачності; автономності; безперервності; часової визначеності; послідовності; своєчасності; непротиворіччя; раціональності; превалювання сутності над формою; цілісності; реєстрації; раціональності; подвійності; реалізації; історичної (фактичної) собівартості; єдиного грошового вимірника; кваліфікації; періодичності; повного висвітлення; повноти; достовірності; зіставності; доречності; точності; зрозумілості; інтерпретації; комунікації; погодженості; документування; інвентаризації; оцінювання; нарахування; об'єктивності; здійсненості; суттєвості; конфіденційності; балансове узагальнення.

Визначений вченими перелік принципів бухгалтерського обліку більшою мірою має специфічний характер, що зумовлено об'єктно-предметним полем дослідження. Для науки є важливим не стільки власне перелік принципів бухгалтерського обліку, скільки їх групування та змістовне наповнення з позицій впливу на функціонування системи генерування інформації про господарську діяльність підприємства. Тому зупинимось на підходах учених до групування принципів бухгалтерського обліку.

Аналізуючи наукові праці, можна визначити такі підходи до групування принципів бухгалтерського обліку:

– Т.О. Терентьева [13, с. 105]: принципи структури бухгалтерського обліку (майнової відокремленості підприємства; часової визначеності фактів господарського життя); принципи оцінки в бухгалтерському обліку (безперервності діяльності підприємства; обачності); принципи звітності бухгалтерського обліку (последовності застосування облікової політики; повноти; своєчасності; превалювання сутності над формою; непроতিরчя; раціональності);

– А.В. Рабошук [12]: принципи організації (автономності; последовності); принципи ведення (документування; інвентаризації; оцінювання; подвійного запису); принципи складання і подання фінансової звітності (відповідності доходів та витрат; нарахування; періодичності);

– М.І. Кутера [8, с. 77]: орієнтовані на вхід інформації до системи бухгалтерського обліку (документування та реєстрації, повноти, своєчасності); орієнтовані на процедури обробки даних в системі бухгалтерського обліку (пріоритету змісту над формою, часової визначеності ФГЖ, відповідності доходів і витрат, консерватизму, последовності використання облікової політики); орієнтовані на вихід із системи бухгалтерського обліку (об'єктивності, розкриття, істотності, уніфікованості);

– В.В. Ковальова [7, с. 173]: визначають, яка інформація підлягає бухгалтерському обліку (грошового вимірника, суттєвості, якісні характеристики інформації); формують процедуру ведення бухгалтерського обліку (відокремленого підприємства, подвійності, безперервності, последовності, облікового періоду); регламентують способи обліку в конкретних ситуаціях (безперервності діяльності, обліку за собівартістю, консерватизму, реалізації, ув'язки доходів і витрат);

– Ф. Вуда [4]: основні (вартості, грошового вираження, діючого підприємства, цілісності підприємства, реалізації, подвійності, накопичення); інші важливі (дійсності, обачливості, постійності, припущення стабільності валюти);

– А.В. Хмелевської [14, с. 27]: базові (безперервності, обачності, повного висвітлення, історичної (фактичної) собівартості, подвійного відображення, раціональності, конфіденційності); похідні (автономності, періодичності, последовності, переваги сутності над формою, єдиного грошового вимірника);

– В.П. Астахова [1, с. 14]: фундаментальні (господарської одиниці (майнової відокремленості), грошового вимірювання); процедурні (безперервності, последовності застосування обраних пріоритетів, тимчасової визначеності, обачності);

– Д.В. Луговського [10, с. 22]: правила (грошового вимірника, майнової відокремленості, повноти, подвійного запису, своєчасності, окремого обліку капітальних і поточних витрат); вимоги (майнової відокремленості, последовності застосування облікової політики, часової відокремленості фактів господарської діяльності, повноти, своєчасності, обачності, пріоритету змісту над формою, раціональності); припущення (майнової відокремленості, безперервності діяльності); умови (суттєвості);

– С.Ф. Легенчук [9]: загальносистемні умови (принципи) ідентифікації і фіксації ФГЖ (періодичність, відокремленість, універсальний (грош.) вимірник); фундаментальні положення складання фінансової звітності (нарахування, відповідності доходів і витрат,

повного висвітлення), основоположні принципи оцінки (консерватизму (обачності), безперервності діяльності, історичної собівартості); принципи організації застосування елементів захисного поясу (последовності, превалювання сутності над формою).

Вченими вказані різноманітні ознаки групування принципів бухгалтерського обліку, проте не завжди такий поділ несе користь для розвитку науки та практики бухгалтерського обліку. Вважаємо, що найбільш доцільно визначати поділ принципів в контексті їхнього впливу та регулювання елементів методу бухгалтерського обліку, на чому наголошують вітчизняні дослідники Д.О. Грицишен та С.Ф. Легенчук. Причому С.Ф. Легенчук обґрунтував їхній розвиток у контексті різних рівнів методології бухгалтерського обліку та формування його як соціального куматоїду. Розвиток принципів бухгалтерського обліку в контексті їхнього впливу на елементи методу бухгалтерського обліку в забезпеченні якості інформаційного ресурсу, що генерується системою бухгалтерського обліку, міститься в працях А.Ю. Щирської [15]. Зокрема, вчена запропонувала власні підходи щодо змістовного розширення сутності принципів та їх застосування.

Варто зауважити, що у вітчизняному та зарубіжному досвіді регулювання бухгалтерського обліку надається лише загальний перелік принципів бухгалтерського обліку. Сукупність принципів бухгалтерського обліку, які визначені законодавством зарубіжних країн, наведено в таблиці 1.

Розвиваючи систему принципів бухгалтерського обліку в Україні, зауважимо, що вітчизняне бухгалтерське законодавство щодо складу принципів не має єдиного підходу, а за окремими принципами відрізняється навіть тлумачення. Так, склад та сутність принципів міститься в таких нормативно-правових актах, як: Закон України Про бухгалтерський облік в Україні та Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Сутність та склад принципів, що містяться в зазначених документах, наведено в таблиці 2.

Вважаємо за необхідне під час організації бухгалтерського обліку консалтингової послуги у сфері безпеки застосовувати принципи, передбачені Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Розглянемо особливості застосування кожного із зазначених принципів в контексті послуг в сфері безпеки бізнесу:

– принцип повного висвітлення. Зазначений принцип вказує, що звітність підприємства, що реалізує такий вид послуг, має формувати свою звітність таким чином, щоб повною мірою відобразити результативність реалізації послуг у сфері безпеки залежно від їх видів (фінансово-економічна безпека, кібербезпека, фізична безпека та охорона правопорядку) [16]. Виходячи із фінансової звітності, користувачі мають повною мірою визначити наслідки прийняття того чи іншого рішення, особливо гостро це стосується клієнтів, адже послуги з безпеки є найбільш ризиковими для замовника;

– принципи автономності та безперервності. Зазначений принцип є загальноприйнятий для усієї системи бухгалтерського обліку. Причому їх варто також і використовувати власне для системи управління підприємством та під час укладання угод враховувати конфлікт інтересів усіх стейкхолдерів [17];

Таблиця 1

Склад принципів бухгалтерського обліку, визначений законодавством зарубіжних країн

Країна	Принципи
Бельгія	обачності, історичної собівартості, зіставності
Данія	обачності, безперервності, послідовності, превалювання сутності над формою, суттєвості
Німеччина	обачності, безперервності, нарахування, послідовності, зіставності, неприпустимості згортання статей активів і зобов'язань
Франція	обачності, безперервності, нарахування, історичної собівартості, послідовності, співставності, неприпустимості згортання статей активів і зобов'язань, незалежності фінансових років
Люксембург	обачності, безперервності, нарахування, послідовності, неприпустимості згортання статей активів і зобов'язань
Нідерланди	обачності, безперервності, нарахування, послідовності, превалювання сутності над формою, суттєвості
Португалія	обачності, безперервності, нарахування, послідовності, превалювання сутності над формою, суттєвості, історичної собівартості
Іспанія	обачності, безперервності, нарахування, послідовності, суттєвості, історичної собівартості, неприпустимості згортання статей активів і зобов'язань
Великобританія	обачності, безперервності, нарахування, послідовності, превалювання сутності над формою
Білорусь	безперервності діяльності, відособленості, нарахування, відповідності доходів і витрат, правдивості, переважання економічного змісту, обачності, нейтральності, повноти, зрозумілості, порівнянності, доречності
Казахстан	принципами ведення обліку та складання фінансової звітності є нарахування та безперервність; основними якісними характеристиками фінансової звітності є зрозумілість, доречність, надійна порівнянність
Молдова	бухгалтерський облік ведеться у відповідності з наступними основними принципами: безперервність діяльності; метод нарахування; сталість методів; поділ майна і зобов'язань; некомпенсаційність; послідовність подання; Інформація, що міститься у фінансових звітах, повинна відповідати таким якісним характеристикам: зрозумілість; релевантність; достовірність; порівнянність

Джерело: систематизовано на основі [5].

Таблиця 2

Склад та зміст принципів бухгалтерського обліку в законодавстві

Закон України	НП(С)БО
1	2
<i>повне висвітлення</i>	
фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі	фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки операцій та подій, яка може вплинути на рішення, що приймаються на її основі
<i>автономність</i>	
кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства	кожне підприємство розглядається як юридична особа, що відокремлена від власників; тому особисте майно і зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства
<i>послідовність</i>	
постійне (з року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, міжнародними стандартами фінансової звітності та національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку у державному секторі, і повинна бути обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності	постійне (із року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Зміна облікової політики повинна бути обґрунтована і розкрита у фінансовій звітності
<i>безперервність</i>	
оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати й надалі	передбачає оцінку активів і зобов'язань підприємства, виходячи з припущення, що його діяльність триватиме далі
<i>нарахування</i>	
доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів	доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення незалежно від часу надходження або сплати грошових коштів (грошей)
<i>превалювання сутності над формою</i>	
операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми	операції повинні обліковуватись відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми
<i>єдиний грошовий вимірник</i>	
вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюються в єдиній грошовій одиниці	вимірювання та узагальнення всіх операцій підприємства у його фінансовій звітності в єдиній грошовій одиниці

Продовження табл. 2

1	2
<i>періодичність</i>	
Відсутній	припускає розподіл діяльності підприємства на певні періоди з метою складання фінансової звітності
<i>історичної (фактичної) собівартості</i>	
Відсутній	пріоритет оцінки активів, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання
<i>обачності</i>	
Відсутній	методи оцінки, що застосовуються в бухгалтерському обліку, повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства

– принцип послідовності. Облікова політика є інструментом суб'єктного впливу на систему бухгалтерського обліку, саме тому усі зміни в обліковій політиці мають бути представлені у фінансовій звітності для її зіставності [18]. Зауважимо, що положення облікової політики різних видів послуг у сфері (фінансово-економічна безпека, кібербезпека, фізична безпека та охорона правопорядку) будуть різними;

– принцип нарахування. Зазначений принцип вказує на те, що усі витрати та доходи, отримані в результаті реалізації послуги в сфері безпеки, мають бути відображені у момент їх виникнення [19]. Проте послуги у сфері безпеки реалізуються на постійній основі, а тому досить часто не могли ідентифікувати момент виникнення доходів та витрат. У такому контексті пропонуємо узгоджувати умови договору з положеннями облікової політики;

– принцип єдиного грошового вимірника. Щодо цього принципу в наукових працях точиться дискусія, а тому в цьому контексті підтримує зміну його назви на принцип універсального вимірника, що представлено в працях С.Ф. Легенчука, Д.О. Грицишена, А.Ю. Щирської;

– принцип превалювання сутності над формою. Так, зокрема, під час відображення послуги в сфері безпеки бізнесу насамперед необхідно виходити із сутності складників її об'єктів, а вже потім із умов договору;

– періодичність. Зазвичай періоди фінансової звітності визначені законодавством, проте в контексті формування управлінської інформації періодичність може бути змінена, що буде залежати від видів послуг у сфері безпеки бізнесу та умов договору про їх виконання;

– історичної (фактичної) собівартості. Так, калькулювання собівартості послуги у сфері безпеки бізнесу має відбуватися, виходячи із фактичних витрат на їх надання та реалізацію. Такі витрати будуть пов'язані із використанням ресурсів підприємства, зокрема матеріальних, нематеріальних та людських [20, 21]. Варто також враховувати, що комплексна послуга у сфері безпеки може містити як власне послугу, так і роботи, реалізацію товарів;

– обачності. Зазначений принцип вказує, що під час калькулювання собівартості консалтингової послуги або її складників необхідно вибирати такі варіанти облікового відображення ресурсів на реалізації таких послуг, які б не знижували оцінки зобов'язань та витрат і не завищували оцінки активів і доходів підприємства.

Висновки. Таким чином, нами обґрунтовано організацію положення бухгалтерського обліку послуги у сфері безпеки бізнесу. Зокрема, визначено особливості вибору форми організації та ведення бухгалтерського обліку. В частині організації системи бухгалтерського обліку запропоновано сукупність внутрішніх регламентів: щодо функціонування бухгалтерської служби консалтингової компанії та щодо інформаційно-комунікаційних зв'язків системи управління консалтингової компанії. Обґрунтовано, що організація бухгалтерського обліку спрямована на сукупність визначених завдань бухгалтерського обліку та облікової інформації. Щодо організації процесу ведення бухгалтерського обліку було обґрунтовано механізм застосування принципів бухгалтерського обліку та визначено їхній вплив на застосування елементів методу бухгалтерського обліку.

Список використаних джерел:

1. Астахов В.П. Бухгалтерский (финансовый) учёт. М.: Приор, 2000. 672 с.
2. Бондаренко Н.М. Теоретичні основи організації обліку на підприємстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки.* 2014. Вип. 4. С. 10–14.
3. Букало Н. Облікова політика, її суть та призначення. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* 2015. № 1. С. 71–76.
4. Вуд Ф. Бухгалтерский учет для предпринимателей. В 2-х т. Т. 2 / Пер. с англ. М.: Аскеери, 1999. 341 с.
5. Грицишен Д.О. Бухгалтерський облік в системі управління економіко-екологічною безпекою промислових підприємств: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2015. 540 с.
6. Іванова О.М. Характеристика та класифікація інформаційних потоків підприємств. *Інвестиції: практика та досвід.* 2016. № 13. С. 18–22.
7. Ковалев В.В. Финансовый учет и анализ: концептуальные основы. М.: Финансы и статистика, 2004. 720 с.
8. Кутер М.И. Теория бухгалтерского учета: учебник [2-е изд., перераб. и доп.]. М.: Финансы и статистика, 2002. 640 с.
9. Легенчук С.Ф. Бухгалтерське теоретичне знання: від теорії до метатеорії: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2012. 336 с.
10. Луговської Д.В. Учетная политика – инструмент формирования бухгалтерской информационной модели экономического субъекта: дис... на соискание науч. степени канд. экон. наук.: 08.02.12. Краснодар, 2001. 178 с.
11. Петрук О.М. Розвиток національної системи бухгалтерського обліку в Україні: стратегія, гармонізація, регламентація: автореф. дис. ... докт. экон. наук.: 08.06.04. Київ, 2006. 32 с.

12. Рабошук А.В. Принципи бухгалтерського обліку та їх класифікація // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції "Науковий потенціал світу '2004". Том 17. Облік і аудит. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. С. 25–26.
13. Терентьева Т.О. Современные принципы бухгалтерского учета в свете эволюции учетных парадигм: дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук: специальность: 08.00.12 – Бухгалтерский учет, статистика. Санкт-Петербург., 2002. 260 с.
14. Хмелевська А.В. Дослідження креативного обліку як напряму творчого розвитку бухгалтерського обліку. *Вісник Технологічного університету Поділля*. 2003. № 5, Т. 1. С. 23–28.
15. Щирська А.Ю. Розвиток обліку в забезпеченні якості інформації: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата экон. наук за спец. 08.00.09. Житомир, 2019. 225 с.
16. Ievdokymov V., Lehenchuk S., Zakharov D., Andrusiv U., Usatenko O & Kovalenko L. (2020). Social capital measurement based on "The value explorer" method. *Management Science Letters*, 10(6), 1161–1168. doi: 10.5267/j.msl.2019.12.002
17. Andrusiv U., Kinash I., Cherchata A., Polyanska A., Dzoba O., Tarasova T & Lysak H. (2020). Experience and prospects of innovation development venture capital financing. *Management Science Letters*, 10(4), 781-788. doi: 10.5267/j.msl.2019.10.019
18. Cherchata A., Popovychenko I., Andrusiv U., Simkiv L., Kliukha O. & Horai O. (2020). A methodology for analysis and assessment of business processes of Ukrainian enterprises. *Management Science Letters*, 10(3), 631–640. doi: 10.5267/j.msl.2019.9.016
19. Andrusiv U., Simkiv L., Dovgal O., Demchuk N., Potryvaieva N., Cherchata A., Popadynets I., Tkachenko G., Serhieieva O. & Sydor H. (2020). Analysis of economic development of Ukraine regions based on taxonomy method. *Management Science Letters*, 10(3), 515–522. doi: 10.5267/j.msl.2019.9.029
20. Тарасова Т.О., Черчата А.О., Ставерська Т.О. (2019). Обліково-аналітичне забезпечення ризик-менеджменту в умовах сталого розвитку підприємства. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (серія «Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості»),* (2(20), 142–153. [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2019-2\(20\)-142-153](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2019-2(20)-142-153)
21. Ievdokymov V., Grytsyshen D., Tarasova T., Polyak K. System development for generating information on the consequence influence of emergency situations on the safety of economic activities of enterprises in Ukraine // Atlantis Press, (MDSMES 2019). Pp. 113–138.

References:

1. Astahov V.P. (2000) Buhgalterskij (finansovij) uchjot [Accounting (financial) accounting]. M.: Prior (in Russian)
2. Bondarenko N.M. (2014) Teoretychni osnovy organizacii' obliku na pidpryjemstvi [Theoretical foundations of the organization of accounting at the enterprise.]. *Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky*, vol. 4, pp. 10–14.
3. Bukalo N. (2015) Oblikova polityka, i'i' sut' ta pryznachennja [Accounting policy, its essence and purpose]. *Ekonomichnyj chasopys Shidnojevropejs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Lesi Ukrai'ny*, vol. 1, pp. 71–76.
4. Vud F. (1999) *Buhgalterskij uchjet dlja predprinimatelej* [Accounting for Entrepreneurs]. M.: Askeeri (in Russian)
5. Grycyszen D.O. (2015) Buhgalters'kyj oblik v systemi upravlinnja ekonomiko-ekologichnoju bezpekoju promyslovyh pidpryjemstv [Accounting in the system of management of economic and environmental safety of industrial enterprises]. *Zhytomyr: ZhDTU*, 540 p.
6. Ivanova O.M. (2016) Harakterystyka ta klasyfikacija informacijnyh potokiv pidpryjemstv [Characterization and classification of information flows of enterprises]. *Investycii': praktyka ta dosvid*, vol. 13, pp.18–22.
7. Kovalev V.V. (2004) *Finansovij uchjet i analiz: konceptual'nye osnovy* [Financial Accounting and Analysis: A Conceptual Framework]. M.: Finansy i statistika (in Russian)
8. Kuter M.I. (2002) *Teorija buhgalterskogo ucheta* [Accounting theory]. M.: Finansy i statistika (in Russian)
9. Legenchuk S.F. (2012) Buhgalters'ke teoretyчне знання: vid teorii' do metateorii'[Accounting theoretical knowledge: from theory to metatheory]. *Zhytomyr: ZhDTU* (in Ukrainian)
10. Lugovs'koj D.V. (2001) *Uchetnaja politika – instrument formirovanie buhgalterskoj informacionnoj modeli jekonomicheskogo sub#ekta* [Accounting policy – a tool for the formation of an accounting information model of an economic entity] (PhD Thesis), Krasnodar.
11. Petruk O.M. (2006) *Rozvytok nacional'noi' systemy buhgalters'kogo obliku v Ukrai'ni: strategija, garmonizacija, reglamentacija* [Development of the national accounting system in Ukraine: strategy, harmonization, regulation] (PhD Thesis), Kyi'v, Kyi'vs'kyj nacional'nyj ekonomichnyj universytet imeni Vadyma Get'mana.
12. Raboshuk A.V. (2004) Pryncypy buhgalters'kogo obliku ta i'h klasyfikacija [Principles of accounting and their classification]. *Proceedings of the Materialy I Mizhnarodnoi' naukovy-praktychnoi' konferencii' "Naukovyj potencjal svitu '2004". Tom 17. Oblik i audyt*, Dnipropetrovsk: Nauka i osvita, pp. 25–26
13. Terent'eva T.O. (2002) *Sovremennye principy buhgalterskogo ucheta v svete jevoljucii uchetyh paradigm* [Modern accounting principles in the light of the evolution of accounting paradigms]. (PhD Thesis), Sankt-Peterburg.
14. Hmelevs'ka A.V. (2003) Doslidzhennja kreatyvnoho obliku jak naprjamu tvorchoho rozvytku buhgalters'kogo obliku [Research of creative accounting as a direction of creative development of accounting]. *Visnyk Tehnologichnogo universytetu Podillja*, vol. № 5.m-mCh.2, pp. 23–28.
15. Shhyrs'ka A.Ju. (2019) *Rozvytok obliku v zabezpechenni jakosti informacii'* [Development of accounting in information quality assurance] (PhD Thesis), Zhytomyr, Zhytomyrs'kyj derzhavnyj tehnologichnyj universytet Ministerstva osvity i nauky Ukrai'ny.
16. Ievdokymov V., Lehenchuk S., Zakharov D., Andrusiv U., Usatenko O. & Kovalenko L. (2020). Social capital measurement based on "The value explorer" method. *Management Science Letters*, 10(6), 1161–1168. doi: 10.5267/j.msl.2019.12.002
17. Andrusiv U., Kinash I., Cherchata A., Polyanska A., Dzoba O., Tarasova T. & Lysak H. (2020). Experience and prospects of innovation development venture capital financing. *Management Science Letters*, 10(4), 781-788. doi: 10.5267/j.msl.2019.10.019
18. Cherchata A., Popovychenko I., Andrusiv U., Simkiv L., Kliukha O. & Horai O. (2020). A methodology for analysis and assessment of business processes of Ukrainian enterprises. *Management Science Letters*, 10(3), 631–640. doi: 10.5267/j.msl.2019.9.016
19. Andrusiv U., Simkiv L., Dovgal O., Demchuk N., Potryvaieva N., Cherchata A., Popadynets I., Tkachenko G., Serhieieva O. & Sydor H. (2020). Analysis of economic development of Ukraine regions based on taxonomy method. *Management Science Letters*, 10(3), 515–522. doi: 10.5267/j.msl.2019.9.029
20. Tarasova T.O., Cherchata A.O., Stavarska T.O. (2019). Oblikovo-analityчне zabezpechennja ryzyk-menedzhmentu v umovakh staloho rozvytku pidpryiemstva [Accounting-analytical provision of risk-management in the sustainable development of companies]. *Naukovyi visnyk Ivano-Frankivskoho natsionalnoho tekhnichnogo universytetu nafty i hazu*, (2(20), 142–153. [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2019-2\(20\)-142-153](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2019-2(20)-142-153)
21. Ievdokymov V., Grytsyshen D., Tarasova T., Polyak K. (2019) System development for generating information on the consequence influence of emergency situations on the safety of economic activities of enterprises in Ukraine. Atlantis Press. pp. 113–138.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 37.012.4:004.056:330.34

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/157-21>**Яровенко Г. М.**кандидат економічних наук, доцент,
Сумський державний університетORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8760-6835>**Yarovenko Hanna**
Sumy State University

ВИКОРИСТАННЯ КАРТ КОХОНЕНА ДЛЯ АНАЛІЗУ РІВНЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН З УРАХУВАННЯМ ЇХ РОЗВИТКУ¹

Розвиток комп'ютерних технологій призводить до появи інформаційних загроз у країні, пов'язаних із виникненням інформаційних війн та кібертероризмом. Саме тому є потреба в аналізі рівня інформаційної безпеки країни з урахуванням її розвитку. Задля цього вибрано дві групи показників, а саме індекси інформаційної безпеки та розвитку. Набір даних сформовано для 159 країн світу за 2018 рік. Для виявлення показників із тісним статистичним зв'язком проведено кореляційний аналіз, за результатами якого відібрано 12 показників розвитку. Для приведення даних у співставні величини проведено нелінійну нормалізацію. За допомогою аналітичної платформи "Deductor Academic" дані перевірено на якість, наявність викидів, дублікатів та протиріч. Відкориговані дані використано для побудови карт Кохонена. В результаті цього отримано 7 кластерів країн: 0-й та 1-й включають країни з найвищими показниками розвитку та безпеки, 2-й – країни з показниками вище середнього, 3-й – із середнім рівнем розвитку та безпеки, 4-й – рівнем нижче середнього, 5-й – низьким рівнем, 6-й – дуже низьким.

Ключові слова: інформаційна безпека, карти Кохонена, матриця відстаней, матриця помилок квантування, матриця щільності попадання, нелінійна нормалізація, розвиток.

USE OF KOHONEN MAPS TO ANALYZE THE INFORMATION SECURITY LEVEL OF COUNTRIES TAKING INTO ACCOUNT THEIR DEVELOPMENT

The development of computer technology leads to the emergence of information threats in the country associated with the appearance of information wars and cyber terrorism. There is a need to analyze the level of information security of the country because of this reason. It is also necessary to take into account the level of country development. Two groups of indicators were selected for analysis – information security indexes and development indicators. Global Cybersecurity Index, National Cyber Security Index, ICT Development Index, Networked Readiness Index, Digital Development Level formed a group of information security indicators. Thirty-seven indicators of world development were included in another group. The dataset was generated for 159 world countries in 2018. A correlation analysis was carried out in this work to identify indicators with a close statistical relationship. As a result, 12 development indicators were selected. Non-linear normalization was also performed to bring the data into comparable values. Further research was carried out using an analytical platform Deductor Academic. Data were checked for quality, outliers, duplicates and inconsistencies. As a result, outliers were identified for three observations of the indicator "Life expectancy", after which the data were replaced with probable values. Kohonen maps were constructed, taking into account different combinations of parameters, as a result of which the option with the lowest quantization errors and optimal hit density was chosen. Based on the results of the experiments, it was selected the method for determining the initial weights of neurons "From eigenvectors", the neighborhood function "Stepped", the error level for data recognition is less than 0.05, the size of the map is 24:18. As a result, seven clusters were obtained, which characterize groups of countries by the level of information security, taking into account the indicators of their development. Clusters "0" and "1" include countries with the highest level of development and information security. Group "2" characterizes countries with above-average indicators. The third cluster identifies countries with an average level of development and protection. Group "4" includes countries with indicators for which the degree is below average. The fifth cluster assesses countries with a low level of development and information security, and the sixth cluster characterizes the level of countries as very low.

Keywords: information security, Kohonen maps, distance matrix, quantization error matrix, hit density matrix, nonlinear normalization, development.

JEL classification: C10, C43, O30.

¹ Робота виконана в рамках держбюджетної науково-дослідної роботи № 0118U003574 «Кібербезпека в боротьбі з банківськими шахрайствами: захист споживачів фінансових послуг та зростання фінансово-економічної безпеки України».

Постановка проблеми. Сьогодні дуже важко уявити різні сфери діяльності суспільства без використання комп'ютерних та інформаційних технологій. Особливо це відчувається в бізнесі, політиці, повсякденному житті людини. Процесу інформатизації та комп'ютеризації також сприяють результати Четвертої промислової революції, яка впливає на підвищення можливостей кіберфізичних систем для вирішення потреб країни, суспільства, суб'єктів господарювання, окремої людини. Однак такий стрімкий розвиток приводить також до того, що новітні технології стають інструментами незаконного збагачення різних злочинців. Це проявляється у збільшенні випадків хакерських атак на бізнес підприємств задля отримання фінансової інформації. Також збільшується кількість кібершахраїв, які застосовують програмно-технологічні можливості для ошукування населення. Це може бути інформаційний вплив на суспільство з використанням соціальних мереж, що призводить до інформаційних війн та політичної дестабілізації у країні.

Названі факти є одними з видів загроз, які призводять до зниження ефективності інформаційної безпеки як окремого суб'єкта, так і країни загалом, тому важливо розуміти, які проблеми в галузі інформаційної безпеки існують, що є фактором їх виникнення, як його наслідки впливатимуть на рівень розвитку країни загалом. Поняття інформаційної безпеки є комплексним, яке охоплює мікро- та макrorівень, а також включає різні її аспекти, зокрема правову, освітню, інституційну, програмно-технологічну безпеку. Досліджуючи рівень інформаційної безпеки країни, маємо також враховувати ці аспекти. Варто зазначити, що фактори економічного, соціального та політичного розвитку країни також можуть впливати на рівень безпеки, оскільки країна з високими соціальними стандартами та рівнем життя вживає найбільш ефективних заходів безпеки. Таким чином, дослідження рівня інформаційної безпеки країн з урахуванням їх розвитку є актуальним та потребує системного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними проблемами інформаційної безпеки займається широке коло закордонних та вітчизняних учених. Загальні питання в цій сфері висвітлювали Е. Косевич [1], В. Кіріленко, Г. Алексеев [2], А. Сінгх, М. Гупта [3], А. Ключніков, Л. Мура, Д. Скленар [4] та інші науковці.

Низка вчених досліджувала специфічні сфери інформаційної безпеки. Так, М. Садігов, О. Кузьменко, Г. Яровенко вивчали питання застосування блокчейн-технологій у галузі кібербезпеки [5]. М. Дорош, М. Войцеховська, І. Бальченко досліджували підхід до використання методу "Fuzzy Logic" для підвищення ефективності персонального захисту [6]. С. Шмітц та С. Пейп запропонували предметно-орієнтовану структуру для підтримки прийняття рішень з інформаційної безпеки [7]. Також можна виділити роботу С. Євсєєва, В. Алексєєва, С. Балакірева, Ю. Пелешка, О. Милова, О. Петрова, О. Раєвнєвої, Б. Томашевського, І. Тишика, О. Шматька, яка стосується розроблення інформаційної системи захисту [8].

Незважаючи на велику кількість досліджень, є низка питань, які слабо висвітлені у наукових працях та потребують уточнення. Серед них можна виділити проблему аналізу рівня інформаційної безпеки країн з урахуванням їх розвитку. Це пов'язано з тим, що

в низці країн не приділяється належна увага таким аспектам. Також більшість науковців спрямовує свої дослідження на вдосконалення системи інформаційної безпеки для економічних суб'єктів, а макrorівень ототожнюють тільки з окремими сферами, такими як кібербезпека. Саме тому це питання потребує подальшого вивчення.

Мета статті полягає у проведенні аналізу рівня інформаційної безпеки країни з урахуванням їх розвитку, що відбуватиметься з використанням самоорганізованих карт Кохонена.

Виклад основного матеріалу. Для проведення дослідження вибрано вхідні дані, які характеризують два аспекти, а саме рівень інформаційної безпеки країни та рівень розвитку. Задля цього проведено дослідження офіційних джерел у галузі інформаційної безпеки, в результаті чого виділено п'ять основних показників, які характеризують її окремі сфери. Отже, Global Cybersecurity Index характеризує рівень кібербезпеки для країн-членів Міжнародного союзу електрозв'язку; National Cyber Security Index визначає рівень готовності країни протидіяти кіберзагрозам; ICT Development Index вимірює рівень розвитку інформаційних технологій у країні; Networked Readiness Index визначає ступінь технологічної готовності країни для застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у різних сферах; Digital Development Level характеризує рівень цифровізації країни [9]. Оскільки на практиці не існує показника, який би вимірював рівень інформаційної безпеки, то поєднання наведених індексів можна використовувати для оцінювання її окремих напрямів.

Як показники розвитку проаналізовано базу даних Світового банку, серед яких виділено 37 індикаторів, для яких зроблено припущення, що вони мають зв'язок із показниками безпеки. В результаті проведеного кореляційного аналізу виділено 12 показників, для яких рівень їх статистичного зв'язку з показниками безпеки характеризується як тісний, тобто коефіцієнт кореляції перевищує 0,5 або -0,5. Таким чином, відібрано GDP per capita (current US\$); Life expectancy; Wage and salaried workers, total (% of total employment); Control of Corruption: Estimate; Government Effectiveness: Estimate; Regulatory Quality: Estimate; Rule of Law: Estimate; GNI per capita, PPP (current international \$); Mobile cellular subscriptions (per 100 people); Revenue, excluding grants (% of GDP); Individuals using the Internet (% of population); General government expenditure (% of GDP) [10].

Розрахунки проводилися для 159 країн світу. Як розрахунковий період вибрано 2018 рік. Це було зроблено з огляду на повноту та наявність даних для кожного з вибраних показників.

Для того щоб дані можна було піддавати подальшому аналізу, необхідно провести їх нормалізацію, оскільки кожен з відібраних показників має різні виміри та значення. Задля цього вибрано метод нелінійної нормалізації, оскільки він дає змогу отримати більш ефективні оцінки, ніж лінійна нормалізація, в межах [0, 1]. Таку процедуру проведено за формулою:

$$Z_{ij} = \left(1 + e^{\frac{\bar{y}_j - y_{ij}}{\sigma(y)}} \right)^{-1}, \quad (1)$$

де Z_{ij} – нормалізоване значення j -го показника в розрізі i -ї країни; y_j – середнє значення j -го показника в межах досліджуваного переліку країн; y_{ij} – фактичне значення j -го показника в розрізі i -ї країни; $\sigma(y_j)$ – середнє квадратичне відхилення j -го показника в межах досліджуваного переліку країн.

Після проведення нормалізації вхідних даних необхідно здійснити їх перевірку на якість, виявлення викидів, дублікатів та протиріч. Такий процес проведено за допомогою аналітичної платформи “Deductor Academic”. В результаті аналізу якості даних виявлено 3 викиди за індикатором “Life expectancy”, що свідчить про необхідність корегування даних за цим показником. Однак загалом отриманий показник якості перебуває в межах (0,7299; 0,9842), що говорить про високу якість початкового набору даних. Перевірка даних на наявність дублікатів та протиріч виявила, що вони відсутні в наборі даних. В результаті проведених перевірок здійснено корегування тільки даних індикатора “Life expectancy”, для чого вибрано розрахунок ймовірного значення для спостережень, які є викидами.

Після підготовки даних проведено аналіз рівня інформаційної безпеки країн з урахуванням їх розвитку, що здійснювалося з використанням самоорганізованих карт Кохонена на платформі “Deductor Academic”. Карти Кохонена є видом нейронної мережі з некерованим навчанням, яка проєктує дані з багатовимірного простору у двовимірний. Цей інструментарій розроблено фінським ученим Теуво Кохоненом у 1982 році [11].

В процесі побудови карти було експериментальним шляхом випробувано різні способи її побудови. В результаті цього враховано такі опції:

1) для усіх змінних задано призначення «Вхідні», тільки змінну «Назва країни» було враховано як «Інформаційне»;

2) розбиття даних на навчальну множину та тестову не проводилося з урахуванням того, що будь-який алгоритм кластеризації, зокрема карти Кохонена, є досить суб'єктивним;

3) під час налаштування параметрів карти вибрано розміри 24:18, оскільки стандартний розмір 16:12 не дав змогу виявити всі кластери;

4) кількість епох становила 500, а рівень похибки для розпізнавання вибрано менше 0,05;

5) для визначення початкових вагів нейронів вибрано спосіб «3 власних векторів», який дає змогу ініціалізувати початкові ваги нейронів значеннями підмножини гіперплощини, через яку проходять два власних вектори матриці коваріації вхідних значень вибірки; результати з використанням цього способу виявилися кращими для матриці похибок квантування та матриці щільності квантування порівняно зі способами «3 навчальної множини» та «Випадковими значеннями»;

6) як функція сусідства вибрано «Ступінчату», оскільки результати порівняння матриці похибок квантування та матриці щільності квантування для цієї функції виявилися кращими, ніж для функції «Гауссова»;

7) під час порівняння результатів автоматичного визначення кількості кластерів та ручного визначення, зрештою, вибрано автоматичне визначення з рів-

нем значущості 0,5%. Кількість кластерів за ручного режиму виставлялося рівним 5, бо саме стільки кластерів було отримано під час ручної перевірки з використанням методу k -means, однак результати автоматичного визначення виявилися кращими.

Після виконання процедур алгоритму побудови карт Кохонена отримано 7 кластерів, а для кожного з відібраних показників побудовано карту. Результати представлено на рис. 1. Також виведено спеціальні карти, які дали змогу зробити порівняння з іншими варіантами карт, побудованих для різних функцій сусідства та методів ініціалізації початкових вагів. Кінцевий результат матриць помилок квантування, щільності попадання та відстаней представлено на рис. 2. В процесі аналізу карт виявлено 16 країн, помилка квантування для яких перевищує 10%, що становить близько 10% від загальної кількості країн. Можна вважати, що це допустимий рівень відхилення для моделей кластеризації.

Так, до 0-го кластеру увійшла 21 країна, а саме Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Данія, Естонія, Ізраїль, Ісландія, Ірландія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Сінгапур, США, Фінляндія, Франція, Швеція, Швейцарія. Цей кластер сформували розвинуті країни з потужним економічним потенціалом та високим рівнем інформаційної безпеки (рис. 1, табл. 1). Отже, за виникнення різних загроз інформаційній безпеці ці країни зможуть швидше подолати наслідки інформаційної кризи. Також високий рівень їх безпеки говорить про те, що вони для системи безпеки застосовують сучасні комп'ютерні технології та програмні засоби, які дають їм змогу швидко попереджати загрози.

Кластер 1 сформували 4 країни, а саме Японія, Іспанія, Катар та Арабські Емірати. Вони мають також високі показники розвитку та інформаційної безпеки, які представлені у табл. 1 та на рис. 1. Однак порівняно з країнами 0-го кластеру країни 1-го кластеру мають рівень інформаційної безпеки значно нижчий, що проявляється у таких показниках, як ICT Development Index, Networked Readiness Index, Digital Development Level, National Cyber Security Index. Це говорить про те, що, ймовірно, є певні проблеми в системі інформаційної безпеки цих країн, які потребують вирішення шляхом зміни стратегії інформаційної безпеки.

До 2-го кластеру увійшли 20 країн, а саме Болгарія, Чилі, Хорватія, Кіпр, Чехія, Греція, Угорщина, Італія, Латвія, Литва, Малайзія, Мальта, Маврикій, Польща, Португалія, Румунія, Саудівська Аравія, Словаччина, Словенія, Уругвай, тобто сюди увійшла частина розвинутих країн та ті, що розвиваються, які мають середні показники розвитку, що говорить про їх достатні можливості подолання інформаційної кризи (рис. 1, табл. 1). Однак показники безпеки є нижчими порівняно з країнами 1-го кластеру, особливо це стосується ICT Development Index, Networked Readiness Index, Digital Development Level, Global Cyber Security Index. Проблемами інформаційної безпеки країн цього кластеру можуть бути ті, які пов'язані з правовими аспектами в цій сфері, рівнем організації освіти, недостатнім рівнем інвестування у новітні інформаційні технології.

До 3-го кластеру увійшли 8 країн, а саме Багами, Бахрейн, Барбадос, Бруней, Південна Корея, Чорногорія, Оман, Сербія. Низка показників розвитку країн

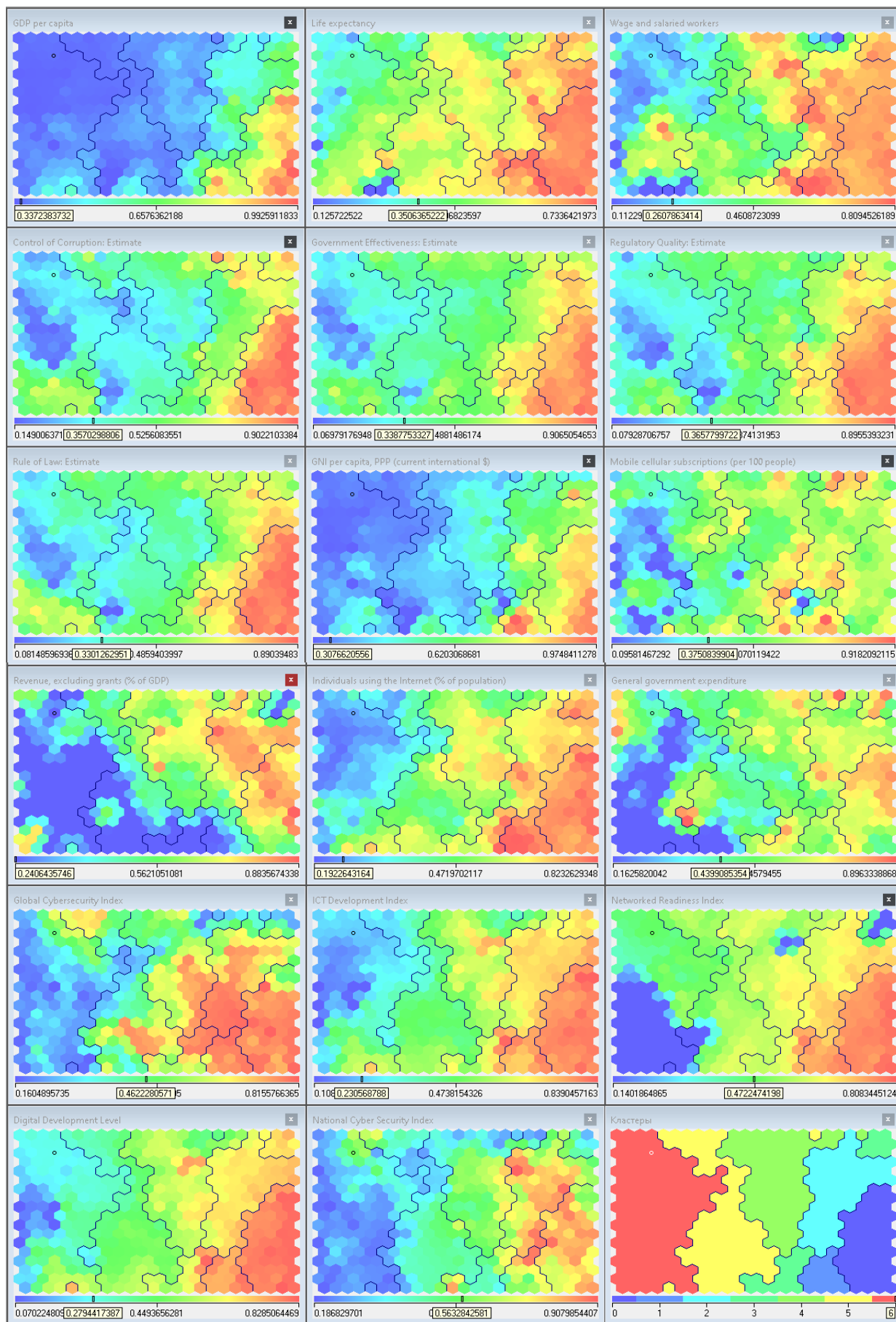

Рис. 1. Карти Кохонена показників інформаційної безпеки та розвитку

Таблиця 1

Середні значення показників згідно з профілем кластеру

Назва показника	0-й кластер	1-й кластер	2-й кластер	3-й кластер	4-й кластер	5-й кластер	6-й кластер
GDP per capita	58 179,42	45 353,09	19 481,37	21 216,71	7 133,42	5 018,98	2 825,30
Life expectancy	81,85	81,36	78,12	77,29	73,82	69,87	63,90
Wage and salaried workers	87,59	92,34	82,18	84,82	63,97	49,86	32,86
Control of Corruption	1,81	0,98	0,43	0,46	-0,22	-0,40	-0,70
Government Effectiveness	1,64	1,19	0,71	0,50	0,01	-0,23	-0,87
Regulatory Quality	1,67	0,93	0,79	0,45	0,05	-0,40	-0,80
Rule of Law	1,68	1,01	0,64	0,40	-0,21	-0,44	-0,69
GNI per capita	56 525,24	61 757,50	32 200,00	27 756,25	16 200,77	94 50,69	5 560,59
Mobile cellular subscriptions	122,33	151,94	128,07	111,12	124,97	106,35	58,79
Revenue, excluding grants	32,38	8,21	34,35	2,05	27,40	9,98	6,06
Individuals using the Internet	90,45	93,87	77,35	85,17	66,51	53,09	26,28
General government expenditure	19,72	16,85	17,42	19,46	16,26	11,57	6,26
Global Cybersecurity Index	84,00	86,25	72,25	56,88	55,81	46,45	20,73
ICT Development Index	82,81	76,50	70,20	70,63	57,19	43,38	24,73
Networked Readiness Index	80,29	74,75	65,05	41,50	56,35	47,79	22,65
Digital Development Level	81,50	75,62	67,50	68,97	58,21	48,15	31,04
National Cyber Security Index	71,37	61,69	67,53	38,47	38,81	30,32	15,89

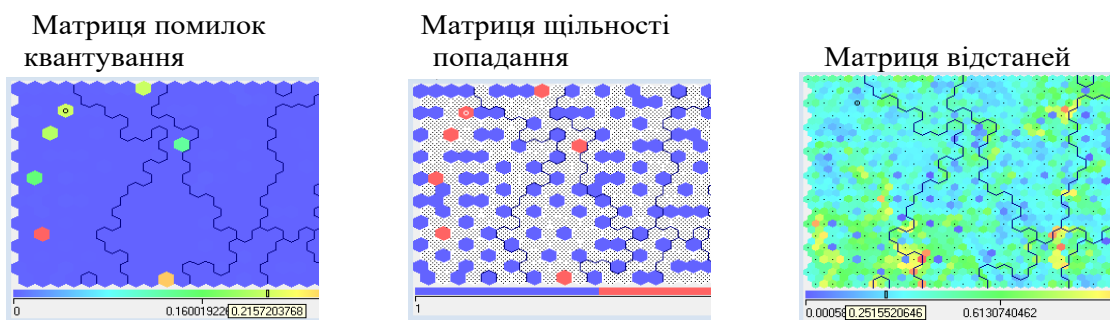

Рис. 2. Матриці помилок квантування, щільності попадання, відстаней

цього кластеру перевищує показники країн 2-го кластеру, а саме GDP per capita, Wage and salaried workers, Individuals using the Internet, General government expenditure (рис. 1, табл. 1). Це свідчить про те, що ці країни перебувають на стадії свого активного розвитку, як і країни 2-го кластеру. Однак щодо рівня інформаційної безпеки, то є проблеми стосовно розвитку загальної стратегії інформаційної безпеки, про що свідчать низькі показники National Cyber Security Index, Global Cybersecurity Index та Networked Readiness Index. Окрім цього, можна виділити проблему, пов'язану з низьким рівнем технологічної готовності країни до забезпечення надійної системи інформаційної безпеки.

До 4-го кластеру увійшли 26 країн, а саме Албанія, Аргентина, Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Колумбія, Коста Ріка, Грузія, Ямайка, Йорданія, Казахстан, Мексика, Молдова, Монголія, Марокко, Намібія, Північна Македонія, Російська Федерація, Сейшели, Південна Африка, Тайланд, Туреччина, Україна. Частина країн цього кластеру сформували колишні республіки Радянського Союзу, а також низка країн, які пережили становлення через минулі військові події. Нині їх усіх можна віднести до групи країн, що розвиваються, але вони мають низку суттєвих проблем в економічній, соціальній та

політичній сферах. Це підтверджується їх низькими значеннями показників розвитку порівняно з країнами попередніх кластерів (рис. 1, табл. 1). Щодо їх стану інформаційної безпеки, то отримані показники безпеки свідчать про їх невисокий рівень, тобто для розвитку сфери безпеки є потреба залучення коштів для забезпечення змін не тільки на рівні стратегії інформаційної безпеки, але й на рівні її окремих складових частин, зокрема рівня технологічного розвитку, впровадження нових комп'ютерних програм, зміни стандартів, реформування законодавства.

До 5-го кластеру увійшли 29 країн, а саме Алжир, Бутан, Болівія, Китай, Кот-д'Івуар, Куба, Домініканська республіка, Еквадор, Єгипет, Ель Сальвадор, Гана, Гватемала, Індія, Індонезія, Іран, Кенія, Киргизстан, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Руанда, Сан Кітс і Невіс, Сенегал, Тринідад і Тобаго, Туніс, Узбекистан, Венесуела, В'єтнам. Цей кластер сформували країни, які розвиваються, але мають низькі показники розвитку та низький рівень інформаційної безпеки (рис. 1, табл. 1). Хоча до цього кластеру увійшли також країни, які є новими індустріальними, а саме Індія, Індонезія, Китай, Філіппіни, але вони мають досить низький рівень безпеки, що дало змогу віднести їх до цієї групи. Головними проблемами цього кластеру є передусім

вирішення питань, пов'язаних з економічним розвитком, але ці країни мають відповідний потенціал для розвитку та інформаційної безпеки. Про це свідчить їх достатній рівень розвитку інформаційних технологій, цифровізації різних сфер та технологічної готовності.

До 6-го кластеру увійшла 51 країна, що належать до групи найменш розвинутих країн, які характеризуються дуже низькими показниками розвитку економіки, соціальної та політичної сфер (рис. 1, табл. 1). Більшість країн цього кластеру складають країни Африки та Близького Сходу, де тривають озброєні конфлікти. Для таких країн першочерговими завданнями є подолання конфліктів у суспільстві та розвиток економіки. Для підвищення рівня їх інформаційної безпеки їм необхідно долучатися до програм та стартапів, які сприятимуть припливу інвестицій та зміні програмно-технічної інфраструктури на мікрорівні, а потім на рівні держави.

Висновки. Проблеми, пов'язані з інформаційною безпекою, є актуальними у світі, тому є потреба проведення аналізу країн щодо відповідності їх рівня розвитку рівню інформаційної безпеки. Це дасть змогу виділити не тільки групи країн, які слабко розвиваються у напрямі підвищення ефективності системи інформаційної безпеки, але й ті сфери, які потребують додаткової уваги з боку відповідних державних органів, які займаються питаннями безпеки країни. Одним із дієвих інструментів для проведення такого аналізу є самоорганізовані карти Кохонена, які дають змогу не

тільки зробити візуалізацію кластерів, але й детально проаналізувати отримані профілі згідно з досліджуваними показниками.

В результаті проведеного кластерного аналізу та побудови карт Кохонена для 159 країн світу з використанням показників розвитку та інформаційної безпеки отримано 7 кластерів країн. Кожна країна однієї групи характеризується близьким рівнем розвитку та інформаційної безпеки. Так, країни 0-го та 1-го кластерів характеризуються найвищими показниками розвитку та безпеки, країни 2-го кластеру мають показники вище середнього, країни 3-го кластеру можна охарактеризувати як країни із середнім рівнем розвитку та інформаційної безпеки, країни 4-го кластеру відповідають нижче середнього рівню, рівень розвитку та інформаційної безпеки країн 5-го кластеру можна охарактеризувати як низький, 6-го – дуже низький. Експериментальне дослідження зі зміною різних опцій налаштувань нейронної мережі та аналізом матриць помилок квантування, щільності попадання та відстаней дало змогу визначити розподіл даних на 7 кластерів як найбільш ефективний.

В подальшому дослідження планується спрямувати на розроблення конкретних рекомендацій для кожного кластеру країн з огляду на більш детальний аналіз складових частин інформаційної безпеки та показників їх розвитку, що сприятиме виробленню конкретних моделей удосконалення та розвитку діючої системи інформаційної безпеки для відповідної групи країн.

Список використаних джерел:

1. Kosevich E. Cyber security strategies of Latin America countries. *Iberoamerica (Russian Federation)*. 2020. Vol. 1. P. 137–159. DOI: 10.37656/S20768400-2020-1-07.
2. Kirilenko V.P., Alexeyev G.V. Political technologies and international conflicts in the information space of the Baltic Sea region. *Baltic Region*. 2018. Vol. 10. № 4. P. 20–38. DOI: 10.5922/2079-8555-2018-4-2.
3. Singh A.N., Gupta M.P. Information Security Management Practices: Case Studies from India. *Global Business Review*. 2019. Vol. 20. № 1. P. 253–271. DOI: 10.1177/0972150917721836.
4. Ključnikov A., Mura L., Sklenár D. Information security management in smes: Factors of success. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2019. Vol. 6. № 4. P. 2081–2094. DOI: 10.9770/jesi.2019.6.4(37).
5. Sadigov M., Kuzmenko O., Yarovenko H. Blockchain technology based system-dynamics simulation modeling of enterprise's cyber security system. *55th International Scientific Conference on Economic and Social, Baku, Azerbaijan, 18–19 June 2020. Varazdin Development and Entrepreneurship Agency*. 2020. Vol. 1/4. P. 399–408. URL: https://www.esd-conference.com/upload/book_of_proceedings/Book_of_Proceedings_esdBaku2020_Vol1_Online.pdf (дата звернення: 20.08.2020).
6. Dorosh M., Voitsekhovska M., Balchenko I. Research and Determination of Personal Information Security Culture Level Using Fuzzy Logic Methods. *2nd International Conference on Computer Science, Engineering and Education Applications, ICCSEEA 2019, Kiev, Ukraine, 29 March 2019. Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2019. Vol. 938. P. 503–512. DOI: 10.1007/978-3-030-16621-2_47.
7. Schmitz C., Pape S. LiSRA: Lightweight Security Risk Assessment for decision support in information security. *Computers and Security*. 2020. Vol. 90. № 101656. DOI: 10.1016/j.cose.2019.101656.
8. Yevseiev S., Alekseyev V., Balakireva S., Peleshok Y., Milov O., Petrov O., Rayevnyeva O., Tomashevsky B., Tyshyk I., Shmatko O. Development of a methodology for building an information security system in the corporate research and education system in the context of university autonomy. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2019. Vol. 3. № 9–99. P. 49–63. DOI: 10.15587/1729-4061.2019.169527.
9. National Cyber Security Index. NCSI. URL: <https://ncsi.ega.ee/ncsi-index> (дата звернення: 20.08.2020).
10. World Development Indicators. *The World Bank*. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/Type/TABLE/preview/on> (дата звернення: 20.08.2020).
11. Kohonen T. Self-Organized Formation of Topologically Correct Feature Maps. *Biological Cybernetics*. 1982. Vol. 43. № 1. P. 59–69. DOI: 10.1007/BF00337288.

References:

1. Kosevich, E. (2020). Cyber security strategies of Latin America countries. *Iberoamerica (Russian Federation)*, 1, 137-159. DOI: 10.37656/S20768400-2020-1-07.
2. Kirilenko, V.P., Alexeyev, G.V. (2018). Political technologies and international conflicts in the information space of the Baltic Sea region. *Baltic Region*, 10(4), 20–38. DOI: 10.5922/2079-8555-2018-4-2.

3. Singh, A.N., Gupta, M.P. (2019). Information Security Management Practices: Case Studies from India. *Global Business Review*, 20(1), 253–271. DOI: 10.1177/0972150917721836.
4. Ključnikov, A., Mura, L., Sklenár, D. (2019). Information security management in smes: Factors of success. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 6(4), 2081–2094. DOI: 10.9770/jesi.2019.6.4(37).
5. Sadigov, M., Kuzmenko, O., Yarovenko, H. (2020, June). Blockchain technology based system-dynamics simulation modeling of enterprise's cyber security system. In proceedings of the 55th International Scientific Conference on Economic and Social (Azerbaijan, Baku, 18–19 June 2020). *Varazdin Development and Entrepreneurship Agency*, vol. 1/4, pp. 399–408. Available at: https://www.esd-conference.com/upload/book_of_proceedings/Book_of_Proceedings_esdBaku2020_Vol1_Online.pdf (accessed 20 August 2020).
6. Dorosh, M., Voitsekhovska, M., Balchenko, I. (2019, January). Research and Determination of Personal Information Security Culture Level Using Fuzzy Logic Methods. In proceedings of the 2nd International Conference on Computer Science, Engineering and Education Applications, ICCSEEA 2019 (Ukraine, Kiev, 29 March 2019), *Advances in Intelligent Systems and Computing*, vol. 938, pp. 503–512. DOI: 10.1007/978-3-030-16621-2_47.
7. Schmitz, C., Pape, S. (2020). LiSRA: Lightweight Security Risk Assessment for decision support in information security. *Computers and Security*, 90, no. 101656. DOI: 10.1016/j.cose.2019.101656.
8. Yevseiev S., Alekseyev V., Balakireva S., Peleshok Y., Milov O., Petrov O., Rayevnyeva O., Tomashevsky B., Tyshyk I., Shmatko O. (2019) Development of a methodology for building an information security system in the corporate research and education system in the context of university autonomy. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, vol. 3, no. 9–99, pp. 49–63. DOI: 10.15587/1729-4061.2019.169527.
9. National Cyber Security Index. NCSI. Available at: <https://ncsi.ega.ee/ncsi-index> (accessed 20 August 2020).
10. World Development Indicators. *The World Bank*. Available at: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/Type/TABLE/preview/on> (accessed 20 August 2020).
11. Kohonen, T. (1982). Self-Organized Formation of Topologically Correct Feature Maps. *Biological Cybernetics*, 43 (1), pp. 59–69. DOI: 10.1007/BF00337288.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

Збірник наукових праць

№ 157, 2020

Українською, російською та англійською мовами

Відповідальний редактор: *Вертелецька О.М.*

Технічний редактор: *Войтюк Ю. Г.*

Підписано до друку 11.09.2020 р.

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 14,65.

Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.